

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MİDYAT YÖRESEL ARAPÇASINDA (MUHALLEMİ)
ANLATILAR VE ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DAVUT ORHAN

GAZİANTEP
HAZİRAN - 2014

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MİDYAT YÖRESEL ARAPÇASINDA (MUHALLEMİ)
ANLATILAR VE ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DAVUT ORHAN

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ayhan ERDOĞAN

GAZİANTEP
HAZİRAN - 2014

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**MİDYAT YÖRESEL ARAPÇASINDA (MUHALLEMİ)
ANLATILAR VE ÖZELLİKLERİ**
Davut ORHAN

Tez Savunma Tarihi: 23/07/2014

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
SBE/Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Mesut ERDAL
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Ayhan ERDOĞAN
Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Mesut ERDAL

Yrd. Doç. Dr. Ayhan ERDOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Recep TUZCU

ÖZET

MİDYAT YÖRESEL ARAPÇASINDA (MUHALLEMİ) ANLATILAR VE ÖZELLİKLERİ

ORHAN, Davut

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri ABD

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ayhan ERDOĞAN

Haziran 2014, 135 Sayfa

Midyat'ta konuşulan yöresel Arapçanın ele alındığı bu çalışmada, söz konusu lehçenin dil özellikleri, sözlü edebiyatı, etimolojisi ve diğer dillerle etkileşimi gibi hususlar irdelenmiştir. Çalışma giriş bölümü dâhil dört bölüm halinde kaleme alınmıştır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, kaynakları ve esasları belirtilmiştir. İkinci bölümde, dil'in tanımı, dillerin sayısı, dil aileleri, dil lehçeleri ve dillerin maruz kaldığı tehlikeler ve alınacak önlemler farklı kaynaklardan derlenerek incelenmiştir. Üçüncü bölümde, araştırmaya konu olan Mardin/Midyat'ın tarihi geçmişi ile ilgili bilimsel veriler üzerinde durularak çalışma sağlam dayanaklara isnat edilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise esas konuyu teşkil eden Midyat yöresel Arapça'sının (Muhallemi) fasih Arapça'ya olan benzerliği ve ayrıldığı noktalar sözlü edebiyattan derlenen örneklerle belirtilerek, Midyat yöresel Arapçasının fasih Arapça ile olan bağlantısı anlatılmıştır. Sözlü edebiyattan derlenen nazım-nesir tarzındaki sözlü halk edebiyatı örneklerinin birçoğu sesli olarak kaydedilerek daha sağlıklı bir değerlendirmeye zemin hazırlanmıştır. Bu kayıtlar örnekleri ile ilişkilendirilmiş olup bilgisayar ortamında dinlenecek şekilde düzenlenmiştir. Sonuçta elde edilen bulgular özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Arapça, Lehçe, Midyat, Muhallemi.

ABSTRACT**THE NARRATIVES AND ITS FEATURES IN MIDYAT REGIONAL ARABIC (MUHALLAMIYYAH)**

ORHAN, Davut

Master of Arts Thesis, The Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Ayhan ERDOĞAN

June 2014, 135 Pages

This study which deals with Muhallamiyyah-Arabic spoken in Midyat, examines the language features of this dialect, oral literature, vocabulary, etymology and its interaction with other languages. This study including introduction consists of four parts. In the introduction, aims, sources and main principles are given. I studied, in the first part, the definition of language, the number of the languages, language families, dialects and dangers that languages are exposed to and measures to be taken. The second part is about the some scientific datas on the history of Mardin, so I tried to make this study based on solid foundations. The third part is dedicated to Muhallamiyyah-Midyat Arabic dialect, which is the basic subject. Here, I studied the similarities and differences of this dialect compared with fluent Arabic, depending some cases of oral literature, thereby I reassessed the relation of Midyat regional Arabic to fluent Arabic. During this study, many samples of oral folk literature have been recorded as voice recording and they have been attached to the study and put reference, so it was prepared to be listened via digital medium. Finally, I summarized the findings obtained.

Keywords: Language, Arabic, Dialect, Midyat, al-Muhallamiyyah

ÖNSÖZ

{ وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ }
(Rûm, 22)

Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.¹

İnsanlar canlı bir varlık olan dil aracılığıyla birbirleri ile iletişim kurar ve bu dili yazıya geçirerek kültürlerini ve varlıklarını gelecek kuşaklara ve diğer topluluklara ulaştırırlar. Dilin canlı bir varlık oluşu gerçeğinden hareketle dillerin tarihine baktığımızda, hiçbir dil'in ilk konuşulduğu gibi kalmadığını, konuşanlarının farklı bölgelere göçmeleri vb. nedenler sonucunda, az veya çok değişimlere uğradığını, lehçe, şive ve ağız denilen farklı kısımlara ayrıldığını görürüz. Bu durum dillerin dinamik yapısı ile ilgili olup kaçınılmazdır.

Buna binâen birçok medeniyetin ve uygarlığın beşiği olan Anadolu topraklarında, Arap dilinin önemli lehçeleri bulunması ve bunların hala konuşulan lehçelerden olmasına rağmen Bu lehçelerin yapay, bozuk bir tür olduğu düşüncesiyle önemsenmemesi bunların çoğunun, kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Bu durum konuşulan lehçelere yönelik çalışmaların önemini göstermektedir.

Bu kapsamda, ülkemizde konuşulan Arapça lehçelerinden olan Midyat yöresel Arapçası'nın tanıtılması ve tetkik edilmesi gayesiyle dil ve lehçe ekseninde yapılan bu çalışmanın daha önce yapılan çalışmalara katkıda bulunması ve ilgililerin konuya ilişkin kaynaklara erişiminde bir rehber olarak hizmet etmesi en büyük arzumuzdur. Böyle önemli bir çalışma yapmam hususunda beni teşvik edip, yol gösteren ve çalışmaya ilişkin her türlü konuda yardımlarını esirgemeyen danışman hocam, Yrd. Doç. Dr. Ayhan Erdoğan Bey başta olmak üzere, Midyat'ta haftalarca süren yoğun çalışma sırasında konuya ilişkin kaynak temini konusunda ciddi katkıları olan Abdulkadir Altay Bey'e (Midyat 75.Yıl İMKB Ortaokulu Müdür Yardımcısı) ve çalışma süresince bilgilerine başvurduğum kaynak kişilere en kalbi duygularla teşekkür etmeyi borç bilirim. Özellikle tez çalışmasının yoğunlaşıp geceli gündüzlü devam ettiği dönemlerde sabır ve özveriyle bana yardımcı olan babam Abdalbaki Orhan ve muhterem âileme medyûn-u şükrân olduğumu vurgulamak istiyorum.

Davut ORHAN
Gaziantep-2014

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı (dib). *Kuran-ı Kerim Meâli* (2005). 2. Baskı, Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Rum Sûresi, 22. Ayet Meâli.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Giriş.....	1
1.2. Çalışmanın Konusu ve Amacı.....	2
1.3. Çalışmanın Kaynakları ve Yöntemi.....	2
2. DİL.....	4
2.1. Dilin Tanımı.....	4
2.2. Dil ve Toplum.....	4
2.3. Dillerin Sınıflandırılması.....	5
2.3.1. Köken Bakımından Diller.....	5
2.3.2. Yapı Bakımından Diller.....	9
2.4. Dillerin Sayısı.....	11
2.5. Dilin Korunması.....	11
2.6. Dil Yozlaşmasında Süreç (Dilde Yozlaşma).....	12
2.7. Lehçe (Dialect).....	14
2.8. Arap Dili Ve Karakteristik Özellikleri.....	14
2.8.1. Tarihî Açıdan Araplar.....	14
2.8.2. Arapların Ana Yurdu.....	15
2.8.3. Arap Dili ve Özellikleri.....	16
2.8.4. Arapçanın Konuşulduğu Bölgeler.....	18
2.8.5. Türkiye’de Konuşulan Arapça Lehçeler.....	19
2.8.6. Arap Dilinde Lehçe Çalışmaları ve Önemi.....	20
2.8.7. Lehçelerin Tespitinde Kaynaklar.....	21
2.8.8. Arap Dilinde Lehçeler.....	22
2.8.9. Lehçeler Arası Farklılıklar.....	24
2.8.10. Lehçelerin Sayısı.....	29
2.8.11. Kaynaklarda Lehçelerine Değinen Kabileler.....	30
3. MARDİN VE MİDYAT.....	31
3.1. Mardin.....	31
3.1.1. Mardin Sözcüğünün Etimolojik Yapısı.....	32
3.1.2. Tarihçe.....	33
3.1.3. Mardin’in Fethi.....	36

3.1.4. Selçuklular Dönemi	37
3.1.5. Artuklular Dönemi	37
3.1.6. Karakoyunlular ve Akkoyunlular Dönemi	38
3.1.7. Safeviler Dönemi	38
3.1.8. Osmanlı Hâkimiyeti.....	38
3.1.9. Milli Mücadele Devrinde Mardin.....	39
3.2. Midyat.....	39
3.2.1. Midyat İsminin Etimolojik Yapısı.....	41
4. MİDYAT YÖRESEL ARAPÇASI VE SÖZLÜ EDEBİYATI	44
4.1. Muhallemiler	44
4.1.1. Muhallem/Muhalleme Sözcüğünün Etimolojik Kökeni	45
4.1.2. Muhalleme Lehçesi'nin Yapısı	49
4.2. Muhalleme Lehçesinde Atasözleri ve Deyimler	50
4.2.1. Atasözleri ve Deyimlere İlişkin Mülâhazalar.....	63
4.3. Tekerlemeler, Ninniler ve Maniler	65
4.3.1. Tekerlemeler, Ninniler Ve Maniler'e İlişkin Mülâhazalar.....	69
4.4. Duâ- Bedduâ ve Temenniler	70
4.4.1. Duâ- Bedduâ ve Temenniler'e İlişkin Mülâhazalar	75
4.5. Türküler-Şiirler	76
4.5.1. Türküler ve Şiirler'e İlişkin Mülâhazalar	78
4.6. Yeminler	79
4.6.1. Yeminlere İlişkin Mülâhazalar	80
4.7. Bilmeceler	80
4.7.1. Bilmecelere İlişkin Mülâhazalar	81
4.8. Hikâyeler	81
4.8.1. Hikâyeler'e İlişkin Mülâhazalar	87
4.9. Mülakât	88
4.9.1. Mülakata İlişkin Mülâhazalar.....	90
4.10. Muhalleme Lehçesi'nin Fasih Arapça'ya Uyumlu Yönleri.....	90
4.10.1. İsim Türü Sözcükler	91
4.10.2. Fiil Türü Sözcükler	95
4.10.3. Harf Türü Sözcükler	98
4.11. Muhalleme Lehçesinin Fasih Arapça'dan Farklı Yönleri.....	100
4.11.1. İsim Türü Sözcükler	100
4.11.2. Fiil Türü Sözcükler.....	105
4.11.3. Harf Türü Sözcükler	108
4.12. Muhalleme Lehçesinin Konuşulma Seviyesi.....	110
SONUÇ	112
KAYNAKLAR	113
EKLER	119
EK: 1. Çalışmada Referans Alınan Kişiler Tablosu	120
EK: 3. Muhalleme Anlama ve Konuşma Anket Formu	122
EK: 5. Mardin / Midyat Fotoları	125
EK: 6. Muhalleme Sözlüğü.....	128
ÖZGEÇMİŞ	135

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Şekil 1. Dillerin tehlike seviyeleri	11
Şekil 2. Arapça sözcüklerin lehçelerde karşılıkları.....	20
Şekil 3. Mardin sancağı ve bağlı kazalar	32
Şekil 4. Mardin'in Diyarbekir vilayetine bağlı olduğu döneme ait bir harita	39
Şekil 5. Yöresel Arapçayı anlama ve konuşma seviyesi.....	111

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.s.	Aleyhi's-selam
b.	Bin / ibn.
bkz.	Bakınız.
BM	Birleşmiş Milletler.
c.	Cilt
c.c.	Celle Celâluhu
Çev.	Tercüme eden
d.	Doğum/doğum tarihi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dib.	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör/ Yayına hazırlayan
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
m.	Milâdi
m.ö.	Milâttan önce
m.s.	Milattan sonra
md.	Madde
No.	Numara
ö.	Ölümü/ ölüm tarihi
r.a.	Rahmetullahi aleyh/Radiyallahu anh
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
ss.	Sayfalar
thk.	Tahkik eden
ts.	Basım tarihi yok/tarihsiz
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı.
vb.	Ve benzeri
vd.	İlk yazardan sonrakiler. (Çok yazarlı eserlerde)
yy.	Basım yeri yok.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

آ	A
ع	‘
ب	B
ج	C
چ-چ	Ç
د	D
ض	Ḍ
أ	E
ف	F
گ	G
غ	Ġ
ه	H
ح	Ḥ
خ	Ḫ
ژ	J
ك	K
ق	Q
ل	L
م	M
ن	N
پ	P
ر	R
س	S
ث	Ṫ
ص	Ṣ
ش	Ṣ̣
ت	T
ط	Ṭ
و	V
ي	Y
ز	Z
ذ	Ẓ
ظ	Ẓ̣

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1. Giriş

İnsanların, duygu, düşünce, istek ve izlenimlerini birbirlerine aktarmaları için canlı bir unsur olan ve gelişen dil, bir toplumu meydana getiren, kültür, adet, gelenek, görenek vb. temelleri diğer kuşaklara taşıyarak âdeta toplumun yaşam haritası ve aynası görevi görmektedir. Bu bağlamda toplumun en ön önemli kültür ögesi olan diller incelendiğinde kimi dillerin zamanla konuşulduğu ana çizgiden az veya çok bir değişim göstererek telaffuz değişimlerine uğradığını, kimi dillerin de sonradan türediğini, kimisinin parlak dönemleri olduğunu kimisinin ise siyasi, ticari, dini vb. etkenlerden dolayı başka dillerin etkisinde kalarak veya ilgisizlikten dolayı yozlaşarak zaman içinde öldüğünü veya can çekişmekte olduğunu anlarız. Binaen âleyh bir halkın kültürlerini gelenek ve göreneklerini gelecek kuşaklara taşımada yararlandıkları en büyük araç olan dil'in/dillerin mevcudiyetine ilişkin kaygılar üzülerken ifade edelim ki geçmişte olduğu gibi günümüzde de bulunmakta bundan sonra da var olacaktır.

Kültürün en büyük ögesi olan diller'in, ırklar gibi Allah'ın (c.c.) istek ve inayetiyle oluşmuş, gökkuşağının renkleri gibi her birinin ayrı bir güzelliği olan bir nimet olduğu kanaatini taşıyor olmamıza binaen bu çalışmada, hiçbir etki altında kalmadan tamamıyla bilimsel bir bakış açısı ile yapılması hedeflenmiş ve bu doğrultuda hareket edilmiştir. Bu çalışmanın temel gayesi Midyat'ta konuşulan yöresel Arapça'nın (Muhalleme) özelliklerini ve yapısını incelemek olduğundan yapılan derlemelerin içeriğine yoğunlaşp kalınmaması hususunu hatırlatmak faydalı olacaktır. Ülkemizde yapılan çalışmalar incelendiğinde bu alana ilişkin çalışmaların nicelik ve nitelik açısından sınırlı olduğu görülmekle birlikte batılı akademisyenlerin daha yoğun ve daha eskilere dayanan ciddi çalışmaları olduğu bilinmektedir.

1.2. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Mardin'in Midyat ilçesinde konuşulan yöresel Arapça'nın farklı yönlerden incelenmesi ve fasih Arapça ile olan bağlantısı ve özelliklerinin tespit edilmesidir.

1.3. Çalışmanın Kaynakları ve Yöntemi

Bu çalışmada konu bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmış, konuya ilişkin, dil, edebiyat, tarih, coğrafya, sempozyum bildirileri vb. yazılı kaynaklar, yanısıra bazende elektronik (internet sitesi) kaynaklar kullanılmış ve bunların güvenilir olmasına dikkat edilmiştir. Kaynak alınan veya dolaylı olarak yararlanılan referanslar dil açısından, çoğunluğu Arapça olmakla beraber, Türkçe, Osmanlıca İngilizce ve diğer dillerden oluşmaktadır. Araştırmada konuya ilişkin bilginin, muhtelif kitaplarda yer alması durumunda söz konusu kitaplar karşılaştırılarak daha sağlıklı bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Kimi zamanda kaynaklardaki görüşler'in tamamı zikredilerek söz konusu konuya ilişkin birçok görüş olduğu belirtilmiştir.

Temel olarak saha çalışması formunda gerçekleştirilen bu araştırmada, bölgede ilgili gruptan farklı kişilerle planlı veya plansız (irticali) olarak - gerek bir kayıt cihazına kaydedilmek sureti ile gerekse ses kaydı yapılmadan (söz konusu kişilerin kaydedilmesini istemedikleri durumlarda)- yapılan görüşmeler neticesinde ayrıntılı bilgi elde edilmiştir. Farklı konularda gerçekleşen görüşmelerin doğal ve sohbet havasında olmasına dikkat edilerek çoğu soru cevap formunda olmuştur. Yapılan görüşmeler ve gözlemler ardından, elde edilen verilerin tümünün dökümantasyonu sağlanıp, düzenlendikten sonra, gerekli görülenler çalışmaya eklenmiştir. Arab alfabesiyle verilen örneklerin transkripsiyonu ve anlamları verilmek suretiyle daha sağlıklı bir değerlendirme imkânı sağlanmıştır. Daha bilimsel bir değerlendirme için bazı örneklerin bilgisayar ortamında dinlenebilmesi sağlanmış söz konusu örnekler simgesi ile gösterilmiştir.

İkinci bölümde, genel anlamda dil kavramına ve dil'e ilişkin birçok konuya değinildikten sonra Arap dili müstakil olarak ele alınmış ve Arap dili lehçelerine ilişkin detaylı bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, çalışmanın ana teması olan "Midyat'ta konuşulan Arapça lehçesi'ne" geçmeden önce Mardin ve Midyat'ın tarihi geçmişi ve bugünkü durumu farklı açılardan ele alınarak konunun daha sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve konuya ilişkin olası sorular giderilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, Midyat'ta yöresel Arapça konuşan ve “*Muhallemi*” olarak adlandırılan halka ilişkin tarihi veriler kısaca belirtildikten sonra, Muhallemi sözcüğünün etimolojik yapısı ele alınmıştır. Sözlü edebiyattan yapılan derlemeler farklı başlıklar altında yazıya geçirildikten sonra değerlendirilmiştir. Son olarak genel bir değerlendirme yapılarak, Midyat yöresel Arapçası'nın fasih Arapça ile olan benzer ve farklı yönleri ile karakteristik özellikleri belirtilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan transkripsiyon alfabesinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), genel biçim, baskı düzeni ve tez yazım planında ise *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu*, referans alınmıştır. Arapça yazı biçimi olarak ise Arapça akademik çalışmalarında en çok kabul gören *Traditional Arabic* font kullanılmıştır. Çalışmada sık sık zikredilen “Muhallemi lehçesi” tabiri ile Midyat Yöresel Arapçası, “Fasih Arapça” (العربية الفصحى) tabiri ile tüm Arap devletlerinin resmi dili olan ve yazılı Arap edebiyatında kullanılan Standart Arapça kastedilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM DİL

2.1. Dilin Tanımı

Arap dili ve lehçelerine değinmeden önce genel anlamda dil'e ilişkin bazı önbilgileri hatırlatmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Farklı dil tanımlarından yola çıkarak özetle şöyle bir tanımlama yapmamız mümkündür. “*Dil, İnsanlar arasında iletişimi sağlayan duygu ve isteklerini birbirlerine aktarmaya yarayan ve onları diğer varlıklardan ayıran en gelişmiş ve en etkili bir özellik olması yanı sıra geçmişin birikimini geleceğe aktaran bir araç ve canlı bir varlıktır.*” Bu tanımdan yola çıkarak dil olgusunun insanlık tarihi kadar eski bir olgu olduğu anlaşılmaktadır.²

2.2. Dil ve Toplum

Dil, insanlar arasında en önemli ve en etkili iletişim aracıdır. Aynı zamanda bir toplumun kültürel değerlerini oluşturan ve o toplumu ayakta tutan, edebiyatı, sanatı, bilim ve tekniği, dünya görüşünü, ahlâk anlayışını, musikiyi kısacası kültürel mirası korumanın ve gelecek nesillere aktarmanın vasıtasıdır. Toplumlar kültürlerini dil aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarabilme olanağı bulur, dil ile geçmişlerine ilişkin bilgileri, geleneklerini, göreneklerini, değerlerini öğrenir ve bir sonraki kuşaklara aktarabilir. Bu sebeple dil, toplumun şahdamarıdır. Eliot'un da dediği gibi “*Bir toplumun kendine has duyusu, düşünüş ve davranış özelliklerinin bir bütünü olan kültürün bir nesilden ötekine iletilmesi ve yaşatılması için, dilden daha güvenilir bir araç mevcut değildir.*”³ Kısaca dil, insanın kendi var oluşunu ifade etmesi açısından olmazsa olmaz unsurlarından biridir. Dilin olmadığı yerde toplumdan bahsetmek çok zor hatta imkânsızdır. Çünkü bir insan topluluğu ancak dil sayesinde toplum haline

² Süer Eker. (2012). Türk dili-I. “*Dil nedir*”, Macit M. ve Cavkaytar. S. (Ed.). 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir, s.5; Ebü'l-Feth Osman b. Cinni. (ts.). *El-Hasais*. thk. Muhammed Ali en-Neccar. c. I. El-Mektebetu'l-İlmiyye. (byy.). s. 33.

³ Thomas Stearns Eliot. (1987). *Kültür Üzerine Düşünceler*. Sevim K. (Çev.) 1. Baskı, Mas Matbaacılık, Ankara, s. 55.

gelir. Bununla birlikte dilin varlığı da ancak toplumla mümkündür. Bu yönünle dil, toplumun bir ürünüdür.⁴

2.3. Dillerin Sınıflandırılması

Dil bilimciler dilleri tarihsel gelişimleri yanı sıra dilleri, ses sistemi, biçim yapısı ve söz dizimi gibi farklı açılardan incelemişler ve tespit ettikleri bazı ortak özelliklere göre sınıflandırmışlardır. Diller arasındaki bu yakınlık ve benzerliğe dil aileleri (dil akrabalığı) adı verilir. Bu sınıflandırmada günümüzde kullanılan en temel yöntemler:

- ✓ Köken sınıflandırması (jenealojik veya genetik sınıflandırma).
- ✓ Yapı/biçim bakımından sınıflandırma (tipolojik sınıflandırma).⁵

2.3.1. Köken Bakımından Diller

Dillerin sınıflandırılmasına ilişkin günümüz dilbilimcileri arasında kullanılan en yaygın yöntemlerden biridir. Bu sınıflandırma ilk olarak *Friedrich Max Müller*⁶ tarafından geliştirilmiştir.⁷ Köken sınıflandırmasında farklı diller arasında genetik ilişki ve bağlantılar esas alınır, çeşitli dillerin ortak bir ana/ata dilden türediği esasına dayanır. Dillerin birbirleriyle bir dil ailesi oluşturacak şekilde akrabalıklarının saptanmasında o dillerin ses yapısı, şekil yapısı, cümle yapısı, köken bilgisi ve ortak kelimeleri bakımından benzerlikleri araştırılır. Dil bilginleri arasında dil ailelerinin sayısı konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Bunları üç aile olarak görenler olduğu gibi bunları yirmi iki aileye ulaştıranlar da vardır.⁸

⁴ Doğan Aksak. (2009). *Her Yönüyle Dil. Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara. ss. 11-65.*

⁵ Eker. a.g.e. s.18.

⁶ Alman asıllı dilbilimci ve oryantalist 6 Ekim 1823 tarihinde Almanya'nın Dessau şehrinde dünyaya gelmiştir. 28 Aralık 1900 tarihinde Oxford'da ölmüştür. Müller, dil biliminden edebiyata, mitolojiden dinler tarihine ve zamanın güncel konularına kadar pek çok alanda eser yazmıştır. (bkz. İbrahim Et-hem Karataş. (2006). *Max Müller, Hayatı, Eserleri ve Dinler Tarihindeki Yeri.* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. İzmir, s.16.)

⁷ Muhammed b. İbrahim el-Hemd. (2005). *Fıkhul-Luğa.* 1. Baskı, Dar İbn Huzayme, Riyad, s.70.

⁸ İbn İbrahim Ahmed. a.g.e. s.72.

Başlıca Dil Aileleri

2.3.1.1. Afroasya (Hamî-Sâmî)⁹ dilleri

Akadça, İbranice ve Arapça gibi Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya'nın birçok bölgesindeki en baskın dil ailesidir. İngilizce “*Semitic languages*” olarak ifade edilmektedir. Arap Yarımadası'nda konuşulan *Arapça* bu dil ailesinin Sâmi kolunun en önemli üyesidir. Ailenin önemli dillerinden biri de Yahudilerin dili *İbranicedir*. Antik dönemlerden miladın ilk yüzyıllarına değin konuşulan ve yazılan İbranice orta çağlarda genellikle edebiyat ve ibadet dili olarak kullanılmış, XIX. yüzyıldan itibaren yeniden canlandırılmaya başlanmıştır. 1948'de İsrail'nin kurulmasıyla devlet desteği altında gelişen İvrit (Çağdaş İbranice) (İsrail'in resmî dili ilan edilmiş ve gerçekleştirilen dil devrimi kapsamında, Arapça kökenli öğeler atılmakta, yeni sözcükler türetilmekte, batı dillerindeki kavramlar, yerli dilden türetmelerle karşılanmaktadır)¹⁰ yüzyıllar sonra geniş kitlelerin konuşma dili hâline gelmiştir. Sâmi dillerinden bugün konuşanı bulunmayan *Fenike* ve *Arami* dillerinin de uygarlık tarihinde önemli yerleri vardır. İbraniceye yakın Fenike dili, bugünkü Filistin, İsrail, Lübnan ve Suriye'nin kıyı kesimlerinde konuşulmuştur. Aramî dili ise M.Ö. VIII. yüzyıldan Makedonyalı İskender'in İran'ı ele geçirdiği II. yüzyıla değin Orta Doğu coğrafyasında Pers imparatorluğu başta olmak üzere ortakdil (*lingua-franca*) olarak kullanılmıştır. Samî dillerden olan ve Hiyeroglif¹¹yazısıyla yazılan antik Mısır dili ise daha sonra Grek harfleriyle yazılmış ve zamanla Kıpti diline¹² dönüşmüştür. Müslüman Arapların Mısır'ı ele geçirmesiyle Kıpti dili yerini Arapça'ya bırakmıştır.

2.3.1.2. Ural–Altay dilleri

Türkçe'nin de içinde bulunduğu dil ailesidir. Ural ve Altay olmak üzere iki kola ayrılmaktadır.

Ural kolu: Asya'nın kuzeybatısı ile Avrupa'nın kuzeydoğusunda İskandinavya'dan Ural Dağlarına değin uzanan coğrafyada konuşulan Ural dilleri, *Fin-Ugor* ve *Samoyed* olmak üzere iki gruba ayrılır. Finceyi ve Macarcayı da içine alan Ugurca

⁹ Bu dil ailesinin adı, Tevrat'ta geçen Nuh Peygamber'in iki oğlunun adına (Ham ve Sâmi) dayanmaktadır. (bkz. Doğan Aksak. (2009). *Her Yönüyle Dil. Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara. s. 134.*)

¹⁰ Aksak. a.g.e. s.135.

¹¹ Mısırlıların, ana dillerindeki kelimeleri yazmak için kullandıkları işaretlere Yunanlıların verdiği ad. Geniş anlamda: Resim ve semboller kullanan her çeşit yazı sistemi.(bkz. Pars Tuğlacı. (1971). *Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük. c.II. Pars Yayınevi, İstanbul, s. 1107.*)

¹² Günümüzde Kıpti Hıristiyanlar tarafından ibadet dili olarak kullanılmaktadır.

ve Permce, Fin-Ugor grubunu oluşturmaktadır. Samoyedçe ise Ural kolunun Samoyed grubunu oluşturan dildir. Konuşan sayısı bakımından küçük dillerden oluşan Samoyed dilleri genel olarak kuzey Avrasya'da Kanin Yarımadasından Taymır Yarımadası'na kadar uzanan bir coğrafyada konuşulur.

Altay kolu: Adını Altay dağlarından alan Altay dilleri, Moğol dilleri ve Mançu-Tunguz dillerinden oluşur. Moğol dilleri esas olarak Moğolistan'da, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Moğolistan'a sınırdaş coğrafyalarında konuşulur. Rusya Federasyonu'nda Aşağı Volga havzasında Kalmukya'da konuşulan Kalmukça ve Baykal Gölü'nün doğusunda ve güneyinde konuşulan Buryatça da bir Moğol dilidir. Moğolca, Kalmukça ve Buryatça en çok konuşanı bulunan Moğol dilleridir. Tunguz dilleri Sahalin adaları da dâhil olmak üzere orta ve doğu Sibirya'ya, Çin ve Moğolistan'ın kuzeydoğusundaki bölgelere dağılmıştır. Mançuca, grubun en tanınan ve Çin'de Qing hanedanını kuran (1644-1911) Mançuların dilidir. Altay dilleri içinde yazı dili bakımından en çok kullanılan dil ise Türkçe'dir.¹³

2.3.1.3. Çin-Tibet dilleri

Çin ve Tibet bölgesinde konuşulan dillerden meydana gelir. Günümüzde bu dil ailesini konuşanlarının büyük bir bölümü Güneydoğu Asya'da bulunmaktadır. Çin-Tibet dilleri ailesi, Çin dilleri ve Tibet-Burma dallarından Tibet-Burma dalı da Tibetçe ve Burmaca'dan oluşmaktadır. Ayrıca pek çok küçük dil, Çin, Burma, Hindistan, Nepal ve diğer ülkelerde konuşulmaktadır.

2.3.1.4. Hint-Avrupa dilleri

Dünyanın coğrafi bakımdan en yaygın, konuşur sayısı bakımından en kalabalık dil ailesidir. Macarca, Fince ve bazı küçük Avrupa devletleri dışındaki bütün Avrupa dillerini içine almaktadır. Bu ailenin doğal sınırları doğu-batı ekseninde Doğu Türkistan yani Çin'in batı bölgesinden Avrupa'nın en doğusuna; kuzey-güney ekseninde ise İskandinavya ve Kuzey Buz Denizi'nden Güney Afrika'ya, Güney Asya'ya değin uzanır. Hint-Avrupa dilleri İngiliz, Fransız, İspanyol, Portekiz vd. sömürgeciler tarafından dünyanın hemen hemen bütün coğrafyalarına, Amerika ve Afrika'dan Avustralya'ya kadar taşınmış, bu coğrafyalar adeta paylaşılmıştır. Bu paylaşımında Kuzey Amerika'da İngilizce, Kanada'da İngilizce ve Fransızca; Orta ve Güney Amerika'da İspanyolca; Brezilya'da Portekizce baskın resmî diller olmuştur.

¹³ Muharrem Ergin. (1997). *Üniversiteler İçin Türk Dili. Bayrak Basım Yayın Tanıtım, İstanbul, ss. 48-52.*

Avustralya kıtası ve Yeni Zelanda İngilizce'nin; Endonezya Felemenk dilinin etki alanı olmuş, Afrika da benzer şekilde ve merkezde Fransızca ağırlıkta olmak üzere, İspanyolca, Portekizce ve İngilizce tarafından paylaşılmıştır. Okyanuslardaki adalar da bu dillerin dil bilimsel egemenliği altına girmiştir. Asya'da İngilizce, Hindistan, Pakistan vd. coğrafyalarda Vietnam vd. bazı daha dar coğrafyalarda ise Fransızca egemen olmuştur. Son yüz elli yılın Avrasya'daki sömürgeci gücü Rusya'nın dili Rusça, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinden kalan bütün siyasal coğrafyalarda tartışmasız biçimde egemenliğini sürdürmektedir. Bu dil ailesi yayıldığı alan bakımından biri Asya'da diğeri Avrupa'da olmak üzere iki ana kola ayrılır.

Avrupa Kolu: Hint-Avrupa dillerinin batıdaki ana kolu Avrupa'da konuşulan dillerdir. Bu kolda kendi içinde, Germen, Roman ve Slav dilleri olmak üzere üç gruba ayrılır. *Germen dil grubu:* Kuzeybatı Avrupa'dan Orta Avrupa'ya değin uzanır. Almanca, Felemenkçe, Danca, Norveççe, İsveççe, İngilizce ve İzlanda dili yer alır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da milyonlarca kişi tarafından konuşulan Germen, Slav ve İbrani-Aramî dillerinin karışımı Yidişçe de bu gruptadır.

Roman (Latin) dil grubu: Roma İmparatorluğu'nun yönetim dili Lâtineden gelişen bu dil grubu Romanya ve Moldova dışında, genellikle Avrupa'nın güneybatısında konuşulur. Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Romence ve İspanya'da konuşulan Katalanca yaşayan belli başlı Lâtin dilleridir.

Slâv dil grubu: Genellikle Avrupa'nın doğusunda ve merkezinde konuşulan Slav dilleri coğrafi bakımdan Doğu Slav dilleri, Batı Slav dilleri ve Güney Slav dilleri olmak üzere üç gruba ayrılır. Rusça, Beyaz Rusça ve Ukraynaca en önemli Doğu Slav dilleridir. Slovakça, Çekçe ve Polonyalıların konuştuğu dil Lehçe (Polce), Batı Slav dilleridir. Karşılıklı anlaşılabilirlik Çekçe ve Slovakça arasında yüksek, Polce ile diğeri diller arasında belirli bir ölçüdedir. Yazı dili sayısı bakımından ailenin en kalabalık grubu Güney Slav dilleri, *Bulgarca, Boşnakça, Hırvatça, Karadağca, Makedonca* ve *Sırpça*dır. Güney Slav dilleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik oranı yüksektir.¹⁴

Asya Kolu: Hint ve İran dilleri, bu dil ailesinin Asya kolunu oluşturmaktadır. Kafkaslardan Doğu Türkistan'a ve Bangladeş'e değin Asya'nın güneyinde ve güneybatısında yer alan Hint-İran dilleri, *Hint dilleri* ve *İran dilleri* olmak üzere iki gruba ayrılır.

¹⁴ Eker. a.g.e. ss.19-23.

Hint dilleri: Pakistan'ın büyük bir bölümü, Hindistan'ın merkezi ve kuzeyi, Nepal ve Bangladeş'te çok sayıda yazı dilinden oluşur. Hindustani adlı ortak dilin çatısı altında toplanabilecek Urdu dili (Pakistan) ile Hintçe konuşur sayısı bakımından bu gruptaki en önemli dillerdir. Sindi, Batı Pencabi (Pakistan), Nepalce (Nepal), Keşmiri, Doğu Pencabi, Gucarati, Racasthani, Marathivd. (Hindistan), Bengali (Bangladeş ve Hindistan), Sinhala (Srilanka) belli başlı diğer Hint dilleridir. Bu grupta yer alan Sanskrit, Hindistan uygarlığının klasik dili, Pali ise Budizm öğretisinin dilidir.

İran dilleri: Üç dört bin yıl önce Avrasya coğrafyasında konuşulduğu varsayılan kuramsal Ana İnanca'dan gelişen İran dilleri, *Ethnologue*'un¹⁵ raporuna göre 87 sözlü ve yazılı dilden oluşan geniş bir ailedir. Hint dilleriyle birlikte, Aryan dilleri ailesinin (Hint-Avrupa) Asya kolunu oluşturan İranî dillerin konuşulduğu eşzamanlı coğrafya, doğudan batıya Çin'in batısından Sind Nehri, Pamir ve Süleyman Dağlarından Suriye'nin kuzeyine, Anadolu içlerine; kuzeyden güneye Aral Denizi ve Kafkas Dağlarından Basra Körfezi ve Umman Denizi'ne değin uzanır. İranî dillerin konuşan sayısı ve kültür tarihi bakımından en önemlisi İran'ın resmî dili Farsçadır. Dêri (Afganistan Farsçası) ve Tacikçe (Tacikistan Farsçası), İran Farsçasına oldukça yakındır. Kurmanci ve Sorani (Irak, Türkiye ve İran sınırları boyunca), Zazaki (Anadolu), Tatça, Talişça ve Osetçe (Kafkaslar), Beluçça (Pakistan ve İran), Peştunca (Afganistan, Pakistan) ve Pamir dilleri (Tacikistan, Çin, Afganistan, Pakistan) diğer belli başlı İranî dillerdir.

2.3.1.5. Bantu dilleri ailesi

Orta ve Güney Afrika'da yaşayan toplulukların konuştuğu yüzlerce farklı dil ve lehçeden oluşan dil ailesidir.¹⁶

2.3.2. Yapı Bakımından Diller

Dillerin sınıflandırılmasına ilişkin dilbilimcileri arasında kullanılan en yaygın yöntemlerden bir diğeri de dilleri yapı bakımından sınıflandırmadır. Bu sınıflandırma ünlü Alman dilbilimcisi "*August Schleicher*" tarafından ortaya konulmuştur. Bu yöntem dillerin temel taşı olan kelimelerin türetiliş şekline göre tasnife tâbi tutulmasından ortaya çıkmıştır. Dil türlerini ayırmak üzere biçim bilimsel veya söz di-

¹⁵ "*Ethnologue*" Dünyanın bilinen yaşayan tüm dillerde kataloglama kapsamlı bir referans eseridir. 1951 yılından bu yana dünyada dilbilimciler ve diğer araştırmacılar yüzlerce içeren aktif bir araştırma projesi olmuştur. Bu yaygın türünün bilgilerin en kapsamlı kaynak olarak kabul edilir. Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.ethnologue.com> (10. 11. 2013)

¹⁶ Eker. a.g.e. ss.19-23.

zimsel göstergeler kullanılır. Bu sınıflandırmada, dünya dilleri, dili oluşturan kelimelerin, eklerin, bu eklerin kuruluş ve işleyişleri gibi yapı bakımından gösterdikleri benzerliklerine göre üç gruba ayrılır.¹⁷

1. Bitişken (eklemeli) diller
2. Bükümlü (çekimli/tasrifli) diller
3. Yalınlayan (tek heceli ve çekimsiz) diller.

2.3.2.1. Bitişken (eklemeli) diller

Eklemeli gruptaki dillerde üretim ve çekim, sözcük kök veya gövdelerine, yeni sözcükler yapan eklerin (hâl, iyelik, çoğul vs.) getirilmesi yani eklenmesi yoluyla gerçekleştirilir. Anlam ve görev değişikliği yapan ekler kelime sonuna (son ek) getirildiği gibi kelime başına (ön ek) getirilen ekler de vardır ancak her iki durumda da kelimenin kökü değişmez ekler ve kök rahatça bilinir. Köklerle ekler birbirinden kolaylıkla ayrılabilir. Kelimenin önüne ek alan dillere örnek Macarcadır, sondan ek alanların en tipik örneği ise Türkçedir. Türkçe’de ekler, köklerin sonuna getirilir. Bu özelliğiyle Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Moğolca, Mançuca, Tunguzca, Macarca, Fince ve Samoyetçe bu grupta yer alan diğer dillerdendir.

2.3.2.2. Bükümlü (çekimli/tasrifli) diller

Bu gruptaki dillerde bir veya daha çok heceden oluşan kökler ve bazı ekler bulunmaktadır. Kökler, yeni kelimeler yapılırken bazı değişikliğe uğrar. Sözcüğün biçiminin değişmesi anlamın ve/veya dilbilgisel işlevin de değiştiğini gösterir. Bükümlü dillerin en belirgin özellikler taşıyanı olan Arapçadaki örnekleri inceleyelim: *Ketb* “yazmak”, *ketebe* “yazdı”, *yektubu* “yazıyor”, *üktub* “yaz”, *kâtib* “yazıcı”, *mektub* “yazılmış”, *mekteb* “yazılan yer/okul”, *mekatib* “okullar”, *kitab* “kitap”, *kûtüb* “kitaplar”. Örneklerde görüldüğü gibi kök kelime harfleri olan (ke), (te) ve (be) harfleri türetilen bütün sözcüklerde aynen korunmaktadır. Yunanca, İngilizce, Rusça, Ukraynaca ve İbranice bükümlü dillerin diğer örnekleridir.

2.3.2.3. Yalınlayan (tek heceli ve çekimsiz) diller

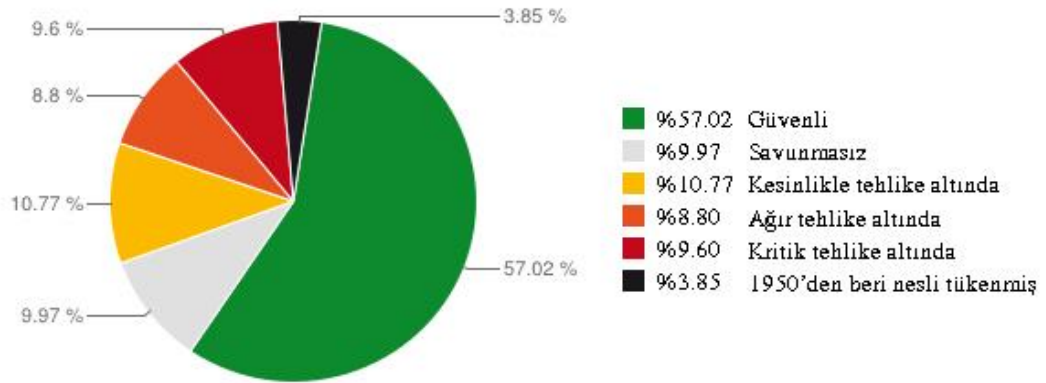
Kelimeleri tek hecelerden oluşan diller bu gruba girer. Bu grupta yer alan diller de cümleyi meydana getiren kelimeler ek almazlar ve şekil değişikliğine uğramazlar. Dolayısıyla bu gruptaki dillerin kelimeleri yalın haldedir. Yapım veya çekim ekleri yoktur. Sözcüğün biçimi değişmez veya sözcüğe herhangi bir gramatikal birim

¹⁷ İbn İbrahim, Ahmed. a.g.e. s. 68; Aksak. a.g.e. ss. 103-108.

eklenmez. Başka dillerde ekler alarak farklı anlamlar kazanan kelimelerin her biri için, bu dillerde ayrı ayrı kelimeler vardır. Kelimenin görevi cümle içindeki sırasından ve vurgusundan anlaşıldığı için çok zengin bir vurgu ve tonlama sistemi vardır. Bu gruptaki dillerde, kelimeler bir heceden oluşmaktadır, aynı kelime yerine göre hem isim, hem sıfat, hem fiil, hem edat, olabilmektedir. Çince, Tibetçe ve Vietnamca yalınlayan dillerin en tipik örnekleridir.¹⁸

2.4. Dillerin Sayısı

Günümüzde yeryüzündeki dillerin sayısı ile ilgili olarak verilen kimi rakamlara karşın dil sayısının kesin olarak belirlenmesi imkânsızdır. Birleşmiş Milletler (BM) Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan diller için hazırladığı atlasta, dünyada konuşulan yaklaşık 6000 dilden en az %43'ünün konuşan sayısının ciddi şekilde azalması ve yeni nesillere aktarılması gibi nedenlerden dolayı tehlike altında olduğu ve bu yüzyılın sonuna değin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğu belirtilmektedir.¹⁹

Şekil 1: Dillerin tehlike seviyeleri²⁰

2.5. Dilin Korunması

Bir dili korumak, sözkonusu dili konuşma (özellikle çocuklarla aile içinde), okuma ve yazma noktasında öğrenme ve öğretmekle, yeni mefhumları karşılayacak ifadeleri mümkün derece söz konusu dilden türetmeye çalışarak dili geliştirmekle, dil'in edebi unsurlarını, kelime hazinesini zengin tutmak ve sözlü edebiyatın gelecek

¹⁸ Zülfikar Güngör. (2009). Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi, “*Türk Dili Tarihi*”, Akkuş M. (Ed.). 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s.7; Eker. a.g.e. s. 25.

¹⁹ Bilinen diller olduğu gibi hala bilinmeyen keşfedilmemiş diller de bulunmaktadır. (bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/kultur-sanat/haber/20528718.asp>)(20.02.2014).

²⁰ <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/statistics.html> [09.09.2013].

nesillere aktarılması için dokümantasyonu sağlanarak kaydedilmesi ile mümkün olabilmektedir.

2.6. Dil Yozlaşmasında Süreç (Dilde Yozlaşma)

Dilin yozlaşması birtakım etkenlerle dilin özünden uzaklaşması, bozulması anlamına gelmektedir. Dil'in korunmaya değer görülen köken özellikleri korunamadığı veya geliştirilemediği durumlarda dil yozlaşma sürecine girer, dili anadil olarak konuşan hiç kimse kalmadığı zamanda onu hayatta tutan dinamikler yok olduğundan dil'de kaybolma süreci başlar ve sonucunda dil ölümü söz konusu olmaktadır. Bir dili konuşanların sayısının azalmasında hatta dilin yozlaşması ve âkabinde ölmesinde doğal felaketler başta olmak üzere, ekonomik ve politik faktörler neden olabilmektedir. Bu süreçte diline gereken önemi ver(e)meyen toplum, aslında dilin kaybolması ile birlikte kültürel mirasının ve tarihi kimliğinin en önemli unsurunu da kaybeder.²¹ Burada gözden kaçmaması gereken bir hususda, dilin çok farklı milletler tarafından kullanılması, bir açıdan gurur verici olmak birlikte diğer açıdan söz konusu dilin, ciddi tehlikelere açık hale gelebildiğidir.²²

Endülüslü meşhur İslâm âlimi *İbn Hazm*²³ “*El-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*” adlı eserinde konuya ilişkin şunları kaydeder. “Devleti yıkılan, işgale uğrayan, yurtlarından çıkarılan, korku, açlık ve sefaletle boğuşan, düşmanlarına boyun eğmek zorunda kalan ve onlara hizmet eden milletlerin dilleri zamanla zayıflayarak yok olur. Aynı şekilde söz konusu durum, bu milletlere soy soplalarını, tarihlerini unutturur ve onlara ait ilimleri de yok eder. Bu durum, hem müşahede ve tecrübe yoluyla hem de aklen bilinen bir şey olup kaçınılmazdır.”²⁴

Günümüzde dil alanında önde gelen uzmanlardan olan İngiliz Profesör *David Crystal*, bir kültürün baskısına maruz kalan ve asimile olma süreci başlayan dil için tesbit ettiği üç temel aşama özetle şunlardır.

Birinci aşama, hâkim güç tarafından, kendi dilinin konuşulması için baskılar yapılması, yukarıdan aşağıya teşvikler yapılması ve yasalar çıkarılması, aşağıdan yukarıya doğru ise halkta yabancı dil konusunda özenti ve moda oluşturulması.

²¹ [http://tr.wikipedia.org/wiki/Dil_\(lisan\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Dil_(lisan)) [10.09.2013].

²² Eliot. a.g.e. s. 54.

²³ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, İbn Hazm. (v. 456/1064). Muhaddis ve Fakih, (bkz. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), c. I. Menşurat Daru'l Afakî'l- Cediye, Beyrut.)

²⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. (t.s.). *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), c. I. Menşurat Daru'l Afakî'l- Cediye, Beyrut, s. 32.

İkinci aşama, iki dilli dönemin ortaya çıkmasıdır. İnsanlar eski dillerini anlarken yeni dillerini gittikçe daha iyi kullanmaya başlar. Daha sonra iki dillilik düşüşe geçer ve eski dil (esasen konuşulan dil) yerini yenisine bırakmaya başlar.

Üçüncü aşama, genç nesil yeni dilinde iyice ustalaşır ve kendini onunla tanımlar ve ihtiyaçlarını karşılamak için birinci dilin gereksiz olduğunu fark eder. Eski dili kullanmaktan utanır. Velilerle çocuklar kendi dillerinden konuşamaz duruma gelirler, Bir nesil içinde, hatta on yıl gibi daha kısa bir zamanda çift dillilik tek dilliliğe dönüşür, konuşulan dil olarak yabancı dil kalır böylece ilk dil bir adım daha ölüme yaklaşır. Dillerin geleceğini düşünenler, bu sürecin ilk aşamasındaki faktörleri değiştirmek mümkün olmadığını bilirler, üçüncü aşama ise çoğu dil için geç kalınmıştır. Süreci durdurmak veya tersine çevirmek için biraz şansın olduğu aşama, ikinci aşamadır.²⁵

1995 yılında İngiltere’de temelleri atılan “*Foundation for Endangered Languages*” (Tehlike Altındaki Diller Vakfı) çıkardığı gazetenin ikinci nüshasında, dünyadaki dillerin içinde bulunduğu durumu tespit ettikten sonra şöyle bir özetleme yapar. “*Dünya dillerini tetkik eden dil bilimciler dünya dillerinin yarıdan fazlasının moribund (can çekişen)*²⁶ yani etkin ve sağlıklı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılamayan diller, sınıfına dâhil olduğunu tespit etmişlerdir. Biz ve çocuklarımız öyle bir zamanda yaşıyoruz ki büyük bir ihtimalle iki nesil sonra pek çok dil ölmüş olacaktır.”²⁷

Konuşulan dünya dillerine ilişkin yapılan istatistiklerde, dünya dillerinin %96’sının nüfusun yalnızca %4’ü tarafından konuşulması dillerin ölümüne ilişkin tartışmaların bu perspektiften ele alınması gerektiğini göstermektedir.²⁸ Bir dil 50 yaşın üzerinde *tam konuşuculara*, 25-50 yaşları arasındaki yaş grubunda *yarı konuşuculara* sahip olması ile birlikte 25 yaşın altındaki yaş grubunda bu dili konuşan hiç kimse yoksa o zaman bu dil, ebeveynlerden çocuklara aktarımın mümkün olmayacağı için “moribund” sayılır. Ölüm döşegindeki bu dil, üst yaşlardan binlerce, hatta yüz binlerce konuşanı olsa dahi dilin yok olması ancak tüm güçlerin seferberliğiyle ve bu çabanın genel desteğiyle engellenebilir. Bu süreci önlemenin veya yavaşlatmanın bu

²⁵ David Crystal. (2007). *Dillerin Katli*. Gökhan C. (Çev.), Profil Yayıncılık, İstanbul, ss. 90-99.

²⁶ Komisyon. (1993). İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü. 20. Baskı, Redhouse Yayınevi, İstanbul, s. 636.

²⁷ Ferhat Karabulut. (2005). Dil Ölümü Bağlamında Kayseri’de Yaşayan Uygur Türk Toplumunu. Bilig, Güz / Sayı 35: s.17.

²⁸ Crystal. a.g.e., s. 28.

dilin üzerinde hiç vakit kaybetmeden çalışmak, belgelendirmek ve çalışılan özellikleri vasıtasıyla sınıflandırmakla mümkün olabilir.

Günlük hayatta artık kullanılmayan diller (ölü diller) kendi yerlerini alan dillerde izlerini bırakırlar, bu tür dillerin varlığını kaynaklardan ve diğer dillere olan etkisinden öğrenebiliriz. Bir dilin ölü dil olarak görülmesi, bu dili anlayacak konumda kimsenin olmadığı anlamına gelmeyeceği gibi ölü bir dil iyi bir şekilde belgelenebilir, yabancı dil olarak öğretilir ve hatta olası belli durumlarda sözlü ya da yazılı olarak kullanılabilir. Örneğin Latince, anadil olarak kimse konuşmadığı için ölü bir dil sayılmasına rağmen Latince anlayan bir sürü kimse vardır.²⁹

2.7. Lehçe (Dialect)

Eski Yunanca *diálektos* ‘ortak dil’ kelimesinden gelişen bu terim bilim dünyasında birçok karşılığı bulunmaktadır. Bu tanımlardan biride bir dilin, tarihî, siyasi, sosyal ve kültürel nedenlerle değişik bölgelerde ses yapısı (fonetik), şekil yapısı (morfolojik) ve kelime hazinesi (lügat) bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan kollarından her biridir.³⁰

2.8. Arap Dili ve Karakteristik Özellikleri

Arap dilini anlatmadan önce kadim bir kültüre ve bu kültürün getirdiği zengin bir geleneğe sahip olan Arapların tarihini ve yaşadıkları bölgeyi özetle tanımaya çalışacağız.

2.8.1. Tarihî Açıdan Araplar

Tarih-î açıdan bakıldığında Arapların iki büyük kısma ayrıldığı görülmektedir. Bunlar Arab-ı Bâide ve Arab-ı Bâkiyedir.

2.8.1.1. Arab-ı Bâide: Bu gruba dâhil olanlar tarihin eski devirlerinde yaşamış olup daha sonra çeşitli sebeplerle yok olmuşlardır. Bunlar hakkında pek az bilgiye sahibiz. Bu bilgileri kaynaklara aksetmiş olan efsanevî haberlerden, eski Arap şiirinden ve en önemlisi de *Kur’ân-ı Kerîm*’den öğreniyoruz. Âd, Semûd, Medyen, Tasm, Amalika, Câsim, Abdi Dahm, Ubeyl, Hadûra, Cedîs ve Birinci Cürhüm kavimleri Arab-ı bâide'nin başlıca kollarıdır. Bunlar Arabistan'da çeşitli devletler kurmuş ve hâkimiyetlerini Suriye ve Mısır'a kadar yaymışlardır.

²⁹ [http://tr.wikipedia.org/wiki/Dil_\(lisan\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Dil_(lisan)) [10.09.2013].

³⁰ Eker. a.g.e. s.12; Ergin a.g.e. s. 53.

2.8.1.2. Arab-ı Bâkiye: Soyları devam eden Araplar; bunlar iki ana kola ayrılırlar.

Arab-ı Âribe: Kahtânîler adı verilen bu kabilelerin anavatanı Yemen'dir. Bunlar Cürhüm ve Ya'rub olmak üzere önce iki büyük kola ayrılırlar. Ya'rub'dan da Kehlân ve Himyer adında iki aynı koldan birçok kabile ve batın meydana gelmiştir. Bu kabileler farklı zamanlarda değişik sebeplerle anavatanlarını terk ederek Arabistan'ın çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir. Dört kola ayrılan Kehlânîler'den Ezd kuzeye göç etmiştir. Bunlardan Sa'lebe b. Amr Hicaz tarafına gitmiş, bir müddet sonra da Medine'ye göç ederek oraya yerleşmiştir. İslâm tarihinde Ensar olarak bilinen Evs ve Hazrec bunun soyundandır. Harise b. Amr (Huzâa) ise Merrüzzahrân'a, sonra Mekke'ye yerleşerek Cürhümlüler'i oradan kovmuştur. İmrân b. Amr Uman'a, Cefne b. Amr ise Suriye'ye yerleşmiştir. Lahm ve Cüzam kabileleri Hîre'ye, Tay kabilesi Ecâ ve Selmâ dağlarına, Kinde kabilesi önce Bahreyn'e daha sonra da Hadramut ve nihayet Necid'e yerleşmiştir.

Arab-ı Müsta'ribe: Adnaniler olarak bilinen bu kol menşe itibariyle Arap olmayıp sonradan Araplaşan ve Hicaz bölgesinde yaşayan kabilelerden meydana gelmektedir. Hz. İbrahim oğlu İsmail (a.s) ile Mısırlı bir câriye olan annesi Hâcer'i Mekke civarında bırakır. Burada Yemen'den gelen Kahtânî asıllı Cürhümlüler arasında büyüyen ve onlardan Arapça öğrenden Hz. İsmail Cürhümlüler'den evlenerek on iki çocuk sahibi olur. Bunlar Mekke'de Zemzem Kuyusu civarında yerleşir ve zamanla her biri bir kabilenin reisi olmuştur. Hz. İsmail Mekke'ye geldiğinde babası gibi Ârâmîce, Keldânîce veya İbrânîce konuşuyordu. Onun soyu Arapça'yı burada öğrenip Cürhümlüler'e karışarak Araplaştığı için Arab-ı müsta'ribe adıyla anılmıştır. Bunlar birçok kabile olması ile birlikte Adnaniler olarak tanınmışlardır. Başlangıçta, Mekke ve civarında yerleşik bir hayat süren Kureyş kabilesi hariç diğer Adnânî kabileler Tihâme, Necid ve Hicaz'da göçebe veya yarı göçebe olarak yaşıyorlardı. Arab-ı mustaribe olan Adnânîler'den bazı kabileler- Siyasi ve iktisadi bazı nedenlerden dolayı- güneye yerleşerek ve Arab-ı Aribe olan Kahtânîler ile birleşerek bugünkü Arap milletin atalarını oluşturmuşlardır.³¹

2.8.2. Arapların Ana Yurdu

Bugün genellikle, Arapların da içinde yer aldığı Sâmilerin, ana yurdunun Arabistan olduğu ve M.Ö. IV. binyıldan itibaren komşu ülkelere göç ederek buralar-

³¹ Yıldız, a.g.e.

da çeşitli devletler kurdukları kabul edilmektedir. Arap tarihine bakıldığında Arabî sözcüğüne ilk olarak Asur Kralı III. Salmanasar'ın (M.Ö. 858/825) kitabesinde geçtiği görülmektedir. Bu kitabede (M.Ö. 854) Hama'nın kuzeyindeki Karkar'da yapılan savaş'ta Cindibu/Cundup adlı Arab bir liderin muhaliflerine karşı Aramilerle işbirliği yaparak bu savaşa yaptığı desteğin 1000 deve üzerinde taşındığı yazılmıştır. Daha sonraki kitabelerde de Aribi reislerinden alınan vergilerden ve Aribi ülkesine yapılan seferlerden söz edilerek Arapların zikredildiği görülmektedir. Nitekim Asur Kralı III. Tiglat Pileasar (M.Ö. 745-727) kitabelerin de Aribi ülkesinin kraliçesi Zebibe'yi vergiye bağladığı yine başka bir kitabede (M.Ö. 722-705) Aribi kraliçesi Zebibe'nin halefi olan kraliçe Şemsi'nin de Asur kralına vergi ödediği zikredilmektedir.³² Antik Yunan'ın en ünlü tarihçisi Herodotos³³ ve ondan sonra birçok yazar Arabia ve Arap isimlerini bütün yarımada ve halkı için kullanırlar. Coğrafyacı Eratosthenes ve Strabon, tabiat tarihçisi Plinius ve tarihçi Sicilyalı Diodoros gibi eskiçağ'ın tanınmış müellifleri Arabistan'ı efsanevî servet ve bolluk diyarı, halkını da hürriyet ve istiklâl âşığı olarak anlatırlar.³⁴

2.8.3. Arap Dili ve Özellikleri

Bugün konuşan sayısı bakımından dünyanın en büyük dilleri arasında yer alan ve Sâmi dil ailesinin en önemli üyesi olan Arapça bu dil ailesinin en zengini ve en gelişmişidir.³⁵ Arapça VII. yüzyıl'dan beri varlığını (*Allah (c.c) tarafından Cebrail (a.s.) vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilen, esasen insanlığın mu'ciz ve muciz hidayet rehberi olması ile birlikte başlı başına Arap dilinin en önemli yazılı vesikası olarak ta kabul edilen*) Kur'ân-ı Kerîm ile kânitlamaktadır. Arapça nesir (düz/kafiyesiz) nazım (vezinli-kafiyeli) olarak ikiye ayrılır. Maksudı daha açık/net ifade etmesi ve daha kolaylığı açısından nesir esastır. Bununla birlikte her iki grupta farklı edebi sanatlar içermektedir. Edebî sanatlar tarih boyunca Arap dilini zenginleştirmiş ve Arapların en büyük övünç kaynaklarından biri olmuştur. Özellikle İslâm öncesi Arap tarihi incelendiğinde şairlerin ön plana çıkması ve Araplar'ın “Çocukları doğduğunda, atları yavruladığında ve şairleri olgunlaştığında” birbirlerini tebrik

³² Hasan Zaza. (1990). *Es-Samiyun ve Luğatuhum*. 2. Baskı, Daru'l-Kalem, Beyrut, ss. 106-107.

³³ Herodotos. (2001) *Tarih Herodotos*. Mellah A. (Çev.), el-Mecme'us-Sekafî, Ebû Dabi, s.220.

³⁴ Hakkı Dursun Yıldız. (1991). “Arap” md. DİA, c. III, İstanbul, ss. 272-276.

³⁵ BM'nin resmi altı dilinden biri olan Arapça, Unesco Yürütme Kurulunca, 08 Ekim 2012 tarihli 190. oturumunda, alınan kararla her yıl 18 Aralık gününde *Dünya Arapça Günü* (اليوم العالمي للغة العربية) adıyla kutlanması karara bağlanmıştır. (bkz. http://www.unesco.org/new/ar/media-services/single-view/news/arabic_language_day_2013/#.U3m4hPl_tnZ (19.05.2014))

etmeleri Arapların dil ve edebiyatına gösterdikleri önemin açık bir ifadesidir.³⁶ Arapça, sözcüklerden ve cümlelerden kastedilen mânâyı edebi açıdan en güzel ve en kısa şekilde ifade etmekle bilinmektedir. Sözcükte yapılan bir harf³⁷ hatta bir hareke³⁸ değişikliğiyle farklı bir anlam meydana gelebildiğinden sözcüklerin kullanımında titiz olduğu görülmektedir. Temelde bir sözcük belli bir ifade için kullanılmasıyla birlikte, bir mefhumun farklı hallerine delalet için onlarca değişik sıfatlar kullanıldığı ve kimi sözcüklerin birçok telaffuz şeklinin olduğu görülmekte³⁹ Arapçanın bu yönden fevkâlade zengin olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Arap diline ilişkin eserler incelendiğinde dil bilginleri içinde, bir şeyin birçok kavramla ifade edilmesine ilişkin sözcüklerin eşanlamlı (müterâdif) olduğunu söyleyenler olduğu gibi bu sözcüklerin farklı nitelikleri belirttiğini dolayısıyla eşanlamlı olmadığını ve bunların “Furûk”⁴⁰ kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini savunanların olduğunu görebiliriz.⁴¹ Örnek: “أبيض” (Ebyad) sözcüğü içinde beyazlığı bulduran her şeyi kapsamasına rağmen pratikte böyle kullanılmamış ve renginde beyazlık olan ‘insan’ için “أزهر” (Ezher) renginde beyazlık olan ‘at’ için “أشهب” (Eşheb) renginde beyazlık olan koyun için “أملح” (Emleḥ) sözcükleri kullanılmış böylece bunları ifade için “Ebyad” kullanmak hatalı ve Arap dilinden sapma olarak addedilmiştir.⁴² Başka bir örnek: “اقعد” ve

³⁶ Ahmet el-Haşimi. (1999). *Cevahiru'l-Edep*. 1. Baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut, ss. 246-255.

³⁷ Örnek: “تین” (incir) ile “طين” (çamur) sözcüğü, “حلاق” (berber) ile “حلاق” (yaradan) sözcüğü.

³⁸ Örnek: “الر” sözcüğü ilk harfi meftuh olduğunda “iyilik yapan/kara (deniz karşıtı)” anlamında, esreli olduğunda “iyilik” anlamında, ötreli olduğunda “buğday” anlamına gelmektedir. (bkz. Muhammed b. Abdullah b. Malik en-Nehâvi el-Endülûsi. (H. 1329). *Kitabu'l E'lam bi Musellesi'l-Kelam*. 1. Baskı, Matbaatu'l Cemaliyye, Mısır, s.22.)

³⁹ Bu sözcüklerin kimileri kabul görürken kimileri kullanılmakla birlikte kaba telaffuzlardan addedilmiştir. “Bağdat” sözcüğünün “بغداد”, “بغدان”, “مغدان”, “بغداد” şeklinde farklı telaffuzları. (bkz. Suyuti. *Muzhir*. s. 224.)

⁴⁰ Furûk (فروق) luğatta ayırmak manasına gelen fark (فرق) kelimesinin cemisidir. Fıkıh ilminde, meseleler veya kâideler arasındaki farkları ele alan ilim dalını ve bu alanda yazılan eserleri niteleyen bu kelime zamanla Arap dili literatüründe Arapça kelimelerin anlam ve kullanımındaki farklarla alâkalı kitaplara verilen genel bir isim haline gelmiştir. (bkz. Mehmet Faruk Çifçi. (2013). *İsmâil Hakkı Burselî'nin Furûk-ı Hakkı Adlı Eseri*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belâğatı Bilim Dalı. İstanbul, s.40.

⁴¹ Ebû Ali el-Farisi ve İbn Haleveyh'in de olduğu bir mecliste, İbn Haleveyh'in “Kılınca verilen elli isim biliyorum” demesi üzerine Ebû Ali'nin tebessüm ederek “Ben kılınca verilen sadece bir isim biliyorum o da “Seyf”tir.” der. İbn Haleveyh bunun üzerine kılınca verilen isimleri sayar ve açıklama ister. Ebû Ali; bunların kılınca isimleri değil sıfatları olduğunu söyler. (bkz. Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî. (2008). *el-Muzhir fi Ulum el-Luğa ve Enva'uha*. 3. Baskı, Mektebetu Daru't-Turas, Kahire. s. 405.)

⁴² Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun. (2001) *Mukaddimetu İbn Haldun*. Daru'l-Erkam, Beyrut, s. 628.

"اجلس" sözcükleri, ayakta olan bir kimseye oturması için "اقعد" denirken yatan ya da uzanan bir kimse için "اجلس" kullanılır.⁴³ Bu sözcüğü duyan veya bir yazıda okuyan kişi oturması istenilen kişinin bulunduğu vaziyeti anlamakta böylece olası belirsizlik giderilmiş olmaktadır. Bir başka örnek: Bir fiilde kast edilen kişinin belirtilmesi için fiile "ت" harfinin bitiştirilmesi. "ضرب" sözcüğünü ele alırsak, bu sözcüğü duyan kişinin doğrudan doğruya ondan kast edileni anlaması için:

"ت" - (t) bitiştiğinde failin müennes olduğu anlaşılır.

"ت" - (te) bitiştiğinde failin muhatap müzekker (ikinci tekil kişi) olduğu anlaşılır.

"ت" - (ti) bitiştiğinde failin muhatap müennes (ikinci tekil kişi) olduğu anlaşılır.

"ت" - (tu) bitiştiğinde failin mütakellim (birinci tekil kişi) olduğu anlaşılır.

Bu örneklerde görüldüğü gibi sözcüğe eklenen tek bir harf ile ya da bir hareke değişikliğiyle amaç mümkün derecede tavzih edilmiştir. Arab diline ilişkin gözden kaçmaması gereken önemli bir hususta, Arab diline giren yabancı sözcüklerin Arap dil kurallarına ve ses yapısına uydurularak, dil zevkine uygun hale getirildikten sonra kullanıldığıdır.⁴⁴ *Kur'ân-ı Kerîm*'de "mu'arreb" (Arapçalaştırılmış yabancı sözcük) olup olmadığı meselesi, mu'arreb sözcüklerin İslâm'ın doğuşundan önce Arap diline yerleştiği ve Arapların bu sözcükleri gerek şekil/kalıp gerekse fonetik (ses) açısından Arabi sözcük formun'a uyarlıyarak kendilerine özgü bir şekle dönüştürdüğü gerçeğinden hareket edilerek değerlendirildiğinde, sözkonusu tartışmalar daha iyi açıklanabilecektir.⁴⁵

2.8.4. Arapçanın Konuşulduğu Bölgeler

Arapça İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte pek çok yerli dilin önüne geçerek batıda Kuzey Afrika'dan Fransa sınırına, doğuda Orta Asya'ya değin yayılmıştır. Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasından itibaren Arapça, Malta adası dışında Avrupa'dan silinmiş doğuda ise Orta Asya'da adacıklar bırakarak Irak-İran sınırına doğ-

⁴³ Kasım b. Ali b. Muhammed el-Hârîri. (1996). *Durretu'l-Ğavvas fi Evhami'l-Havas. Thk. Abdülhafiz Ferağlı Ali el-Karnî, 1. Baskı, Daru'l-Cil, Beyrut, s.518.*)

⁴⁴ Örnekler: Arapça olmayan *Nişabur* sözcüğündeki "ş" harfi yerine on'a en yakın "s" harfi kullanılmış ve sözcük Nisabur olarak telaffuz edilmiştir. "فور" sözcüğünü kullanmak istediklerinde "فور", "مهندس" sözcüğünü "مهندس", "اسمائيل" sözcüğünü "اسمائيل" şeklinde telaffuz etmeleri. (bkz. Ebü'l-Hasan Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ. (1997). *es-Sahibiyyu fi Fıkhü'l-Luğatü'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-'Arab fi Kelâmihâ. Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, s. 30; Suyûtî, el-Muzhir, c. I, s. 271.*

⁴⁵ İbn Faris. a.g.e. s. 30; Suyûtî, *el-Muzhir, c. I, s. 269.*

ru çekilmiştir.⁴⁶ Arapça, *Kur'ân-ı Kerîm'in* ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dili olması hasebiyle, İslam'ın doğuşuyla birlikte bu dili ana dili olarak konuşup yazan kişilere özgü olmaktan çıkarak, bir bakıma milliyetlerine bakılmaksızın bütün müslümanların dili haline gelmiştir. Daha da ötesi son derece gelişmiş grameri ve çok zengin kelime hazinesiyle Müslüman halklar arasında ilim dili olmuştur. Farklı ırklardan olan Müslüman bilginler bilimsel eserlerini Arapça olarak yazmışlardır. Arapça sözcükler, (özellikle ibadet terimleri) Türkçe, Malezyaca, Aryan Farsçası, Urduca ve diğer dillere girmiş böylece Arapça dili Endülüsten Orta Asya'ya, Türkiyeden Büyük Sahra hududuna, Afrikanın Atlantik kıyılarından Endonozyanın Pasifik Okyanusu kıyılarına kadar uzanan bütün İslâm dünyasının manevi ürünü olmuştur.⁴⁷

Günümüzde Arapçanın Konuşulduğu Bölgeler: *Asya'da*; Arap Yarımadasının tümü, kuzeyde Toros Dağlarına kadar olan verimli Hilal (Suriye, Filistin ve Irak).

Afrika'da; Doğuda Mısır ve Sudan batıda berber şiveleri ile iyice karışmış berber devletleri (Libya, Tunus, Cezayir ve Fas). Arapça daha güneyde Atlantik kıyısındaki Nijerya'da kullanılan Havsa dili ve Hint Okyanusu kıyısındaki Zengibar ile onun karşısındaki Doğu Afrika'da konuşulan Svahili dili gibi zenci dilleri ile yanyana kullanılmaktadır. Her iki dilde müşterek diller olup Arap alfabesini kullanmaktadır.

Avrupa'da; Arapça, orta çağda Avrupa'da Endülüs ve Portekiz'de konuşuluyordu. Günümüzde sadece Malta'da İtalyancayla iyice karışmış olarak konuşulmakta ve Latin harfleri ile yazılmaktadır.⁴⁸

2.8.5. Türkiye'de Konuşulan Arapça Lehçeler

Türkiye'de konuşulan onlarca dilden biri olan⁴⁹ Arapça farklı lehçeleri ve ağızlarıyla değişik inanç ve kültüre sahip birçok topluluk tarafından konuşulmaktadır. Çok kültürlü, çok dilli dokuya sahip Mardin, Hatay⁴⁹, Şanlıurfa⁴⁹, Siirt⁴⁹ Şırnak, Diyarbakır, Gaziantep, Batman, Bitlis, Muş, Adana, Mersin gibi birçok şehir, ilçe ve köyde Arapça konuşulmaktadır. Bu bölgelerdeki Arapça konuşan halk, çoğunlukla diğer bölgede konuşulan Arabî lehçeyi pek az anlayabiliyorken, kimi bölgelerde ise diğer lehçelerden pek az farkı olabilmekte böylece diğerleriyle rahatça konuşabil-

⁴⁶ Eker. a.g.e. s.19. ; (1993). Théma Larousse, "Arapça" md. Théma Larousse Tematik Ansiklopedi, c. II, Milliyet Gazetecilik, İstanbul, s. 524.

⁴⁷ Goldziher. a.g.e. s. 14.

⁴⁸ Goldziher. a.g.e. s. 14.

⁴⁹ *Ethnologue*'nin verilerine göre Türkiye'de 36. dil konuşulmaktadır. (bkz. <https://www.ethnologue.com/country/TR/languages> (17.05.2014))

mektedir.⁵⁰ Türkiye’de Konuşulan Arapça Lehçeler’e ilişkin akademik anlamda ilk olan, 17-19 Mayıs 2013 tarihleri arasında “1. Uluslararası Türkiye’de Konuşulan Arapça Lehçeler ve Sözlü Edebiyatları Sempozyumu” düzenlenmiştir. Mardin Artuklu Üniversitesi’nin evsahipliğinde ve Avrupa’nın önde gelen üniversitelerinden Heidelberg (Almanya) ve Bergen (Norveç) üniversitelerinin işbirliğiyle gerçekleştirilen sempozyuma, yurtiçinden yanısıra Almanya, Avustralya, Avusturya, Estonya, Filistin, Gürcistan, Irak, İsveç, İsrail, Hollanda, Lübnan, Mısır, Norveç, Polonya, Romanya Rusya, Suriye ve Ürdün’den Lehçebilim, Filoloji, Dilbilim gibi alanlarında uzman birçok akademisyen ve araştırmacı katılmıştır.

Türkçe	F.Arapça	Midyat	Siirt ⁵¹	Şanlıurfa	Hatay
Üç	ثلاثة	Şâşî	Fâfe	Seleş	İtlete
Aldı	أخذ	Âhaz	Ahav	Hzze	Ehet
Vurdu	ضرب	Zarab	Varab	Darab	Darab
Nene	جدة	Meymî	Meymî	Hıbbebî	Sıt
Kahvaltı	فتور	Ğıda	Tari’a	Futur	Futur
Beşik	مهد	Derguşî	Mehit	Sırır	Sırır
Nereden geldin?	من أين جئت	Min eyn cit?	Min esep tici?	Mneyn cit?	Mnen cey?

Şekil 2: Arapça sözcüklerin lehçelerde karşılıkları

2.8.6. Arap Dilinde Lehçe Çalışmaları ve Önemi

Arap edebiyat tarihine bakıldığında ilk dönemlerden itibaren lehçe çalışmalarına kaynaklık yapabilecek pek çok eser olmakla birlikte söz konusu eserler konuyu her yönüyle değil de, fasih Arapça’yı bozacağı kaygısı veya lehçelerin kullanılan fasih Arapçasına nazaran şaz (bozuk) bir tür olduğu vb. düşüncelerden hareketle genelde fasih Arapçadan ayırdıkları noktaları zikretmişlerdir. Binaen âleyh farklı dil âlimleri⁵² tarafından yazılmış ve adını biyografi kitaplarından duyduğumuz “كتاب

⁵⁰ Gabriel Biţună.(2014). On Loaned Consonants in The Spoken Arabic of Siirt. Romano-Arabica. George Grigore ve Laura Sitaru (Edit.). Editura Universităţii Din Bucureşti (Bükreş Üniversitesi Yayınları). Bükreş. s. XIV. ss. 77-86; Otto Jastrow. (2006-2007). Where Do We Stand In The Research On The Anatolian Qeltu Dialects? Romano-Arabica VI-VII. Editura Universităţii Din Bucureşti Bucureşti (Bükreş Üniversitesi Yayınları). ss. 63-67.

⁵¹Siirt’te konuşulan Arap lehçesinde en öne çıkan özelliklerden bazıları, fasih Arapça’da (ض) dad olarak telaffuz edilen sesin bazen “w” bazen “d” bazen de “f” sesiyle karşılanacak şekilde ses değişimine uğraması, peltek se (ث) harfi’nin “fe”ye dönüşmesi. (bkz. Gül. a.g.e. ss.42-43.)

⁵² Bu Âlimlerden Yunus b. Habib (ö. 183/799), Ebû Zeyd el-Ensari (ö. 215/830), Asma’i (ö. 213/828), Ebû ‘Amr eş-Şeybani (ö. 213/828). (bkz. Cevad Ali. (h. 1380). *el-Mufasssal fi Tarih el-Arap Kable’l-İslâm. 1. Baskı. c. VII. Menşurat eş-Şerif er-Radi. Şeri’at Matbaası. (byy), s. 565.*

”اللغات” adlı eserlerden elimize ulaşmayanlar hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamız mümkün değildir. Bu eserler, konuyu, şaz, nevadir ve zıt sözcükleri beyan etme açısından mı, etimoloji, sarf ve gramer açısından mı ele aldığını bilemiyoruz.⁵³

XIX. yüzyıl’ın sonundan itibaren diyalekyoloji (lehçe bilimi) çalışmalarının canlanıp önem kazanması ile birlikte gerek Müslüman gerek batılı müsteşrikler (or-yantalistler) tarafından ciddi çalışmalar yapıldığı görülmektedir.⁵⁴ Arap dilinde lehçe çalışmaları sözcüklerin daha iyi anlaşılması (sözcüğün ilk kullanımı, kökeni, anlamı ve zaman içinde sözcükte uğradığı anlam daralması veya genişlemesi açılarından incelenmesiyle) açısından son derece önem arz etmektedir.

2.8.7. Lehçelerin Tespitinde Kaynaklar

Arap dili lehçelerinin, -özellikle kadim Arap lehçelerinin- tespiti hususunda en temel ve en güvenilir referansın *Kur’ân-ı Kerîm* olmasıyla birlikte, lehçeleri tespite yönelik genel olarak, luğat, belagat, gramer, kıraat vb. edebi eserler tetkik edilerek veya bir bölgedeki kabile/aşiret arasında saha çalışması yapılarak gözlem ve tespitler neticesinde ortaya konmaya çalışılmaktadır. Lehçeleri tespite yönelik farklı eserler incelendiğinde, Arab dili bilginlerinin lehçelere değinirken ‘lehçe’ terimini kullanmadıkları bunun yerine ‘lûgat’ sözcüğünü tercih ettiklerini ve bunlardan bir kısım, edebi/ortak dil olarak kabul edilen fasih Arapçadan farklı sözcükleri belirtmekle yetindiğini bunları belli bir kabileye nispet etmediğini, diğer bazılarının ise fasih Arapçadan farklı olan sözcüğü ve onu kullanan kabileleri zikrettiği görülecektir.

Arap dilcileri (özellikle ilk dil okulu sayılan Basra ve Kufe ekolü) dil konusunda kaynak olarak kabul ettiği nahv ve sarf kurallarının belirlenmesinde en çok referans aldığı Arap kabileleri, ilk olarak, Kays, Temim ve Esed’tir. Daha sonra Huzeyl ve Kinane’nin bir bölümü ve bazı Tay’lılardır. Burada dilin fesahatini korumuş dil melekelerini diğerlerinden daha fazla muhafaza edebilmiş ve yabancı dillerle karışmamış kabilelerin tercih edildiği, diğer dilleri konuşan halklara karışmış veya mücavir olan Arap kabilelerinin, diğer dillerle olan yakınlıkları neticesinde dil melekeleleri zayıflaması veya zayıflamış olabileceği endişesi ile referans alınmadığı ancak bazen kaynak olarak kabul görmeyen kabile lehçelerine de işaret edilerek varlıklarının sezdirildiği görülmektedir. Bu durum, referans alınmayan lehçelerin Arap olmadıkları veya kullanılmalarına dâir mutlak bir engel olduğunu göstermeyeceği gibi refe-

⁵³ Cevad Ali. a.g.e. s. 564-566.

⁵⁴ Aksak. a.g.e. s. 142.

rans alınan lehçelerin ve bunların ışığında derlenen kuralların daha fazla kabul gördüğüne ve kullanıldığına işaret etmektedir.⁵⁵

2.8.8. Arap Dilinde Lehçeler

Arap kabilelerinin farklı bölgelerde oluşları ve farklı kültürlerle yakın veya uzak oluşları gibi etkenler neticesinde, kabileler arasında konuşulan Arapça'da farklılık oluşmuş, birçok yönden değişik⁵⁶ onlarca lehçe zuhur etmiştir. Bu lehçelerin çoğu esasen bir bütünün farklı açıları/yansımaları olmaları ve eşit bir değere sahip görülmekle birlikte kimi lehçeler -Kureyş lehçesi gibi-, sosyal, kültürel, dini, iktisadi vb. amiller neticesinde diğerlerinden daha fazla kabul görmüş ve diğer lehçelerden daha fazla ön plana çıkmıştır.⁵⁷ İbn Cinni "el-*Hasâis*" adlı eserinde konuya ilişkin şunları kaydetmektedir. "*Kişilerin tabii olarak bir lehçeyi tercih etmeleriyle birlikte, diğer lehçeleri reddetmeleri söz konusu değildir. Hiçbir lehçe diğerinden daha fazla hak sahibi olmadığından, tercih edilen lehçe dışında bir lehçe ile konuşan kişi Arapça'yı değil, Arap dilinde en fazla tercih edileni terk etmiş olabilmektedir.*"⁵⁸ Samî dillerinin batı kolunun güney grubunda yer alan Arapça, Güney Arapçası ve Kuzey Arapçası olarak iki ana kola ayrılmaktadır.

2.8.8.1. Güney Arapçası

Eski çağlarda Güney Arabistan'ın Sebe, Mina ve Himyeri imparatorluklarının dili olan bu dile ait Hristiyanlık öncesi ile milâdi VI. yüzyıla kadar geçen zamana ait "*Müsned*"⁵⁹ alfabetiyle yazılmış birçok kitabeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Klasik Yunanlı ve Romalı yazarlardan toplanacak bilgi yanında Güneyli Araplara ilişkin esas bilgi bu kitabelerden elde edilebilir. Son *Müsned* kitabesinin miladî 554 tarihli olmasından hareketle güney dilinin İslâm'ın zuhuruna kadar varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Bu dilin dört lehçesi olmakla birlikte (Main, Hadramevt, Kataban

⁵⁵ Suyûtî, *el-Muzhir*, c. I, s. 211.

⁵⁶ Sözcüklerdeki anlam ve ses başta olmak üzere.

⁵⁷ Fesahatle tanınan Kureyşlilerin Arapların en fasihi oldukları hususunda sözbirliği oluşmuştur. Kureyşliler, lehçelerinin güzelliği, fesahati ve inceliği ile birlikte farklı bölgelerden gelen Arapların, şiirlerinden, sözlerinden ve lehçelerinden güzel gördükleri sözcükleri kendi fasih tabiatları ve selikaları ile seçerek kendi lehçelerine mezc etmişlerdir. Böylece en fasih olmuşlardır. Onlardan sonra fesahatte Sa'd b. Bekr gelmektedir. (bkz. Ebü'l-Hasan Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ. (1997). *Es-Sahibiyyu fî Fıkhü'l-Luğatü'l-Arabîyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*. Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, s. 28.)

⁵⁸ Ebü'l-Feth Osman b. Cinni. (ts.) *el-Hasais*. (Thk. Muhammed Ali En-Neccar.). c. II. el-Mektebetü'l-'İlmiyye, (byy.). s. 10.

⁵⁹ Bu alfabede harfler direklere yaslanmış gibidir. Şekiller geometrik olup hoş ve uyumludur. (bkz. Subhi es-Salih. (2009). *Dirasatun fî Fıkhü'l-Luğa*. 3. Baskı. Daru'l-'İlm li'l-Melayîn. Beyrut. s. 54.)

ve Sebe) bunları Main ve Sebe olarak iki ana lehçe grubuna ayırmak mümkündür.⁶⁰ İslamdan önce güneyde en belirgin lehçe'nin, Sebe lehçesinin bir devamı mahiyetinde olan Himyer lehçesi olduğu görülmektedir. Güney lehçelerinde tarif edatı genellikle ismin sonuna bitişen “ان/ن” harfi ile yapılır. Örnek: “البيت” - (el-beyt) sözcüğü “بيتن” - (beytın) şeklinde telaffuz edilir. Esasen Habeşçe ile sürekli temas halinde olan Güney Arapçası, irab, zamirler, iştikak, çekim, cem’i müzekker salim ile cem’i teksir sıgaları tenvin ile tarif alameti Kuzey Arapçasından oldukça farklıdır. Yedi kıraat imamından biri olan Ebû Amr b. el-A’la (ö. 154/770) bu farklılığa dikkat çekerek şöyle der: “*Himyer dili ile bizim dilimiz, Himyer lehçesi ile bizim lehçemiz bir değildir.*”⁶¹ Neticede, Güney Arapçası zamanla gücünü yitirerek Kuzey Arapçasının hâkimiyetine girmiş ve içinde erimiştir.⁶²

2.8.8.2. Kuzey Arapçası

Yemenden Suriye’ye kadar uzanan bu geniş alanda yaşayan Arapların dilidir. Mutlak manada “*Arapça*” denildiğinde Kuzey dili kastedilir. Arap edebiyatı tarihi konusunu sadece bu dilde yazılan edebi ürünler teşkil etmektedir. Kuzey kabilelerinin Samilerin ana yurdunda veya yakın bölgelerde yaşamaları genellikle dışa kapalı bir hayat sürmeleri, mutaasıb tabiatları ve badiyeye düşkün ve bağlı olmaları Sami diller içinde ana dile en yakın ve onun özelliklerini en çok muhafaza eden dil olduğu kanaatini doğurmuştur. Arap edebiyat tarihinin ilk dönemlerinde her kabile kendi lehçesini geliştirmesine rağmen İslamiyetin doğuşuyla birlikte yazının yaygınlaşması kabileler üstü ve düzenli bir edebi dilin oluşmasını mümkün kılmıştır. VII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kuzey Arapçasının alanı Arap Yarımadası’nın sınırlarını aşarak, gerek büyük kitleler gerekse küçük kitleler tarafından konuşulan Güney Arapçası, Süryanice ve Kipti dili gibi dillerin yerine geçmiştir.⁶³

⁶⁰ Es-Salih. a.g.e. s. 52-53.

⁶¹ Ali, Cevad. a.g.e. s. 562.

⁶² Eyyüp Tanrıverdi. (1999). *İslam Öncesi Arap Lehçeleri. Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Konya. s. 29.*

⁶³ Ignace Goldziher. (1993). *Klasik Arap Literatürü. (Çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er). İmaj yayınları, Ankara, s. 12-13.*

2.8.9. Lehçeler Arası Farklılıklar

Kabilelerin konuştuğu lehçeler arasındaki farklar Arap dilinin üç temel öğesi olan fiil-isim ve harf te görülmele birlikte çoğu ses ve anlam kısmen de gramerle ilgilidir. Bu farkları detaylı olarak belli bir sayıya hasretmek pek zor olmakla birlikte, bunlara ilişkin ön plana çıkanlar şunlardır.⁶⁴

- a. Kelimedeki bazı harflerin başka bir harfe çevrilmesi. (kalb/tebdil edilmesi)⁶⁵
- b. Bazı kelimelerde harflerin idğam edilmesi.⁶⁶
- c. Bir kelimedeki harekelerin⁶⁷ veya irabın farklı okunması.⁶⁸
- ç. Lafızların değişmesi, (başka lehçelerde olmayan sözcüklerin kullanılması.)
- d. Bazı kelimelerde tefhim (kalın) veya imale (ince) yapılması.⁶⁹
- e. Sözcüğün harflerinde takdim ve tehir.⁷⁰
- f. Cümlelerin öğelerinde takdim ve tehir. (Cümledeki bazı öğelerin farklı sıralanması).
- g. Kelimede bulunan bazı harfleri olduğu halde bırakma veya hafzetme.⁷¹
- ğ. Bazı kelimelerin anlam değişikliğine uğraması. (Bazı sözcüklerde anlam daralması veya anlam genişlemesi.)⁷²

Arap dilinde görülen farklılığın tam olarak hangi kabileye ait olduğu konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, lehçe çalışmaları tetkik edildiğinde, kimi dil olaylarının birçok kabile lehçesinde varlığını gösterdiğini, bazı dil olaylarının ise bir kabile lehçesi ile sınırlı olduğu bilinecektir. Sadece bir kabile lehçesinde görülen farklılıklar zaman içinde söz konusu kabilenin karakteristik özelliklerinden addedile-

⁶⁴ Ali, Cevad. a.g.e. s. 568.

⁶⁵ “جعبة” sözcüğünün “جعبة” olarak telaffuz edilmesi. Dil ve edebiyat âlimi İbn Faris şöyle der: Arapların dildeki geleneklerinden biride, harfleri tebdil etmeleri ve birbirlerinin yerine kullanmaları: مدحه - مدحه، derler. Bu meşhur ve yaygındır. Âlimlerin bu konuda telifleri vardır. (bkz. İbn Faris. a.g.e. s.154.)

⁶⁶ Temim lehçesinde aynı ve yakın harfler birbirlerine idğam edilirken Hicaz lehçesinde idğam yapılmaz. Örnek: Temim lehçesinde “يرتد” şeklinde telaffuz edilen sözcük Hicaz lehçesinde “يرتد” şeklinde telaffuz edilir.

⁶⁷ “نستعين” sözcüğünün ilk harfi olan “ن” harfi Kureyş ve Esed lehçesinde meftuh olarak okunurken diğer lehçelerde meksur okunması. (bkz. Suyûtî, *el-Muzhir*. a.g.e. s. 159.)

⁶⁸ Temim lehçesinde “كم” haberiyeinin temyizi müfred olursa mansub olur. Örnek: “كم درهما”، diğer lehçelerde ise her halükarda mecrur olur. Örnek: “كم درهم”. (bkz. Tanrıverdi. a.g.e. s. 69.)

⁶⁹ “قضى” ve “رمى” sözcüklerini kimileri tefhim ederken kimileride imale ile okurlar. (bkz. b. Faris. a.g.e. s.26.)

⁷⁰ “صاعقة” sözcüğünün “صاعقة” olarak telaffuzu. (bkz. İbn Faris. a.g.e. s.25.)

⁷¹ “استحيت” sözcüğünün “استحييت” şeklinde okunması. (bkz. İbn Faris. a.g.e. s.26.)

⁷² Fasih Arapçada “zıpla/sıçra” anlamında kullanılan “تب” sözcüğünün Himyer lehçesinde “otur” anlamında zıt bir manada kullanılması. (bkz. İbn Faris. a.g.e. s.27.)

rek, adeta kabilenin kültürel kimliği haline geldiği anlaşılmaktadır. İbn Faris'in (ö. 395/1004) "*es-Sahibiyyu fi Fıkhu'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-'Arab fi Kelâmihâ*" adlı eseri ile Suyûtî'nin (ö. 911/1505) "*el-Mûzhir fi Ulumi'l-Luğa ve Enva'ihâ*" adlı eserinde, Arap lehçelerine ve lehçelerin fasih Arapça'da kabul görmeyen kaba hususiyetlerine ilişkin önemli birçok detayın zikredildiği görülmektedir. Arap lehçelerine ilişkin, meşhur dil âlimi Asmai'nin⁷³ naklettiği aşağıdaki olay lehçelere ışık tutacak mahiyettedir.

"أَنَّ مُعَاوِيَةَ قَالَ ذَاتَ يَوْمٍ لِحَلْسَائِهِ: مَنْ أَفْصَحُ النَّاسِ؟ فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الْبَيْمَاتِ، فَقَالَ: قَوْمٌ تَبَاعَدُوا عَنِّي وَعَنْتَهُ تَمِيمٌ وَتَلْتَلَةُ بَهْرَاءُ وَكَشْكَشْتَةُ رَيْبَعَةَ، وَكَسْكَسَةُ بَكْرًا، لَيْسَ فِيهِمْ عَمَمَةٌ فَضَاعَةٌ وَلَا طَمْطُمَانِيَّةٌ حَمِيرٌ، فَقَالَ: مَنْ أَوْلَيْكَ قَالَ: قَوْمُكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ."

Bir gün Muaviye (r.a.) meclisinde bulunanlara: "İnsanların en fasihi kimdir." diye sorar. Bir bedevi ayağa kalkarak: " Temim'in 'an'anesinden, Behran'ın teltelesinden, Rabi'a'nın keşkeşesinden, Bekr'in keskesesinden, Kuda'an'ın ğamğamesinden, Himyer'in tumtumanıyesinden uzak olanlardır" diye cevap verir. Kimdir bunlar diye sorunca, "Ey mü'minlerin emiri! Senin kavmindir. (Kureyş)". der.

Konunun daha iyi anlaşılması için aşağıdaki alıntılar ve örnekler incelendiğinde, olası sorular cevap bulacaktır.

- "عننة": Kelimenin başında bulunan hemzeyi 'ع' ('ayn) harfine çevirmektedir. Örnek: "أَنَّ" sözcüğünün "عَنَّ" olarak telaffuz edilmesi. Bu dil olayı 'عننة تميم' ('An'netu Temim) olarak bilinmektedir. Ferra⁷⁴: Kureyş ve civarının "أَنَّ" olarak telaffuz ettiği sözcüğü, Benî Temim, Kays, Esed ve civar kabilelerin, sözcükteki "ا" (elif) harfi meftuh (üstünlü) olduğunda bunu "ع" ('ayn) harfine çevirerek "عَنَّ" olarak telaffuz ettiklerini ve (örnek olması açısından) kelimeyi şöyle telaffuz ettiklerini; "أشهد عَنَّك رسول الله"; Elif harfi kesreli (esreli) olduğunda ise olduğu gibi telaffuz ettiklerini, nakleder.⁷⁵ Hemze (أ) mah-

⁷³ Abdümelik b. Kureyb b. Abdümelik b. Ali b. Asma'. h.123'te Basra'da doğdu. Arapçayı en iyi anlamda tahlil eden ve şiirde üstün bir mertebeye sahip, farklı ilim dallarında uzman, üstün ahlaklı, kuvvetli bir zekâ ve hafızaya sahibi büyük bir âlim idi. h.217'de Basra'da vefat etti. (Bkz. Diyaüddin el-Makdisi. *el-Muntekamin Ehbar el-Esma'i*. 1. Baskı, thk. İzzedin Tenuhi, Matbuatu'l Mecme'u'l-İlmi'l-Arabi, Dımaşk, s.2.)

⁷⁴ Yahya b. Ziyad Ebû Zekeriya el-Ma'ruf bil-Ferra, Nahv de Kisai'den sonra Kufilerin en âlimi idi. (ö.207/822). (bkz.Celâleddin, Abdurrahman es-Suyûtî. (1979). c. II, *Buğyatu'l-Vu'ât Fi Tabakatu'l Luğaviyyin ve'n-Nuhat*, 2.baskı. thk: Muhammed Eb'ül Fadıl İbrahim. Daru'l-Fikr, Beyrut, s. 333.

⁷⁵ İbrahim Enis. (1992). *Fi'l-Lâhcatu'l-'Arabiyye*. 8.Baskı, Mektebetu'l-Mısriyye, Kahire, s.316.

recinin en uzak mahreç olması sebebiyle telaffuzundaki zorluktan kaçınan Araplar'ın, hemzeden şu üç şekilde kurtulmaya çalıştıkları görülmektedir. “ه” (he) harfine çevirmek, tahfif etmek veya “ع” (‘ayn) harfine çevirmek.⁷⁶

- “كشكشة”: Kelimenin sonunda bulunan, müennes muhataba zamirini (ك- kef harfi) “ش-şin” harfine çevirmek veya müennes muhataba zamirine (ك-kef” harfi) “ش-şin” harfini bitiştirerek telaffuz edilmesidir.⁷⁷ Örnek: “ويحك ما لك” sözcüğünün “ويحك ما لكش” olarak telaffuz edilmesi kimileri vasıl halinde de bunu uygularlar. Diğer örnekler: “مررت بك اليوم” cümlesinin “مررت بش اليوم” olarak telaffuz edilmesi, “عليك” sözcüğünün “عليكش” olarak telaffuz edilmesi, şiirde Keşkeşe’li okunduğu görülmektedir.⁷⁸

“فَعَيْنَا شَ عَيْنَاهَا وَجِيْدُشَ جِيْدُهَا * وَلَوْ نُشَ إِلَّا أَنَّهَا غَيْرُ عَاطِلٍ“

(Ey Ceylan! Gözlerin, boyun ve rengin sevgilim gözleri, boyu ve rengi gibidir ancak sevgilimin zinetleri varken sen ise süssüzsün.(sevgilim senden daha güzeldir.).

- “كسكسة”: Kelimenin sonunda bulunan, muhatab zamirine (ك – kef harfi) harekesini vurgulamak için, “س-sin” harfinin eklenmesi. Örnek: “مررت بك” sözcüğünün “مررت بكس” olarak telaffuz edilmesi, “عليك” sözcüğünün “عليكس” olarak telaffuz edilmesi.
- “غمغمة”: Sözü açık olmaması, anlaşılması zorlaşacak şekilde telaffuz etmek, kelimelerin telaffuzunda harfleri birbirine girdirmek, mırıldanmak, demektir.
- “تلتلة”: Muzari harfini kesreli okumak.⁷⁹ Kays, Temim, Esed, Rabi’a ve Arapların geneli “يَعْلَمُ” kesre ile telaffuz ederken, Hicaz’lılar, Hevazın’lıların

⁷⁶ Selman b. Salim b. Reça es-Sehimi. (1995). *İbdal el-Huruf fi'l-Lehcât el-Arabiyye*. 1.Baskı, Mektebetu'l-Ğureba el-Eseriyye, Medine, ss.126-127.

⁷⁷ Ali, Cevad. a.g.e. s. 570.

⁷⁸ İbn Faris. a.g.e. s.29.

⁷⁹ El-Heriyri. a.g.e. s. 650.

bir bölümü, Ezd ve Hûzeyl'liler'de “تَعَلَّمَ” fetha ile telaffuz ederler. *Kur'ân-ı Kerîm*'de de bu şekilde geçmiştir.⁸⁰

- “طمطمانية”: Fasih Arapçada tarif edatı olan “ال” takısının yerine “ام” harfinin kullanılması. “طاب امضرب” cümlesinin “طاب امضرب” olarak telaffuz edilmesi. Bu lehçenin “التَّمْر بن تَوَلَّب” rivayeti ile Peygamber (s.a.v.)’den nâkledilen bir hadiste geçtiği görülmektedir. Peygamber Efendimiz’e gelip “أَمَّنْ امِيرٍ امصِيَامُ فِي”⁸¹ (Seferde oruç tutmak iyilikten midir/zorunlu mudur?) şeklinde soru soran Himyer’li bir kişiye, Efendimiz’in: “ليس من امير امصيام في امسفر”⁸² (Seferde oruç tutmak zorunlu değildir.) cevabını vermesi.⁸³
- “الفحفة”: Hûzeyl lehçesinde görülen bu ses olayı, “ح”nın “ع” harfine dönüşmesidir.⁸⁴ Örnek: “حتى” sözcüğünün “عنى” olarak telaffuz edilmesi.
- “الوكم”: Rabia’a lehçesinde görülen bu ses olayı muhatab cemi’ zamirindeki “ك” harfinin, öncesi “ي” veya kesreli (esreli) olunca, kesreli okunmasına denir. Örnek: “بِكُمْ” ve “عَلَيْكُمْ” sözcüklerinin “بِكِم” ve “عَلَيْكِم” olarak telaffuz edilmesi.
- “الوهم”: Kelb lehçesinde ğaib cemi’ zamirindeki “ه” harfinin kesreli telaffuz edilmesidir. Örnek: “مِنْهُمْ”, “عَنْهُمْ” ve “بَيْنَهُمْ” sözcüklerinin “مِنْهَم”, “عَنْهَم” ve “بَيْنَهَم” olarak telaffuz edilmesi.
- “العججة”: Kuda’a lehçesinde görülen bu ses olayı, kelimenin sonunda bulunan şeddeli “ي” harfinin vakf halinde “ج” harfine çevrilmesidir. Örnek: “تيمي” sözcüğünün “تيمج” olarak telaffuz edilmesi.

⁸⁰ Enis. a.g.e. s.334.

⁸¹ Abdurrahman b. Ahmed el-Cami. (1314/1896). *Molla Cami*. Salah Bilici Kitabevi Yayınları. İstanbul, s.15.

⁸² Bu hadisi Taberâni, Mu’cemu’l-Kebir’de 19/172’de (388) numarada tahricini yapmıştır. (bkz.Ebü’l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Tâberani, (t.s). *el-Mu’cemul-Kebir*. c. IXX. 2. Baskı. Mektebetu İbn Teymiyye. Kahire, s. 172.

⁸³ El-Heriyri. a.g.e. s. 649.

⁸⁴ “حتى حين” âyetini “عنى عين” şeklinde okuyan İbn Mesud’a Hz. Ömer (r.a.) bir yazı yazarak Kur’an-ı Kerim’in Huzeyl lehçesine göre indirilmediğini, Kur’ân’ı, Kureyş lehçesine göre okutmasını emreder. (bkz. Ali, Cevad. a.g.e. s. 572.)

- “الاستنطاء”: Sa’d b. Bekir, Hûzeyl, Ezd, Kays ve Ensar lehçesinde görülen bu ses olayı “ط” harfine bitişik “ع” harfinin “ن” harfine çevrilmesidir. Örnek: “اعطينا” sözcüğünün “انطينا” olarak telaffuz edilmesi.
- “الوتم”: Yemen lehçesinde görülen bu ses olayı, “س” harfinin “ت” harfine çevrilmesidir. Örnek: “الناس” sözcüğünün “النات” olarak telaffuz edilmesi. Şiirde geçmiştir:

”يَا قَبْحَ اللَّهِ بَنِي الْعَلَاتِ * عَمْرُو بْنُ يَرْبُوعَ شِرَارَ النَّاتِ * لَيْسُوا أَعْقَاءَ وَلَا أَكْبِيَاتِ“

 (Allah onları kahretsin! Amr b. Yerbu da onlardandır ve insanların en şerhleridirler. Onlar, iffetten mahrum ve iyi değillerdir.)
- “الشنشنة”: Yemen lehçesinde görülen bu ses olayı “ك” harfinin mutlak olarak “ش” harfine çevrilmesidir. Örnek: “ليبيك” sözcüğünün “ليبيش” olarak telaffuz edilmesi.⁸⁵
- “الحرم”: Sözcüğe fazladan bir harf eklemeye denir. Örnek: “ولا للما بهم ابدا دواء” cümlesindeki “لا” sözcüğüne fazladan bir “ل” harfi eklenmiştir. “و صاليات ككما” cümlesindeki “كما” sözcüğüne fazladan bir “ك” harfi eklenmiştir.⁸⁶
- “الخلخانية”: Umman ve Şêhr Araplarının bazılarında görülmektedir. “ماشاء الله” sözcüğünün “مشاالله” olarak telaffuz edilmesi.⁸⁷
- Kisai, Rabia ve Ğanem kabilelerinin ‘مع’ sözcüğünde ‘ع’ harfini sakın okuduklarını nakletmiştir.⁸⁸
- Kelb kabilesi’nin bir sözcükte ‘ص’ ile birlikte ‘ق’ gelmesi durumunda, ‘ص’ harfini ‘ز’ harfine çevirmesi. Örnek: “ازدقني” sözcüğünü “اصدقني” olarak telaffuz etmesi.⁸⁹
- Ferrâ şöyle demiştir: “أملكك” Hicaz ve Yemenlilerin, “أملكك” ise Beni Temim ve Kays kabilesinin okuyuşudur.⁹⁰

⁸⁵ Suyûtî, *el-Muzhir*, c. I, s. 222.

⁸⁶ Suyûtî, *el-Muzhir*, c. I, s. 223.

⁸⁷ Suyûtî, *el-Muzhir*, c. I, s. 223.

⁸⁸ Enis. a.g.e. s. 291.

⁸⁹ Enis. a.g.e. s. 297.

⁹⁰ Enis. a.g.e. s. 305.

- Hicaz ehli mutlak anlamda “طعام” sözcüğünün zikredilmesinden sadece buğdayı kastetmeleri.⁹¹
- “فُنُونٌ” sözcüğünün, Hicaz ehli “فُنُونٌ”, Kays “فُنُونٌ”, Benu Temim ve Ben-u Dabbe “فُنِينَانٌ” Kelb Kabilesi ise “فُنِينَانٌ” olarak telaffuz etmeleri.⁹²
- “الْوَرَيْلَةُ” sözcüğünün Tay kabilesinde “kadın” anlamında kullanılması.⁹³
- Beni Sa’d “ألا تجيء” sözcüğünün yerine “ألا تا” derler, bu sorunun cevabında ise “بلي فاذهب” sözcüğünün yerine “بلي فا” derler.⁹⁴
- Ferra şöyle demiştir: Araplar kelimenin sonundaki “ة” te’nisler üzerinde “ه”

şeklinde vakfederken, Tay kabilesi “ت” olarak vakfeder, şöyle derler. “هذه أمت

، طلحت، جاريت”.⁹⁵

2.8.10. Lehçelerin Sayısı

Arap lehçelerinin sayısına ilişkin kesin bir sayı vermek fevkâlade zor bir çalışma olmakla birlikte, lehçelerin zikredildiği, gramer ve tefsir gibi bazı kitaplar tetkik edilip karşılaştırıldığında, şöyle bir netice ile karşılaşırız.

2.8.10.1. Sibeveyh’in⁹⁶ “*El-Kitab*” adlı eserinde, on altı kabile zikredilmiştir.

2.8.10.2. Sîrafî’nin⁹⁷ altı ciltlik “*Şerhu’s-Sîrafî ‘ale Kitab-ı Sibeveyh*” adlı eserinde, yirmi beş kabile zikredilmektedir.

2.8.10.3. İbn Abbas’a⁹⁸ nispet edilen “*El-Luğat fi’l-Kur’ân*” adlı eserde otuz altı kabile zikredilmiştir.

⁹¹ Enis. a.g.e. s. 309.

⁹² Enis. a.g.e. s. 330.

⁹³ Enis. a.g.e. s. 306.

⁹⁴ Enis. a.g.e. s. 332.

⁹⁵ Enis. a.g.e. s. 333.

⁹⁶ Ebû Bîşr, Amr b. Osman b. Kanber. Farsça bir sözcük olan “Sibeveyh” kelimesi, elma kokusu anlamına gelir. Basra ekolünün öncülerindendir. H.180 da otuz iki yaşında iken vefat etti. (bkz. Suyûtî. a.g.e., c. II, s. 229.)

⁹⁷ Ebû Said Hasan b. Abdullah b. el-Merziban es-Sîrafî. h. 270’ ten önce Sîraf’ta doğdu. h. 368’de Bağdatta vefat etti. (bkz. Suyûtî. a.g.e. s. 507.)

⁹⁸ Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib. Peygamber (s.a.v.)’in amcasının oğlu. Sahabenin ileri gelen fakihlerindendir. “Tercümanu’l Kur’an” olarak bilinir. Hicretten üç yıl önce Mekke.’de doğdu. h. 68’de Taif’te vefat etti. (bkz. Ahmed b. Ali el-‘Askalani el-ma’ruf bi’ibn Hacer. (ts.) *el-İsabe fi Temyiz es-Sahabe*, c.II, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyeBeyrut, s.90)

2.8.10.4. Ebû Hayyan'ın⁹⁹ sekiz ciltlik “*El-Bahrul-Muhit*” adlı *Kur'ân-ı Kerîm* tefsirinde, altmış dört kabile zikredilmektedir.¹⁰⁰

2.8.11. Kaynaklarda Lehçelerine Değınilen Kabileler

2.8.12.1. Adnanî kabileler:

Mudar'a mensup olanlar; Esed, Temim, Benu'l- Haris, Benu Hanzala, Huzeyme, Dabbe, Damre, Benu'l-Amber, Ganm, Fukaym, Kays, Kâhil, Kinane Kuleyb, Müdlic, Muzeyne, Nadır, Huzeyl, Hun ve Yerbu'. *Kays Aylân'a mensub olanlar;* Eşca', Bahilâ, Cüşem, Zubyan, Ribab, Amr b. Sa'sa'a, 'Abs, 'Ukayl, 'Advan, Gatafân, Gani, Fezare, Kilab, Mazin, Hilal ve Hevâzin.

Rabiâ'ya mensup olanlar; Bekr, Tağlib, Sakif, Cedile, Hanife, Huzaâ, Sedus, Süleym, Sa'd b. Bekr, Şeyban, Abdülkays, 'İci, 'Anze ve Vail.

2.8.12.2. Kahtanî kabileler

Himyer'e mensup olanlar; Bely, Behra, Cuheyne, 'Uzre, Kuda'a, Kelb b. Vebre ve Murre. *Kehlân'a mensup olanlar;* Şenue Ezdleri, Serât Ezdleri, Enmar, Belharis b. Ka'b, Cedile, Cüzam, Has'em, Cezime, Hazreç, Havlan, Zebid, Sa'dul 'Aşire, Sükün, Tayy, 'Amile, 'Ans, 'Akk, Gassan, Kinde, Lahm, Murad, Mezhic, Neha' ve Hemdân.¹⁰¹

⁹⁹ Muhammed. b. Yusuf. b. Ali. Ebû Hayyan el-Endülüsî. Farklı alanlarda elliden fazla eseri vardır. h. 654'te doğdu. H.745'te Kahire'de vefat etti. (bkz. Muceddin Muhammed b. Yakup el-Feyruzabadi. (2000). *El-Bulğa fi Teracim Eimmetu'l-Luğa ve'n-Nahv*. 1. Baskı. Thk. Muhammed el-Mısri. Dar Sa'diddin, Dimaşk, ss.250-251.)

¹⁰⁰ Ahmed Alameddin, el-Cundi. (1983). *Lehcâtu'l-Arabiyye fi't-Turas*, Daru'l-Arabiyye li'l-Kitab. ss.110-113.

¹⁰¹ Tanrıverdi. a.g.e. s. 51-52.

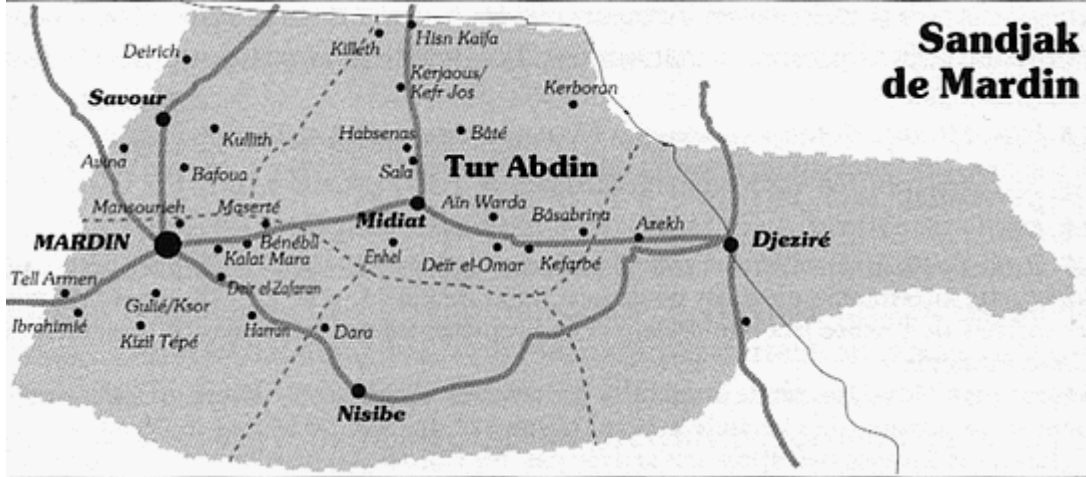
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MARDİN VE MİDYAT

3.1. Mardin

Mardin, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Yukarı Dicle havzasını el-Cezîre ovasına bağlayan en elverişli geçit yerinde yer alan bir vilayetimizin merkezidir. Tarihsel süreç içerisinde klasik anlamda yerleşim gören Mardin, Subari, Sümer, Akad, Babil, Mitaniler, Asur, Pers, Bizans, Araplar, Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı dönemi'ne ilişkin birçok yapıyı ve dini bünyesinde harmanlayabilmiş, renkli bir kültürel yapıya sahip, âdeta bir açık hava müzesidir. Mardin, Tûr Abdin bölgesinin en batı ucunda, Anadolu'dan gelip Suriye, Irak ve ötesine giden kadîm yollara hâkim, bu yolu tamamen kontrolü altında tutan dağın zirvesinden hemen 100 m. aşağısında onun güneye bakan sırtlarında kurulmuştur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Mezopotamya havzasında bulunan Mardin, güneyinde Suriye, doğusunda Şırnak kuzeydoğuda Siirt, kuzeyinde Diyarbakır ve Batman, batısında Şanlıurfa ile çevrilidir. Merkez ilçeden başka Dargeçit, Derik, Kızıltepe, Mazıdağı, Midyat, Nusaybin, Ömerli, Savur ve Yeşilli ilçeleri vardır. Mardin, şehrin 100 m. kadar yukarısında bulunan ve Ortaçağ kaynaklarında "*el-Bâzü'l-Eşheb*" (Boz Şahin) ismiyle bilinen muhkem kalesi ile meşhurdur.¹⁰²

¹⁰² Nejat Göyünç. (1969). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 2-34. ; Mehmet Taştımır. (2003). "*Mardin*". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVIII, Ankara, ss. 43-51; <http://www.mardinkulturturizm.gov.tr/TR,56489/midyat-tarihcesi.html> (26.09.2013).

Şekil 3: Mardin sancağı ve bağlı kazalar¹⁰³

3.1.1. Mardin Sözcüğünün Etimolojik Yapısı

Kelimenin kökeni ve manası hakkında gerek tarih kitaplarında gerek halk arasında çeşitli tahmin ve rivayetler vardır. Mardin adını, Persler Marde, Bizanslılar Mardia, Süryânîler Merdo, Merdi, Merde, Marde ve Merdin, Araplar ise genellikle Mâridîn, şeklinde kullanırlar. Batılı tarihçi Hammer Mardin kelimesinin savaşçı bir kavim olan Mardeler'le ilgili olduğunu, Mardeler'in İran hükümdarlarından Ardeşîr (226-240) tarafından buraya yerleştirildiğini zikreder. Ayrıca Mardin adının halk arasındaki telaffuzunun Merdin olarak şöret bulduğunu, bununda Süryani dilinde kale anlamına gelen “Merdo” sözcüğünün çoğulu olduğunu ve "kaleler" anlamına geldiğini öne süren görüşte vardır.¹⁰⁴

İslam tarihçilerinden Vâkidi, *Din* adındaki İranlı bir zahidin ibadet amacıyla Mardin'in bulunduğu dağa yerleştiğini ve zamanla geniş bir bölgede adının yayıldığını daha sonra Rum İmparatoru Heraklius tarafından gönderilen bir kumandan (Ar-sus) tarafından hile ile öldürüldüğünü ve Mardin sözcüğünün de, Arapçada “Din öldü” anlamına gelen “Mâte-Din” sözcüğünden türediği şeklindeki halk rivayetini zikreder.¹⁰⁵

Yakut el-Hâmevi, *Mardin* kelimesinin Arapça “مارد” ten geldiğini “ر” ve “د” harfinin kesreli olduğunu ve cem'i salim kalıbında olduğunu, Mardin sözcüğünün

¹⁰³ George Grigores. (2007). *L'arabe parlé à Mardin*. Editura Universităţii Din Bucureşti (*Bükreş Üniversitesi Yayınları*). Bükreş. s. 23.

¹⁰⁴ Göyünç. a.g.e. ss.2-3; Taştémir. a.g.e; Yurt Ansiklopedisi,(1982). “*Mardin*”, c. VIII, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, s. 5760; İshak Ermilâ (1919). *el-Kusara fi Nukbeti'n-Nasara*. 1. Baskı. (byy.) s. 1; Hasan Şumeysani. (1987). *Medinatu Mardin*. 1. Baskı. Alemul Kutub. Beyrut.

¹⁰⁵ Muhammed b. Ömer el-Vâkidi. (ts.). *Futuhu's-Şam*. c. II. Dar İbn Haldun, (byy.), s. 142.

dağın zirvesinde bulunan, meşhur kalenin adı olduğunu, evlerin birbiri üzerine yamaçta olmaları sebebiyle, merdiven şeklinde göründüklerini, yeryüzünde ondan daha muhkem, daha sağlam ve güzel bir kale olmadığını, meşhur Arap şâiri Cerir'in şiirinde adının geçtiğini zikreder. “يا خُرَزَّ تَعْلِبْ إِنَّ اللَّؤْمَ حَالَفَكُمَّ* مَا دَامَ فِي مَارْدَيْنِ الزَّيْتُ يُعْتَصَرُ”¹⁰⁶

“Ey Tağlibliler! Mardin’de zeytinyağı sıkıldığı sürece devam edecek olan kınama sizinle ittifak etmiştir/sizi bırakmayacaktır.”

3.1.2. Tarihçe

Mardin’in de içinde yer aldığı bölgenin, tarih boyunca, el-Cezire,¹⁰⁷ Ma-beynû’n-Nâhreyn, Mezopotamya, Diyar-ı Rabi’a, Diyar-ı Bekr gibi farklı adlarla anıldığı görülmektedir.¹⁰⁸ Bölge, M.S. II. yüzyılın ortalarından itibaren İran ile Rumların savaşlarına sahne olarak, bu iki devlet arasında el değiştirmiştir. İslam’ın doğusundan önce Arabistan yarımadasından çeşitli nedenlerle buraya gelen bazı Arap kabileleri, bu bölgede bulunan Rum ve Sasanilere üstünlük sağlamışlardır. Bu bölgedeki yer adları da bunu teyid etmektedir.¹⁰⁹

Arapça yazılı kaynaklarda el-Cezire bölgesinin, İslam’dan önce bölgeye yerleşen Arap kabilelerine nisbetle Diyar Rabi’a¹¹⁰ Diyar Mudar¹¹¹ve Diyar-ı Bekr¹¹² olarak üç bölgeye ayrıldığı görülmektedir. Mardin’in bazen Diyar-ı Bekr’e nisbet edilse de çoğu zaman Diyar-ı Rabi’a’ya dâhil edilmesi bu iki bölge sakinlerinin akraba olması hasebiyle bölgelerin birbirine dâhil edildiği kimi zaman da ayrıldığı an-

¹⁰⁶ Yakut’ul-Hamevî. (1977). *Mu’cemu’l-Buldan*. c.V, Dar Sadır, Beyrut, s. 39.

¹⁰⁷ El-Cezire, Asya Kıtasında yer alan Fırat ile Dicle nehirleri arasında olan bölgenin adıdır. Ancak bu bölgenin sınırları tarihi süreç içerisinde sürekli değişiklik gösterir. Eski Yunanlılar buraya Mezopotamya Araplar ise el-Cezire derler. (Bkz. Abdülğani Bulduk (Abdülğani Efendi). (2004) *El-Cezirenin Muhtasar Tarihi*. M. Öztürk ve İ. Yılmazçelik (Nşr.), Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Fırat Üniversitesi Yayınevi, Elazığ, s. XIX.

¹⁰⁸ Abdüsselam Efendi. (2007). *Mardin Tarihi*. H. Haşimi Güneş (Çev.), *Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, İmak Ofset, İstanbul*, s.4.

¹⁰⁹ Cengiz Eroğlu vd. (2005). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*. Global Strateji Enstitüsü, Özdoğan Matbaa Yayınları, Ankara. s. 117.

¹¹⁰ Musul ile Ra’sulayn (Ceylanpınar) arasındaki bölgeyi (Mardin, Kızıltepe, Habur ve bunlara bağlı yerleşim yerleri) içine alan kısımdır. Bölgenin bütün sakinleri Rabiâ’dan olması hasebiyle bazen Diyarbekir ile Diyar-ı Rabi’a içiçe geçirilerek her ikisine Diyar-ı Rabi’a denilmektedir. Bu isim kadim bir isimlendirme olup, Rabi’a b. Nizar’a nisbetle bu adla anılmıştır. (bkz. İshak Ermilâ (1919). *el-Kusara fi Nukbeti’n-Nasara*. 1. Baskı. (byy.) s. 6; Hamevî. a.g.e. c. II. s. 494.)

¹¹¹ Fırat nehrinin doğusunda yer alan bölgedir. (Harran, Rakka, Suruç, Ruha ve (Urfâ)’yı içine alan bölgedir.) bölge, Ben-u Temim, Ben-u Selim ve Rabi’a b. Nizar’ın kardeşi Mudar’ın oluşturduğu kabilelerce iskân edilmekteydi.). bkz. Ermilâ. a.g.e. ss. 6-7.

¹¹² Diyar Rabi’a ile Diyar Mudar arasındaki geniş bölgedir. Dicle’nin batısında Hasankeyf, Améd, Silvan ve Ben-i Şeyban’ın diyarı olan (Cebel et-Tur el-Berri) Midyat yöresini de içine alan geniş bölgedir.). Bazende Dicle’yi aşarak Siirt ve Hizanı da içine almaktadır. Bölge Rabi’a b. Nizar’ın soyundan olan Bekr b. Vail’e nisbetle bu adla anılmıştır. (bkz. Ermilâ. a.g.e. s. 6; Hamevî. a.g.e. c. II. s. 494.)

laşılmaktadır.¹¹³ Coğrafi bakımından el-Cezîre bölgesinde yer alan Mardin'in, ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte kuruluşu eski yakın doğu tarihine göre, Subariler¹¹⁴ zamanına kadar dayanmaktadır. Asur kral-ları ile ilgili kitabelerde ise Mardin olduğu tahmin edilen ifadeler bulunmaktadır.

Alman arkeoloğu Baron Max Von Oppenheim'in 1911-1929 yılları arasında yaptığı kazılardan elde ettiği sonuçlara göre: Subariler Mezopotamya'da M.Ö. 4500-3500 yılları arasında yaşadıklarını bu tespiti sebep olarak da Sümer ve Babil katları arasında buldukları kiremitleri göstermiştir.¹¹⁵

Kaynaklarda Mardin'den bir şehir olarak ilk defa doğrudan doğruya bahse-den olarak bilinen, Antakyalı Ammianus Marcellinus (M.S. IV. yüzyıl Roma tarihçi-lerinden), Diyarbekir¹¹⁶- Nusaybin yolunun "İzala dağı" üzerinden Maride ve Lorne kaleleri arasından geçtiğini, kaydeder.¹¹⁷

Müslüman Arap coğrafyacıları ve seyyahlarından, İbn Fakih (ö. 290/903), İstâhri (ö. 340/951), İbn Havkal (ö. 367 /977),¹¹⁸ İbn Cubeyr (ö. 614/1217), Yakut el- Hamevi (ö. 626/1228), İbn Şeddad (ö. 684/1285), Ebü'l-Fida (ö. 732/1331) ve İbn Battuta (ö. 779/1377) ile Osmanlı dönemi tarihçi ve yazarlarından, Şemseddin Sami ile Ali Cevad eserlerinde Mardin'den bahsederler. Bunlardan kimileri şehrin adının nerden geldiği ve anlamı hakkında detaylı bilgi verirken bazıları ise buna değinme-mektedir.¹¹⁹

Mardin adının ilk geçtiği İslâm kaynaklarından biri olan Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) '*Kitâbü'l-Harâc*' adlı eserinin, "*Ardu 'ş-Şam ve 'l-Cezire*" bölümünde, İslâm fethi öncesi el-Cezîre topraklarının Bizans ve Sâsânîler'e ait kısımları hususunda, Mardin ile dağlık kesimindeki Dârâ ve Tûr Abdîn'in Bizanslıların, Mardin'in hemen

¹¹³ Bölge İslâm'ın ilk beş asrında Diyar-ı Rabia'dan sayılmış daha sonraları Diyar-ı Bekir olarak adlandırılmıştır. (bkz. Şumeysani. a.g.e. s.326.)

¹¹⁴ Subariler, Mezopotamya'da Mısırlılar Sümerler ve Babillerden önce yaşamış ve büyük bir devlet kurmuşlardır. Başkentleri Mardin'e yakın Rasu'l-ayn'ın bir mil güneydoğusunda bulunan Telhalef denilen Halef şehriydi.(bkz. Hanna Dolapönü.(1972). *Tarihte Mardin. (Itr-el-Nardin Fi Tarih Mer-din)*. Cebrail Aydın (çev.). Hilal Matbaacılık, İstanbul, s.19.)

¹¹⁵ Dolapönü a.g.e. s.19; Altan Tan. (2011). *Turabidin'den Berriye'ye Aşiretler, Dinler, Diller, Kül-türler. 1. Baskı. Nûbihar Yayınları, İstanbul, s.18.*; Taştemir, a.g.e.; <http://www.mardinkulturturizm.gov.tr/TR,56489/m idyat-tarihcesi.html> (26.09.2013)

¹¹⁶ Bir rivayete göre; Araplardan olan 'Vail b. Bekr' El-Cezire'nin kuzeyinde olan dağlık ve yüksek bölgeyi ele geçirir ve buraya yerleşir böylece, buraya Bekr'in diyarı/yurdu anlamında Diyar-ı-Bekir, denir. (bkz.Salname-i Vilayet. (h. 1323). Diyarbekir Vilayet Matbaası. Diyarbekir, s.186.)

¹¹⁷ Ammianus Marcellinus. (1935). *Ammianus Marcellinus*. John C. Rolfe (Çev.). Harvard Üniversitesi Yayınları, London, s. 518.

¹¹⁸ Ölüm tarihi kesin değildir.

¹¹⁹ Göyünç. a.g.e. ss. 89-90.

güneyinden başlayarak Sincar'a kadar uzanan ovanın ise İranlılar'ın (Sâsânîler) hâkimiyetinde olduğu vb. bilgiler kaydedilmektedir.¹²⁰

El-Hemdânî: Diyar-ı Rabi'a'nın, Diyar-ı Mudar'ın sınırı olan 'Rasûl 'Ayn'dan (Ceylanpınar) itibaren başladığını, Tûr el-Berri (Mardin)'nin, Diyar-ı Bekr'in ilk başlangıcı olduğunu ve *Beni Şeyban ve kollarına* ait olduğunu, kaydetmektedir.¹²¹

İbn Cübeyr (578/1182 yılında hac niyeti ile Endülüs'ün Granada şehrinden yola çıktığı) üç yıldan fazla süren seyahatinde, Nusaybin'den, Diyâr-ı Bekr ve ötesine gitmek üzere ayrıldığını, buralara doğru yol alırken antik Dara şehrini ve akabinde Mardin'i gördüğünü, Mardin'in bir dağın yamacında yer aldığını, dağın doruğunda dünyanın en ünlü kalelerinden olan büyük bir kale olduğunu ve hem Dara'nın hem de Mardin'in bayındır kentler olduğunu, belirtir.¹²²

Mardin'in Moğollar'a tâbi olduğu döneme ait en orijinal bilgiler ise XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde şehri ziyaret eden İbn Battûta'nın seyahatnamesinde bulunur. İbn Battuta: Mardin'in dağ eteğinde kurulu, İslâm beldelerinin en büyük ve en güzellerinden biri olduğunu, çarşılarının çok iyi bir şekilde inşa edildiğini ve çeşitli dokuma imalâthanelerinin yanında değişik zaviyelerin, imarethanelerinin olduğunu, tepede yer alan büyük kalesinin "Kal'atü's-Şehbâ" adında olduğunu, kaydeder.¹²³

Türk dilci ve coğrafyacı Ali Cevad; Mardin'in Diyarbekir vilayeti'ne bağlı sancak olduğunu, kentte, yirmi cami, kırk beş mescit, üç medrese, birçok Hristiyan kilisesi olduğunu vb. bilgiler aktarmakta, kentin Massius (Masion) dağının kuzeyinde olduğu vb. coğrafik ve fiziki özellikleri belirttikten sonra kentin nüfusuna, milliyet dağılımına ilişkin istatistikler vermekte ve şehrin antik Maride veya Miride kenti mevkîinde inşa edilmiş eski bir yerleşim yeri olduğunu, belirterek, Mardinin XIX. yüzyıldaki kimliğine atıfta bulunmaktadır.¹²⁴

Ali Emirî, Kâtip Ferdî'nin '*Mardin'in Mülûk-i Artukiyye Tarihi*' adlı eserine yazdığı girişte, Mardin'in Diyâr-ı Cezire ve Bilad-ı Rabia'dan sayıldığını, Cebel-i Ğurab adlı dağın üzerinde kurulu olduğunu, Diyarbekir ile Mardin arasında pek çok

¹²⁰ Yakup b. İbrahim Ebû Yusuf. (1979). *Kitabu'l-Harac*. Daru'l-Ma'rife, Beyrut. s. 39.

¹²¹ Hasan b. Ahmed b. Yakub el-Hemedani. (1990). *Sıfatu Ceziretu'l Arap. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hevali* (thk.), 1.Baskı, Mektebetu'l İrşad, San'a, s.247.

¹²² Ebû'l-Hasen Muhammed b. İbn Cubeyr. (ts.). *Rihletu İbn Cubeyr. Dar Sadır, Beyrut*, s. 215.

¹²³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battuta. (1992). *Rihletu İbn Battuta*. Dar Sadır, Beyrut, s.238.

¹²⁴ Cevad Ali. (1313). *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lüğatı*. 2. Baskı, Mahmut Beğ Matbaası, Dersâdet, ss.718 -720.

maddi ve manevi bağ olduğunu, bununla beraber Diyarbekir’de Türkçe, Mardin’de Arapça konuşulduğunu, bu iki şehrin sakinleri’nin diğer şehre giderek oradaki dil’i kısa bir sürede öğrendiklerini, geçmişte Mardin’de en çok hüküm sürenlerin Artuklular olduğunu kaydetmektedir.¹²⁵

3.1.3. Mardin’in Fethi

Roma İmparatorluğu’nun ve ardından Doğu Roma’nın Sâsânîler’le olan mücadelesi sırasında askeri bakımdan önem kazanan şehir 19/640 yılında Hz. Ömer’in kumandanlarından İyâz b. Ğanem tarafından sulhen fethedildi ve kent yönetimi Şahriyazoğlu Amud ile kızı Mari’ye bırakıldı. Daha sonra 478/1085 tarihine kadar sırasıyla Emevi, Abbasi, Hamdani ve Mervanilerin yönetiminde kaldı.

Mardini de içine alan bölge, 132/750 yılında Emevi hanedanlığının yıkılmasına kadar Emeviler ardından Abbasiler tarafından yönetildi. IX. yüzyılın ikinci yarısında Hamdânîler¹²⁶ Mardin Kalesi’ni zaptedip kent’e egemen olması üzerine Abbasî Halifesi Mu’tazîd-Billâh şehri almak için bizzat sefere çıktıysa da muvaffak olamadı. X. yüzyılın sonlarına doğru Hamdânîler’in bölge üzerindeki nüfuzlarının zayıflamasıyla el-Cezîre bölgesi, Meyyâfârikin (Silvan) merkezli Mervânîler ile Nusaybin ve Musul merkezli Ukaylîler arasında paylaşıldı. Bu konumuyla Mardin XI. yüzyılın son çeyreğine kadar iki emirliğin arasında sık sık el değiştirdi. X. yüzyıldan itibaren el-Cezîre’nin önemli şehirleri arasında yer alan ve stratejik bir öneme sahip olan Mardin, XII. yüzyıl boyunca Diyarbekir’in siyasî, sosyal ve ekonomik merkezi haline geldi. Bu durum XIII ve XIV. yüzyıllarda da aynı şekilde sürdü. Mardin’in Tûr Abdin ve Dârâ ile beraber 19/640 yılında İyâz b. Ganem kumandasındaki İslâm ordusu tarafından fethedilmesinin ardından bölgede yoğun bir Arap iskânının olduğunu belirten Belâzûri, Hz. Osman (r.a.) döneminde, *Şam ve el-Cezîre genel valisi olan Muaviye (r.a.)’nin, halifenin, Arap kabilelerini, şehir ve köylerden uzak yerlere yerleştirmelerini ve kimsenin üzerinde hakkı bulunmayan toprakları işlemelerine izin vermesi yönündeki emri üzerine*, Temim, Kays, Esed ve diğer kabilelerden meydana

¹²⁵ Katip Ferdi,(1331). *Mardin Müluk-i Artukiyye Tarihi*, (nşr. Ali Emiri), Kader Matbaası, Dersâadet. ss. 4-6.

¹²⁶ Hamdaniler, soy olarak Arap Ben-i Tağlip kabilesine dayanmaktadırlar. Devlet adını, bu kabileden Hamdan b. Hamdun b. Haris b. Lokman et-Tağlibi’den almıştır. Cizre ve çevresine önem vermişler, bu toprakların kendilerinin asli vatanı olduğunu söylemişlerdir. (bkz. Mehmet Akbaş. (2012). “*Hamdaniler Döneminde Cizre ve Çevresinde Kültür ve Medeniyete Dair Öğeler*”. Uluslar Arası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri. 1. Baskı, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, İstanbul. s. 47.)

gelen zümreleri bir düzen içerisinde, Diyar-ı Rabi'a ile Diyar-ı Mudar'ın çeşitli yerlerine yerleştirdiğini, ayrıca şehirleri ve köyleri koruyacak ve muhafaza edecek maşalı kimseleri görevlendirdiğini, kaydeder.¹²⁷

3.1.4. Selçuklular Dönemi

Milâdi 1071 yılında Sultan Alp Arslan tarafından Malazgirt savaşının kazanılıp Bizanslıların direnme gücü kırıldıktan sonra, Diyarbakır-Mardin yöresinde hüküm süren Mervanileri ortadan kaldırmak için harekâta geçen Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah 1085 yılında şehirdeki Mervânî hâkimiyetine son verdi. Böylece Mardin ve yöresi dâhil olmak üzere el-Cezîre'nin tamamında yeni bir etnik unsur olan Türk yerleşiminin başlangıcını oluşturdu. Bölge. XI. yüzyılın sonu ile XII. yüzyılın başlarından itibaren Türkmen güçlerinin kontrolü altına girdi.

3.1.5. Artuklular Dönemi

Mardin, 1103'te, el-Cezîre'de yoğunlaşan Türkmen ailelerinin en büyüklerinden olan Artuklular'ın kurucusu Artuk Bey'in¹²⁸ oğlu ve Hısnıkeyfâ (Hasankeyf) hakimi Sökmen'in yeğeni Yakutî'nin, 1104'de Sökmen'in eline geçmiş, 1106'da Artuk Beyin oğullarından Necmettin İlgazi tarafından zabt edilerek burada Artukoğulları Devletinin "*Tabakâ-i İlgâziyye*" denilen Mardin Artuklu kolu kurulmuştur. Böylece Mardin'de yaklaşık üç asır sürecek olan Artuklular dönemi başladı ve şehrin gelişmesi hızlandı. Bu dönemde kale dışına taşan mahalleleri, sarayları, camileri, medreseleri, hanları, hamamları, çarşıları, pazar yerleriyle gerçek anlamda bir şehir hüviyetine kavuşan Mardin, çevrenin en önemli kültür ve ticaret merkezi haline geldi ve bir bakıma tarihinin en parlak dönemini yaşadı. Şehrin Musul-Halep arasındaki güzergâha hâkim bir konumda bulunması da önemini arttırdı.¹²⁹ Daha sonra özellikle Türkmen Beylerinden Akkoyunlu ve Karakoyunluların baskısı altında bir çöküş dönemi başlamıştır. Bu baskı sonucunda uzun süre tutundukları Mardin'i de Karakoyunlulara terkedilen Artuklular 1409 yılında siyasi sahneden çekilmişlerdir.

¹²⁷ Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belazuri. (1901). *Futuhu'l-Buldân*. 1. Baskı, Şirketu Tab'u-l Kutubu'l -Arabiyye, Kahire, ss. 179-188.

¹²⁸ Artuklular, Alpaslan Beyin Anadolu'yu fethetmesinde ve Amid bölgesinin Selçuklulara katılmasında önemli rolü bulunan Artuk b. Eksük b. İlgazi adlı Türkmen Beyi'nin neslinden geldikleri için bu ismi almışlardır. Artuklular, Hasankeyf-Diyarbakır Artukluları, Harput Artukluları ve Mardin Artukluları olmak üzere üç kol halinde gelişmişlerdir. (bkz. Veysi Günel. (2006). *Mardin İlinde Kültürel Çekicilikler ve Turizm Amaçlı Kullanım Olanakları*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Beşeri Ve İktisadi Coğrafya) Anabilim Dalı. Ankara, s. 51.)

¹²⁹ Taştemir, a.g.e. ; Göyünç. a.g.e. ss. 6-8.

3.1.6. Karakoyunlular ve Akkoyunlular Dönemi

XV. yüzyılın ilk yarısı, Mardin'in Kara ve Akkoyunlu mücadelelerine sahne olduğu bir safhadır. 1432 yılına kadar devam eden Karakoyunlu hâkimiyetinin ardından Akkoyunlular dönemi başladı ve XVI. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür.

3.1.7. Safeviler Dönemi

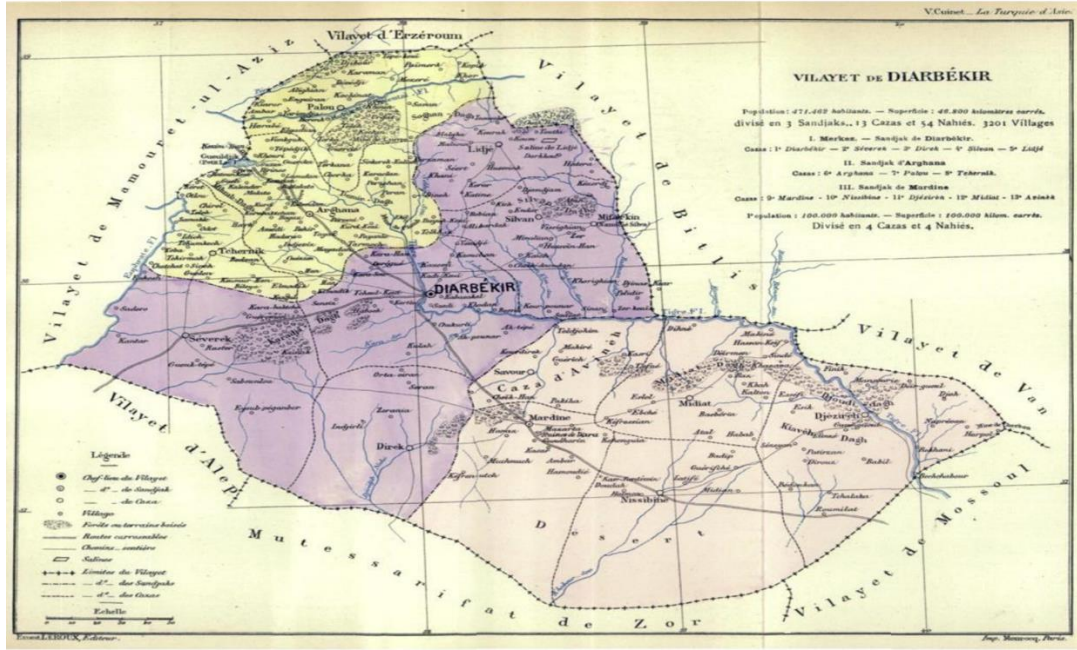
XV. yüzyılın sonlarından itibaren Safevilerin nüfuzu altına giren Mardin, 1508 yılının ilkbaharında Şah İsmail tarafından işgal edildi. Anadolu'ya girip Şiiliği kabul etmeyenleri zalimce öldürmekten çekinmeyen ve güçlü bir Şii devleti kuran Şah İsmail'in bu durumunu gören Mardin hâkimi, şehri zulme ve yağmalamaya karşı, korumak için kalenin anahtarını kan dökmeden Şah İsmail'e teslim eder.¹³⁰

3.1.8. Osmanlı Hâkimiyeti

1514'te Yavuz Sultan Selim Han, bölgede hâkimiyet kuran ve yayılan Şah İsmail'in üzerine yürüdü, Şah İsmail ile 23 Ağustos 1514'te yapılan ve Osmanlı ordusunun galibiyetiyle sonuçlanan Çaldıran Savaşı bölgenin kaderini değiştirdi. Bölgenin Osmanlı idaresine girmesinin ardından hâkimiyet sahaları daralan Safeviler sadece kaleyi ellerinde tutuyorlardı. 1516'da Mardin kalesi zabtedildikten sonra bölge kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmış oldu. Bundan sonra Mardin sancak durumuna getirilerek, idari açıdan Diyarbekir (Amid) eyaletine bağlandı. Daha sonra farklı nedenlerden dolayı Bağdat, Diyarbekir, Musul ve İstanbul arasında el değiştirmiştir.¹³¹

¹³⁰ Taştemir, a.g.e. ; Yurt Ansiklopedisi. c. VIII. s. 5760.

¹³¹ Göyünç. a.g.e. ss.15-44; Dolapönü a.g.e. s. 78.

Şekil 4: Mardin'in Diyarbakir vilayeti'ne bağlı olduğu döneme ait bir harita¹³²

3.1.9. Milli Mücadele Devrinde Mardin

Millî Mücadele yıllarında, Mardin herhangi bir yabancı işgaline uğramamakla birlikte, İngilizlerin Musul'da gerçekleştirdiği işgalden önemli ölçüde etkilendi. Bu dönemde yörede vuku bulan Ali Batı ayaklanması dışında kente ilişkin anılabilecek olay yoktur. Mardin 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte il statüsüne kavuşmuştur.¹³³

3.2. Midyat

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Mardin'in ilçesi ve Yukarı Mezopotamya'nın bir parçası olan Midyat, çok önemli kültürlerin, dinlerin, dillerin keşiştiği ve birbirini etkilediği bir coğrafyada kurulmuştur. Tarihte bilinen en eski uygarlık merkezlerini barındıran Mezopotamya Bölgesi'nin kuzeyinde, İbadet edenlerin dağı/diyarı anlamında¹³⁴ *Tûr Abdîn*¹³⁵ adıyla bilinen bölgede yer alan ve havalinin en büyük şehri ve merkezi addedilen Midyat, Sümer, Asur, Urartu, Makedon, Roma,

¹³² Vital Cuinet. (1891). *La Turquie d'Asie Géographie Administrative*. Ernest Leroux Editeur. Paris. s. 407.

¹³³ Abdüsselam Efendi. a.g.e. ss. 75-90; Taştemir, a.g.e.

¹³⁴ Midyat'ın çevresindeki dağlarda bulunan mağaraların ibadet yeri olarak kullanıldığı ve Tûr- Abdin adının buradan geldiği sanılmaktadır.

¹³⁵ Tûr Abdin; Batıda Mardin, kuzeyde Hasankeyf, doğuda Cizre ve güneyde Nusaybin sınırları içinde kalan bölgenin adıdır, farklı etnik ve dinsel kökene sahip insanların bir arada yaşadığı bir yerleşim merkezidir. (Bkz. Neslihan Dalkılıç ve Işık Aksulu. (2004). *Midyat Geleneksel Kent Dokusu ve Evleri Üzerine Bir İnceleme*. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, c.19. no 3, ss. 313-326.)

Pers, Abbasi ve Osmanlı dönemlerini görmüş, tüm bu önemli uygarlıkların etkileriyle yoğrulmuştur. Geçmişte birçok inanç ve din, yörede bir arada yaşamıştır. Bunların arasında güneşe ve ateşe tapanların dini ‘Şemsilik’, şeytanı melek sayanların dini olan ‘Yezidilik’, Yahudilik, Hıristiyan mezhepleri ve İslâm dini bulunur. Coğrafik açıdan Midyat’ın doğusunda Dargeçit ilçesi, batısında Ömerli ilçesi, kuzeybatısında Savur ilçesi, kuzeyinde Batman iline bağlı Gercüş ilçesi, güneyinde Nusaybin ilçesi, güney doğusunda ise Şırnak iline bağlı İdil ilçesi yer almaktadır. Etnik ve dini açıdan kozmopolit bir yapıya sahip olan Midyat’ta günümüzde; Kürtçe, Türkçe, Arapça ve Süryanice konuşulmakta olup, ilçe merkezinde Müslüman ve Hıristiyanlar dışında küçük bir Yezidi topluluğu da mevcuttur.¹³⁶

İngiliz rahip Oswald H. Parry, bölgeye yaptığı seyahatinde kaleme aldığı ve 1895 tarihinde Londra’da basılan ‘*Six Months in a Syrian Monastery*’ adlı eserinde Mardin ve Midyat’a ilişkin coğrafik bilgiler yanısıra bölgede yaşayan halkların dili dini vb. hususlarda önemli bilgiler kaydetmektedir.¹³⁷

Şemseddin Sami,¹³⁸ Midyat’ı şöyle tanıtır: “Diyârbekir Vilayeti’ne bağlı Mardin Sancağı’nda kaza merkezi bir kasabadır. Selevkilerin (Selevkoslar) zamanında kurulmuştur, Sasaniler döneminde tahrib edildi “*Mu’cem el- Buldan*”da ismine rastlanmaması ve o dönemlere ait eserlerin olmaması uzun süre harabe olarak kaldığının delilidir. Midyat’ın yarısı Müslüman, geri kalanı ise Ermeni, Rum, Keldani, Süryani ve Yakubi’dir, üzümüyle ünlüdür.”¹³⁹

Ali Cevad, Midyat’a ilişkin şu bilgileri vermektedir: “Diyârbekir Vilayeti Mardin Sancağı’na bağlı kaza merkezi bir kasaba olup gayet güzel bir ovanın ortasındadır. Kasaba nüfusu 6.000 olup bunun 3.000’i Müslüman, 2.000’i Rum geri kalanı ise çeşitli etnik ve dinsel gruplardır. Ovaya kurulan kent, bağıcılığıyla ünlüdür. Kentin Nusaybin gibi eski olmakla beraber Roma dönemine ait eseri kalmamıştır, bunun sebebi de daha sonra bölgeye hâkim olan Sasanilerin, Büyük İskender yönetiminin bütün eserlerini tahrip ettiğiidir. Midyat’ın 17 km. kadar doğusunda sarp bir

¹³⁶ Komisyon. (1982). “Mardin”. Yurt Ansiklopedisi, c.VIII. Anadolu Yayıncılık, İstanbul, s. 5774; Göyünç. a.g.e. s. 1; Dalkılıç ve Aksu a.g.e.; <http://www.mardinkulturturizm.gov.tr/TR,56489/midyat-tarihcesi.html>. (26.09.2013)

¹³⁷ Oswald H.Parry,(1895). *Six Months in a Syrian Monastery*. Horace Cox. London. ss.169-218.

¹³⁸ Osmanlı yazar ve dilci. İlk Türkçe Ansiklopedi olan *Kamusu'l-E'lam*'ın ve modern anlamdaki ilk geniş kapsamlı Türkçe sözlük olan *Kamus-ı Türki'nin* yazarıdır.

¹³⁹ Şemseddin Sami.(1896). *Kâmusu'l A'lâm*. c.VI. *Mehran Matbaası*. İstanbul. s.4244.

kayaya oyulmuş ve ‘Deyr ‘Umer’ (Mor¹⁴⁰Gabriyel)¹⁴¹ adı ile bilinen görkemli 40 odalı bir manastır vardır. Midyat yirmi bir nahiyeye, dört yüz on köyden mürekkeptir. Nahiyelerin bazıları; Muhallemi, Midyat, Hasankeyf ve Hisar’dır. Midyat’ın toplam nüfusu, Kırk beş bin sekiz yüz yetmiş dört (45.874) olup milliyetleri açısından;

- ✓ Yirmi bir bin kırk iki (21042) kişi, Kürd, Türkmen, Çerkez ve Arap.
- ✓ İki bin dört yüz (2400) kişi, Yezidi ve Kıpti.
- ✓ Yirmi iki bin dört yüz otuz iki (22432) kişi, Hristiyan ve diğer milletler.”¹⁴²

3.2.1. Midyat İsminin Etimolojik Yapısı

İlçenin adı konusunda, tarihi kaynaklarda ve halk arasında değişik görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden öne çıkanlar: Mağaralar Kenti anlamına gelen " *Matiate*" kelimesinden ismini almış ve bu isim *Midyat*’a dönüşmüştür. Bu görüşü ileri sürenler, Asur imparatorlarından II. Aşurnasirpal’ın M.Ö. 879 yılına tarihlenen " *Matiate*'yi ve köylerini buyruğum altına soktum. Bol ganimet edinip, onları yüklü haraca ve vergiye bağladım." yazılı yazıtına dayanırlar. Bu görüşe paralel olarak ilk yerleşim yerinin mağaralar olduğunu gösteren " *Elath*" mevkiinin (Midyat'a 3 km. uzaklıkta ve Acırlı Beldesi yakınında bulunan Ziyaret-Mesire yeri) Romalılar döneminden günümüze kadar geldiği söylenmektedir. Diğer bir görüşte, ilçenin adı'nın birçok değişimlerden sonra Farsça, Arapça ve Süryanice karışımından meydana gelmiş ve " *Ayna*" anlamına gelen " *Midyat*" olmuştur.¹⁴³

3.2.2. Midyat’ın Tarihçesi

1973 Mardin İl Yıllığında İlçenin tarihçesi hakkında şu bilgiler yer almaktadır: Orta Asya'dan göçüp Anadolu'ya gelen Eti Türkleri, Mezopotamya dediğimiz Dicle ve Fırat Nehirleri arasında yer alan ve verimli topraklara sahip olan bölgeye yerleşmişlerdir. (M.Ö. 2000 yıllarında) Bölgeden geçişleri sırasında Midyat'ı büyük bir mağara şehri halinde kurup, hayvanlarını da burada barındırmışlardır. Midyat'ın altındaki mağaralar o devirlerde barınak olarak kullanılmışlardır. Bu mağaraların

¹⁴⁰ Aziz.

¹⁴¹ Süryanî kadim cemaati nazarında hac kıymeti taşıyan bu manastır, önceleri Mar Şmuil, Mar Şemun sonraları Mar Gebriyel ve ‘Deyr Umur manastırı adlarıyla bilinmektedir. İslam ordusu Mezopotamya’ya girdikten sonra Hz. Ömer tarafından bu manastırın korunması için özel bir imtiyaz tanınmış bu sebeble sonradan Deyr el-Ömer adı verilmiştir. (bkz. Dolapönü a.g.e. ss. 161-163.)

¹⁴² Cevad. a.g.e. s. 746.

¹⁴³<http://www.midyat.gov.tr/goster.php?yazilim=adnan&anid=161&board=7a614fd06c325499f1680b9896beedeb&mgsn=256&kmen=2> (30.09.2013) ; Dalkılıç ve Aksulu. a.g.e.

birbirleri ile bağlantıları vardır. Daha sonraları bu bölgeye Orta Asya Türklerinin öncü göçebeleri olan Kumuk Türkleri gelip yerleşir. Bölgeye gelip yerleşen Kumuklar, asırlarca Asurîlerle savaşmışlardır. Bu dönemlerde Asurîlerin birkaç defa bölgeyi ele geçirdiği görülmektedir. Ancak bu istilaları pek uzun sürmez ve her defasında çekilmek zorunda kalmışlardır. Nitekim Asur Hükümdarı Tıglatninip zamanında Kumuklar, tamamen duruma hâkim olmuşlardır. M.Ö. 500-100 yılları arasında bölge, değişik kavimlerin istilasına uğramıştır. Makedonyalılar, Persler, Romalılar bu bölgede hüküm sürmüşlerdir. Midyat'ın asıl meskûn hale gelişi veya bölge olarak kuruluşu Selefkuslar devrine rastlamaktadır (M.Ö.180 yılları). M.S. V. yüzyıl'a kadar Hıristiyanlık bölgeye hâkim olmuştur. VI. asırdan sonra, İslamiyet'in yayılışı ile birlikte akınlar başlamış ve 19/640 yılında İyâz b. Ğanem (r.a.) komutasındaki İslam ordusu bölgeyi fethetmiştir. Abbasiler döneminde bölgede imar ve kalkınma hareketleri görülmüştür. Midyat köylerinin ekserisi Harun er-Reşit döneminde kurulmuştur.

XI. yüzyılda Artuk Devleti genişleyerek, batıda Halep, doğuda Musul ve Bitlis, Kuzeyde Harput (Elazığ), güneyde Deyruzzuru içine alır. Bu dönemde, bölgenin merkezi olan Derizbin¹⁴⁴ (Acırlı) köyü beyleri, Artukoğulları beyliğinin egemenliğine girerek yarı müstakil bir beylik olarak hüküm sürerler. Midyat, bu dönemde Mardin, Hasankeyf ve Musul eyaletleri arasında irtibat vazifesi gören bir bölge olarak tarihinin en parlak devirlerinden birini yaşamıştır. Mervaniler ve Eyyübiler'den sonra Midyat, 1535 yılında Bıyıklı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmiştir. 1810 yılında kaza olan Midyat, 1838 yılında Diyarbakır Valisi Ali Paşa tarafından ziyaret edilir ve burada bir redif taburu teşkil edilir. Midyat, 1915'te Cevat Paşa tarafından imar görmüş, Askeri Kışla, Cevat Paşa Camii ve Ulu Camii bu dönemde inşa edilmiştir. 1839 yılındaki resmi belgelerde, 19 nahiyesi olan bir kaza olarak geçen Midyat, 1890 yılında belediye teşkilatı kurulduğunda, Müslümanların yaşadığı Estel'de Midyat'a bağlıydı. 1925 yılında Estel de belediye-lik olmuş fakat 1930 yılında Midyat ve Estel belediyeleri, “*Midyat Belediyesi*” çatısı altında birleştirilmiştir. Midyat 1927 yılında Mardin'e bağlanmıştır.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Tahir Sezen. (2006). *Osmanlı Yer Adları*. T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:21, Ankara, s.146.

¹⁴⁵<http://www.midyat.gov.tr/goster.php?yazilim=adnan&anid=161&board=7a614fd06c325499f1680b9896beedeb&mgn=256&kmen=2> (30.09.2013); Dalkılıç ve Aksulu. a.g.e. ; <http://www.midyat.bel.tr/midyat-hakkinda-19s.htm> (30.09.2013); Halid Ahmed el-Meşhedani. (2012). *Geçmişten Günümüze Midyat*. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1. Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. ss.19-24; Dolapönü. a.g.e. ss. 187-188.

Özetle: Mardin ve çevresinin tarihi, objektif kriterler ışığında konuya ilişkin sağlam referanslar esas alınarak etnik veya dinsel önyargılardan tamamen uzak, coğrafi, dini vb. kavramlara tamamen vakıf olarak ve tarihsel süreçte idari açıdan bağlı olduğu ve bulunduğu bölge göz önünde bulundurularak araştırılıp değerlendirildiğinde şu netice ile karşılaşırız.

“Tarihi İpek yolu güzergâhında yer alan ve zaman zaman ticari, siyasi, kültürel ve askeri açıdan stratejik önem kazanan Mardin ve çevresi (el-Cezîre bölgesi) İslâm fethinden sonraki dönemde yoğun olarak Arap kabileleri başta olmak üzere farklı halklar tarafından iskân edildiği ve sık sık el değiştirdiği görülmektedir. Stratejik konumu vd. amiller neticesinde, tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Mardin şehri ve civarı, tarihten gelen hoşgörüsü ile dilleri¹⁴⁶ ve dinleri bünyesinde harmanlayarak, kültür sahası geniş, mimari yönü zengin, mozaik bir kent olduğu neticede “Diller ve Dinler Şehri” adını fazlasıyla hak ettiği, anlaşılmaktadır.”

¹⁴⁶ Mardin, üç ayrı dil ailesine mensup olan Türkçe, Arapça, Kürtçe ve Süryanice’ye ev sahipliği yapma özelliğini kazanarak ve bunu yaşatarak, dil konusunda zenginliğin ve hoşgörünün sembol’ü olmuştur. Hatta bir köyde bile dört dilin konuşulduğu bilinmektedir. Midyat’ın Habsinas (Mercimekli) köyü bunun en tipik örneğidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MİDYAT YÖRESEL ARAPÇASI VE SÖZLÜ EDEBİYATI

4.1. Muhallemiler

Araştırmamızın temel gayelerinden olan bu bölümde, Midyat'ta konuşulan yöresel Arapçanın (Muhalleme lehçesi) fasih Arapça ile olan bağlantısının ortaya konulması ve ortak yönlerinin tespit edilmesine çalışılmıştır.

Günümüzde, Midyat ve çevresinde Arapça konuşan halka ve oldukları köylere “Muhalleme/ Imhalleme/ Mihalleme” denmektedir. Midyat ilçesinde yaklaşık yirmi köyde Muhallemiler olduğu bilinmektedir. Muhallemilerin etnik kökenleri hakkında çeşitli kaynaklarda, Arap, Arapça konuşan Kürt, Arap-Türk karışımı melez bir topluluk bazılarında ise ırken ve dini mezhep olarak Süryani oldukları¹⁴⁷ yönünde farklı görüşler yer almakla birlikte bölgede yapılan birçok çalışmada, kendilerini Müslüman-Arap olarak tanıtan Muhallemilerin en çok rahatsız olduğu konunun kökenlerine ve dinlerine ilişkin spekülasyonlar olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmada temel olarak, Muhallemilerin sözlü halk edebiyatı inceleneceğinden, etnik kökenlerine veya bağlı oldukları kabile/aşiret meselesine ilişkin mevcut kaynaklarda olan bilgiler aktarılacak olup, konu hakkında pek fazla yoruma yer verilmeyecektir. Günümüzde genel resmi gerek özel, ulusal veya uluslararası televizyonlarda Muhalleme kültürünün ele alındığı programlar tertip edildiği görülmektedir.

Halklar kendilerini nasıl tanıtıyorsa, onları bu şekilde kabul etmek gerektiği kanaatini taşıyor olmakla beraber, bölgenin tarihi ve konuşulan Arapça lehçesi (bütüncül bir bakış açısıyla) incelendiğinde Muhallemilerin etnik aidiyet bakımından Arap olduğunu kesin olarak destekleyen birçok delil görüleceği gibi Arap olmalarına engel bir mani olmadığı da açıkça anlaşılacaktır.

¹⁴⁷ Yaşar Acat ve Taysir Muhammed ez-Ziyadat. (2014) القيم الأخلاقية في الأمثال الحلمية (*Moral Values In Mhallamı Proverbs*). *Romano-Arabica*. George Grigore ve Laura Sitaru (Edit.). Editura Universităţii Dın Bucureşti (Bükreş Üniversitesi Yayınları). Bükreş. s. XIV. ss. 7-18.

Almanya Erlangen Üniversitesinde Sami dil uzmanı olan ve yirmi lisan bilen Prof. Dr. Şabo Talay, halen yaşayan diller içinde Akadçadan günümüze en çok sözcük taşıyan dilin Muhalleme lehçesi olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁸

Midyat başta olmak üzere bölgede konuşulan Arapça'nın (Muhalleme) fasih Arapçaya yakınlığı birçok Avrupalı araştırmacının dikkatini çekmesi sonucu, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aralarında İsviçreli Prof. Dr. Albert Socin (1844-1899), Alman Prof. Dr. Gotthelf Bergstrasser (1886-1933) ve Hans Jürgen Sasse ile Romanyalı Prof. Dr. George Grigore gibi birçok şarkiyatçı bölgeyi ziyaret edip ciddi araştırmalar yapmış ve bu alanda önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Hans-Jürgen Sasse'nin 1971 yılında kaleme aldığı "*Linguistische Analyse des Arabischen Dialekts der Mħalleme in der Provinz Mardin*", Prof. Dr. Albert Socin'in "*Der Neuaramäische Dialekt des Tur Abdin*" ve Prof. Dr. George Grigore'un "*L'arabe Parlé à Mardin*" (Mardin'de Konuşulan Arapça Lehçesi) isimli eserleri bunlardan birkaçıdır.

Konuyla ilgili Alman şarkiyatçı Hans Jürgen Sasse, Muhalleme ile ilgili eserinde, örnekler üzerinden geniş bilgi vermektedir.¹⁴⁹

Muhalleme ile ilişkin önemli çalışmaları bulunan Suriyeli araştırmacı-yazar Abdülkadir Osman ve Hasan İsmail Turabdin de konuşulan lehçenin Musul lehçesine yakın olduğunu ve her iki lehçenin de fasih Arapçaya en yakın lehçelerden olduğunu zikretmektedir.¹⁵⁰

4.1.1. Muhalleme/Muhalleme Sözcüğünün Etimolojik Kökeni

Muhalleme sözcüğünün kökeni veya tarihine ilişkin kaynaklardaki görüşler şunlardır:

4.1.1.1. İbn Side:

a. "مُحَلِّمٌ", Yemame'de bir nehirdir. Şair şöyle der: "فَسَيْلٌ دَنَا جَبَّازٌ مِنْ مُحَلِّمٍ"

"Muhalleme nehri çok hızlı bir şekilde öfkeli bir sel gibi akıp geliyordu"

b. "وَبُنُو مُحَلِّمٍ وَبُنُو حَلْمَةَ", İki kabilenin adıdır.

c. "مُحَلِّمٌ", Bahreyn'de bir nehirdir.

¹⁴⁸ Muammer Ulutürk. (2012). *Farklı Din ve Kültürlerin Bir Arada Yaşama Deneyimi Olarak Midyat Hapsinas (Mercimekli) Köyü*. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1. Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. s.784.

¹⁴⁹ Abdülhadioglu. a.g.e.

¹⁵⁰ Abdülkadir Osman ve Hasan İsmail. (2010). *Muhalleme Kimlik, Tarih ve Dil*. Seyda Kitabevi, Diyarbakır, s. 290.

d. Ahtal'ın şiirinde geçmiştir. “تَسَلَّسَلْ فِيهَا جَدْوَلٌ مِنْ مُحَلِّمٍ * إِذَا زَعَزَعَتْهَا الرِّيحُ كَادَتْ تُمْلِئُهَا”

“Muhalleme pınarından akıp gelen nehir sağa sola yol almış, sanki rüzgârın etkisi ile dalgalanan hafif bir şey gibi.”¹⁵¹

4.1.1.2. El-Bekri: “مُحَلِّمٍ”, İlk harfî dammeli (ötreli) ikinci harfî meftuh (üstünlü) ardından kesreli (esreli) ve şeddeli ‘ل’- (lam) harfi:

a. Bahreyn’de bir nehirdir.

b. Halil b. Ahmed, “Yemame’de bir nehirdir.” demiştir.

c. Lebid’in şiirinde geçmiştir. “نَخْلٌ كَوَارِغٌ فِي خَلِيجِ مُحَلِّمٍ * حَمَلَتْ فَمِنْهَا مُوقِرٌ مَكْمُومٌ”

“Muhalleme nehri’nin kıyısında çekingen bir şekilde su içen develer, hurma ağaçlarına benzerler.”

d. A’sa’nın şiirinde geçmiştir. “وَنَحْنُ غَدَاةُ الْعَيْنِ يَوْمَ فُطَيْمَةِ مَنَعْنَا بَنِي شَيْبَانَ شُرْبَ مُحَلِّمٍ”

“O gün (Futayme günü) sabah vakti, Ben-i Şeyban’ın Muhalleme (pınarın)’den su içmelerini engelledik.”

e. Ahtal’ın şiirinde geçmiştir. “تَسَلَّسَلْ فِيهَا جَدْوَلٌ مِنْ مُحَلِّمٍ * إِذَا زَعَزَعَتْهَا الرِّيحُ كَادَتْ تُمْلِئُهَا”

“Muhalleme pınarından akıp gelen nehir sağa sola yol almış, sanki rüzgârın etkisi ile dalgalanan hafif bir şey gibi.”

f. A’sa Hemdan’ın şiirinde geçmiştir. “وَلَمَّا نَزَلْنَا بِالْمِشَقَرِّ وَالصَّفَا وَسَاقَ الْأَعَارِبِ الرِّكَابُ فَأَبْعَدُوا”

“بَدَأْنَا فَعَوَّرْنَا مِيَاةَ مُحَلِّمٍ لَعَلَّ بَقَايَا حَيْئَةِ الْقَوْمِ تَنْفُدُ”

“Muşakkar ve Safa bölgesine geldiğimizde ve Bedevî Araplar bineklerini sürüp uzaklaşınca”¹⁵²

“Muhalleme sularını aşır hücum ettik belki geride kalan düşmanlar yok olur biter.”

4.1.1.3. Sem’anî: “الْمَحْلَمِي” “م”-(mim) harfî dammeli, mühmele (noktasız) ve meftuh

“ه”-(he) harfî, şeddeli ve kesreli “ل” (lam) harfî. ‘محلّم بن تميم’ nispetidir. Bu nispetle meşhur olan kişiler şunlardır.

a. ‘جعده بن الصلت المحلمي’.

¹⁵¹ Ebü’l-Hasan Ali b. İsmail İbn Side.(2000). *el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-A'zam. Thk. Abdülhamid Hindavi, c. III. Daru'l Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, s.366.*

¹⁵² Ebü Ubeyd Abdullah el-Bekri el-Endülüsî.(ts.). *Mu'cem ma Ustu'cime min Esmail Bilad ve'l-Mevadi'. Thk. Mustafa es-Seka. 'Alemlu'l Kutub, Beyrut. s.1193.*

b. 'ثمامة بن عقبة المحلّمي'.

c. 'أبو عبد الله ناصح بن عبد الله المحلّمي' Kufelidir. 'بني محلم' de ikamet ediyordu ve onlara nispet edildi.

d. 'همام بن يحيى بن دينار العوذى الأزدي' Ebû Ali el-Ğassani el-Mağribi bu kişi hakkında:

"Onu, *Ezd'e nisbet edenler* 'العوذى', *Rabi'a b. Nezar'a nisbet edenler* 'المحلّمي

adlı kişidir."

der.¹⁵³

4.1.1.4. El-Hemâdani: Muhalle'm'in büyük bir nehir olduğunu ve Bahreyn'in, Muhalle'm ve 'Aynu'l Cerip nehirlerinden dolayı *Bahreyn* olarak adlandırıldığını, belirtir.¹⁵⁴

4.1.1.5. Yakût el-Hâmevî: İlk harfî dammeli, ikinci harfî meftuh¹⁵⁵ ardından şeddeli ve kesreli 'lam' harfî sonrasında 'mim' harfî. İzafeli veya izafesiz kullanılabilir. Bu sözcük 'ح-ل-م' sözcüğünden türemiş başkasına hilim (hoşgörü) öğreten kişi anlamında olabilir.

a. Ezheri'ye göre bu isim, 'Muhalle'm' Pınarının kendisine nisbet edildiği kişinin adıdır. Kelbi şöyle demiştir: "Bu kişi, Ceramikalar'dan olan Hecar binti Mukeffefin eşi 'محلّم بن عبد الله' tır."

b. *Kitab-ı 'Ayn* sahibi (el-Halil b. Ahmed): "Bahreyn'de bir nehirdir." demiştir.

c. Habbal b. Şebbe b. Ğays b. Mahzum b. Rabi'a" şiirinde geçmiştir.

"أبني جُدَيْمَةَ نَحْنُ أَهْلُ لِيَوَائِكُمْ وَأَقْلُكُمْ يَوْمَ الطَّعَانِ حَبَاتَا "

"كَانَتْ لَنَا كَرَمُ الْمَوَاطِنِ عَادَةً تَصِلُ السُّيُوفَ إِذَا قَصُرْنَ خَطَاتَنَا "

"وَبِحِنَّ أَيْامَ الْمَشْفَرِّ وَالصَّفَا وَمُحَلِّمٍ يَبْكِي عَلَيَّ قَتَلَاتَا "

"Ey Cuzeme oğulları bizler sancaklarınızın sahipleriyiz ve savaş gününde en az korkanlarız."

"Cömertlik bizim âdetimizde vardı, adımlarımız yetişmese kılıçlarımız yetişir."

¹⁵³ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Mahmut Es-Sem'ani. (1988). *el-Ensab*. Thk. Abdullah Ömer el-Barudî. Daru'l Cinan, c.V. Beyrut. s. 215.

¹⁵⁴ Hemedani. a.g.e. ss. 251-273.

¹⁵⁵ Hâmevî. a.g.e. c. IV, s. 179; c. V, s. 63.

Diğer bir görüşe göre ise: Muhallemler, Necef Çölünde yaşayan cengâver ve savaşçı Arap Benihilal kabilelerinden olup, Bizans'a karşı hem savunma hem de fütihat politikası takip etmiş olan Harun er-Reşit'in oğlu Memun tarafından, Cizre ile Mardin arasında yer alan Midyat bölgesine yerleştirilmiştir.¹⁶⁰ Buna benzer diğer bir görüşe göre ise: Abbasiler döneminde Harun er-Reşit'in oğlu Memun'un Türk-Arap karışımı olarak kurduğu büyük bir orduyu Cizre-Mardin eski patika yolu boyunca yüz karakolla yerleştirmiştir. Muhallemler böyle doğmuşlardır. Midyat ve çevresindeki köylere verilen "Muhallemi" adı buradan gelmektedir. Muhallemi, yüz mahalle, yüz yer, yüz ordugâh anlamına gelir ve bugün de Cizre'den Mardin'e kadar eski patika yolu, özellikle eski Bağdat yolu üzerindeki bu köyler, Muhallemi diye tabir edilen bir dili konuşur.¹⁶¹

4.1.2. Muhallemi Lehçesi'nin Yapısı

Her hangi bir dilin diğer dillerden az veya çok etkilenmesi ya da diğer dilleri etkilemesi kaçınılmaz ve bütün diller için geçerli bir olgu olduğu gerçeğinden yola çıkarak, Midyat ve civarında konuşulan yöresel Arapça (Muhallemi), ses yapısı, anlam bilgisi, söz dizimi ve kelime biçimi yönleri ile enine boyuna titiz bir şekilde incelenip tetkik edildiğinde, temel olarak Arap dilinin karakteristik özelliklerini taşıdığı ve birçok yönden diğer Arap lehçeleri ile örtüştüğü hemen anlaşılacaktır. Söz konusu lehçe'nin tarihi süreç içinde muhafaza edildiği¹⁶² ve bugün ancak sözlüğe bakarak anlamını bilebileceğimiz kelimeler içerdiği görülecektir.¹⁶³ Her lehçe, parçası olduğu dilden bütünüyle farklı olmadığı ve söz konusu dilin sahip olduğu birçok özelliğin, kendisinde de bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, Muhallemi lehçesinin de fasih Arapça ile olan ortak yönleri bariz bir şekilde görülecektir. Lehçenin,

¹⁵⁹ Acat ve ez-Ziyadat. a.g.e. s. 7.

¹⁶⁰ <http://www.midyat.gov.tr/goster.php?yazilim=adnan&anid=161&board=7a614fd06c325499f1680b9896beedeb&msgn=256&kmen=2> (30.09.2013).

¹⁶¹ Adnan Demircan. (2012) *Muhallemlerin Etnik Kökeni Etrafındaki Tartışmalar*. 1. Baskı. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. s.476; <http://www.midyat.gov.tr/goster.php?yazilim=adnan&anid=161&board=7a614fd06c325499f1680b9896beedeb&msgn=256&kmen=2> (30.09.2013)

¹⁶² Buna örnek olarak sabah kahvaltısını ifade için kullanılan “غدا” (ğıda) sözcüğünü gösterebiliriz. Bu sözcük günümüz Arapçasında öğle yemeği anlamında kullanılmaktadır. Sabah kahvaltısını ifade için ise sonradan türetilen “فطور” (fatur) sözcüğü kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi kahvaltuya “غدا” denmesi daha orjinaldir. (bkz. Ma'luf, Luvis.(t.s). “الغداء” md. *el-Muncid fi'l-Luğa*. 19. Baskı. el-Matbaatu'l-Kasolikiyye. Beyrut. s.546.)

¹⁶³ Ahmet Abdülhadioğlu. (2012). *Kadim Arap Kültürünün Midyat Halkının Gündelik Yaşamına Yansımaları*. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1. Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin, s.791.

sözlü olarak günümüze ulaşması (yazılı edebiyata sahip olmaması) gramer kurallarına sahip olmasını mümkün kılmadığı gibi ses yapısı vb. özelliklerde de farklılığa sebep olmuştur. Tabii olarak ta bölgede var olan Kürtçe, Türkçe ve Süryanice¹⁶⁴ gibi dillerden etkilenmiştir. Muhalleme lehçesi incelendiğinde özellikle dini alana ait terimler başta olmak üzere basit ve temel sözcüklerin değişmeden korunduğunu ya da en azından çok az bir değişime uğradığını görebiliriz. Midyat'ta konuşulan Muhalleme lehçesi kendi içinde değerlendirildiğinde de telaffuz veya mâna açısından bazı farklılıklar bulunduğu gözden kaçmamalıdır. Bu çalışmada Midyat'ta konuşulan yöresel Arapçadaki genel kullanım gözetilmiş olup bazen de farklılıklar belirtilmiştir.

4.2. Muhalleme Lehçesinde Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri; halk arasında uzun deneyimlerden oluşan kısa ve özlü öğütler veren kalıplaşmış sözlerdir. Deyimler; bir yahut daha fazla kelimelerle bir durumu edebi sanatlarından da yararlanarak tasvir eden, anlatan, çoğu kendi anlatımları dışında kullanılan kalıplaşmış sözlerdir. Bunlar, kim tarafından ne zaman söylendiği bilinmediğinden topluma mal olmuş (anonim) toplum tarafından benimsenmiş ve yüzyılların düşünce ve mantık sisteminden geçerek günümüze ulaşmış kısa ve özlü sözlerdir. Atasözleri ve deyimler, toplumun duygu, düşünce, inanç ve kültür yapısını yansıtanın yanı sıra ortak dil zevkini de yansıtır. Âdeta bir toplumun hafızasıdır. Bunlar, bazen bir ahlakî prensibi formüle eder, bazen de uzun zaman alan bir hayat tecrübesini birkaç kelime ile ifade eder, çoğunlukla insanları iyiliğe teşvik ederken, kimi zamanlarda cimrilik, bencillik, gibi yerilen hasletlerden uzaklaşmayı tavsiye etmektedir.¹⁶⁵ Atasözü kavramı, Muhallemiler arasında “kavl” (çoğulu “âkval”) kelimesi ile ifade edilmektedir. Bu yöreden derlenen, atasözleri ve deyimlerde hayata dair; adalet, aile-akrabalık, akıl, aşk, cimrilik, cömertlik, çalışkanlık, dedikodu, kin, dostluk, ecel, kader, edep, evlilik, fakirlik, gurur, huy, kadın, kanaat, menfaat, nasi-

¹⁶⁴ Kimi sözcüklerin sonu (Süryanicede olduğu gibi) yuvarlayarak telaffuz edilmesi Süryanice'den etkileşimi göstermektedir. Süryanice, “*Babi rə'yo yo.*” (*Babam çobandır.*). “Bayto-Ev”, “Merdo-Mardin”, “Koso-Bardak”, “Vardo-Çiçek” gibi sözcüklerde görüldüğü gibi Muhalleme konuşan kimi köylerde de (özellikle isimlerde) telaffuz açısından benzer sözcükler kullanılmaktadır. Ör: “Ade-mo”, “Yusufo”.

¹⁶⁵ Ömer Asım Aksoy. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 13-15. ; Ali Doğanay. (1971). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*.(byy.) ss.9-12; Aydın Oy. (1991). “*Atasözü*” md. DİA, c. IV, İstanbul, ss. 44-46.

hat, sır, soy, sözünde durma, tecrübe, tedbir, tembellik, zulüm gibi pek çok motif kullanılmıştır.

No	Arapça	Transkripsiyon	Türkçe Anlamı	Fasih Arapça
1	الأب أعطى لابنه كرم، الابن ما أعطى للأب عنقودا.	Īl-eb ‘etâ li’ibnu kerm, il-ibın mâ ‘ata li’l-eb ‘anġud. (E-1) - (E-11).	Baba çocuğuna üzüm bağı verir, çocuk babaya bir salkım vermez.	الأب أعطى لابنه كرمًا الابن ما أعطى للأب عنقودا.
2	إتقعد إتزين، إتقوم إتبين.	İtik‘ed ıtzeyyin ıtġum ıtbeyyin. (B-6) - (B-25).	Oturunca güzel oluyor, kalkınca belli oluyor. (Her hali güzel.)	تقعد زينا، تقوم بيّنًا
3	أحد مو يعرف حال أحد.	Eġhed mo yi’rif fi’ġâl eġhed. (B-4)	Kimse kimsenin halinden anlamaz.	أإنسان ما يعرف حال غيره.
5	الأخت إتقول: أخوي الله يجعلك أمير. الأخ يقول: أختي الدورين على التناير.	Īl-Īġt ıtġul: “Eġuy Alla yic‘alik emir.” Īl-âġ yıġul: “Īġtî ıd-dûrin ala’t- tmênir.” (B-6).	Bacı, kardeşine: "bey olasın" der. Kardeş bacısına: "tandırılarda dolana- sın" der. (Yokluk ve sefalet içinde ya- şayasın!)	الأخت تقول: أخي! الله يجعلك أميرًا والأخ يقول: أختي! الدّوري على التناير.
6	الإدارة ما فيا إخسارة.	Īl-ıdarâ mâ fi’yê iġşara. (E-2) - (E-27)	[İnsanlarla] İdare etmekte zarar yoktur.	المدارة ما فيها خسارة.
7	أدعي على ولدي وأكره اللي يقول آمين.	Ed ‘iy ‘elâ veledî û akrah il-li’yġul âmîn. (E-11) - (B-25).	Çocuğuma beddua ederim, ama âmin diyeni hoş görmem.	أدعو على ولدي وأكره الذي يقول آمين.
8	إذا أكلت راحت إذا طعمت فاحت.	Īzâ ekelte raġıt izâ ta‘‘amte fâġıt. (E-7)	Yersen gider, yedirirsen artar.	إذا أكلت راحت الأكلة وإذا أطعمت غيرك فاحت رائحته.
	إذا ضربت وجع وإذا طعمت شبع.	Īzâ darabt vecci’ ve izâ ta’’amt şeb- bi’. (E-14)	Vurduğunda acıt, yedirdiğinde doyur.	إذا ضربت وجع وإذا طعمت شبع.
9	إرماده في مخك!	Irmadi fi’ miġġık. (B-3) - (E-13)	Kül başına olsun!	الرماد على رأسك!
10	أفتل حولك!	Eftıl ġavlık! (B-25).	Etrafında döneyim! (Kurbanın ola- yım!) (Gelinkaya köyü.)	أفديك!
11	إقطف الوردة وشم لا تأخذ البنت تمو تستخبر على إم.	İġtif il-verdê û şımme, lâ teġġız il-bınt tımō testeġbir ‘ela îmmâ! (B-12)	Gül’ü koklayarak kopar ve kızını, anası- nı sorarak al! (Annesine bak kızımı al!)	إقطف الوردة وأنت تشمها خذ البنت وتستخبر عن أمها.
12	اقعد في فيّ النتن ولا تقعد في فيّ الختن.	İġ‘ed fi’fey in-neten û lâ tıġ‘ed fi’fey il-ġâten. (B-12).	Kokmuş leş’in gölgesinde otur, dama- dın gölgesinde oturma!	اقعد في فيّ النتن ولا تقعد في فيّ الختن.

13	أكلة بقتلة.	Eklî bî'kâtlî. ^(E-8)	Bir dayağa bir yemek. (Pişman ettirmek.)	أكلة بضرية!
14	أكلو من السلطان ظرطاتو على الحيطان.	Eklû min'is-sultan zartâtû 'âl-ħitan. (E-1)	Yemeği sultandan os... Duvarlara. (Ekmek elden su gölden.)	أكله من السلطان ظرطات على الحيطان.
15	أنا أگدي والفار أتودي.	Enâ egeddî vı'l-far itveddî. ^(E-7)	Ben dilenir, fareler götürür.	أنا أتسائل والفار يحصل عليه.
16	أنا أگدي وعمي إودي.	Enâ egeddî û 'ammî yıveddî. ^(E-11)	Ben dilenirim, amcam benden götürür.	أنا أتسائل وعمي يأخذ مني!
17	الإنسان بكلمة يعلي وبكلمة يقع.	Îl-ınsen bi'kılmı yi'elli û bi'kılmı yıqa'. (E-8) - (B-25).	İnsan bir sözle yücelir, bir sözle de alçalır.	الإنسان بكلمة يعلو وبكلمة يسقط!
18	الأهل بأهلوا والغريب على مهلو.	Îl-ehil bi'ehlu, vi'l-garib 'ala mehlu. 	Akraba'nın akrabaya desteği önceliklidir. Yabancıya karşı gevşektir.	الأهل بأهل جدبر في التعاون وبالغريب يتعامل على المهل.
19	أيش لتزرع هاك تتحصد.	Eyş lı'tızra' hâk tıtışıt. ^{(E-2) - (E-13)}	Ne ekersen onu biçersin!	ما تزرع تحصد!
20	البرد درت والدفى عفي.	Îl-berd derd ve'd-defe'efe. ^{(E-1) - (B-25)}	Soğuk dert, sıcak ise afiyettir.	البرد مكروه والدفء عافية!
21	بشأن أكلة الحميس ذهب إلى بتليس.	Bi'sen eklıt ħemis raħ li'Bitlis. ^(E-V6)	Basit bir yemek için Bitlis'e kadar gider.	بشأن أكلة الحميس ذهب إلى بتليس!
22	البصلي تتمسخر على الثوم.	Îl-başali tıtmashar 'âle's-şumi. ^(E-11)	Soğan sarımsakla alay ediyor. (Kendi ayıbını görmüyor başkasını aşağılıyor.) ¹⁶⁶	البصا, يسخر من الثوم.
23	بعدا حكيت الحكوية صرت غنوية.	Be'de mâ ħakaytu'l-ħıkkoyi şırtu ğınnoyi. ^{(E-7) - (E-8)}	Hikâye'yi anlattıktan sonra dillerinde türkü oldum. (Ağızda sakız olmak.)	بعدا حكيت الحكاية أصبحت على السنتهم أغنية!
24	البغا مو يدوم.	Îl-beğâ mo'ydum. ^{(B-6) - (E-8) - (E-11) - (B-25)}	Azınlık devam etmez.	البغي ما يدوم.
25	بقلب ورب.	Bi'kâlb û rab. ^(E-7)	Vallahi! Canla başla (Çalışıyor/İstiyor)!	بالقلب (يعمل/يريد) وربي!

¹⁶⁶ Abdülhadioğlu. a.g.e. s.795.

26	بقينا بين الخليل والجليل.	Beḳaynâ beyne'l-Ḥelil ve'l-Celil. ^(E-1) - (E-13).	Dostla kıymetli arasında kaldık! (İki arada bir derede kaldık.)	لا مفر لنا بين الخليل والجليل.
27	البيت كما الزيارة به.	Îl-bınt kemâ êl-lızyara yi. ^{(B-3)- (B-25)} .	Kız ziyaret yeri gibidir. (Görücüleri çoktur)	البيت كمكان الزيارة.
28	البيت بيت أبونا والناس يطردونا.	Îl-beyt beyt ebûnâ ve'n-nâs yıtrudunâ. (E-13).	Ev babamızın evi, yabancılar bizi kovar. (Dağdan gelip bağdakini kovalıyor.) ¹⁶⁷	البيت بيت أبينا والناس يطردونا.
29	بيتي بيوتاتي مستر عيوباتي.	Beytî buyutatî musattir 'uyubâtî. ^(B-12)	Benim evim ayıplarımı örter.	بيتي كما ورد في الثال "بيتي بيوتاتي مستر عيوباتي"
30	بع وأشتر بشأن اسمك لا بضيع.	Bi' û'şterî bi'şen ismik lâ'yzî'. ^(B-4)	Al-sat adın kaybolmasın!	بع واشتر حتى لا بضيع اسمك!
31	طامورا ما بيق مطمورا.	Tamora mo tıbkâ matmora. ^{(B-4)- (B-12)} .	Hiçbir sır gizli kalmaz.	الطامور ما بيق مطمورا!
32	مطر في أيار تحي لبحجار.	Matra fi'Eyyar tıhyi lıḥcar. ^(E-13)	Mayıs'ta bir yağmur taşları diriltir.	المطر في أيار يحيي الحجارة.
33	ترك أمه وأباه وذهب خلف امرأة أبيه!	Terek immû ebûhu û raḥ ḥâlf mârt ebûhu. ^(E-14)	Anasını-babasını bıraktı, üvey annesinin peşinden gitti.	ترك أمه وأباه وذهب خلف امرأة أبيه!
34	جبو يخسر.	Cıbbu yıḥassır. ^{(B-6)- (E-11)} .	Kuyusu su kaçırıyor. (Ağzı gevşektir, laf taşır.)	الجب ما يحفظ ما فيه!
35	جحي مو معلّم صلاة الضحى.	Cıḥi mo-m'ellem şılatı'd-dıḥi. ^(B-12) .	Cıhe ¹⁶⁸ Duhâ namazını bilmez (Bu işi yapamaz/Bu işten anlamaz!)	جحي لا يعرف صلاة الضحى!
36	الجرى دنكرا لبرى.	Îl-carra ¹⁶⁹ dengire li'barra.	Testiyi dışarı at. (Kaynanayı dışarı at.)	ضع الجرّ خارج البيت!
37	جلدو وسيع وي.	Cıldu vesi' vi. ^{(E-1)- (E-8)- (E-11)} .	Derisi geniştir.(Çabuk öfkelenmez.)	جلده واسع!
38	حبلو طويل وي.	Ḥebly tavil vi. ^{(B-4)- (E-8)- (B-12)} .	İpi uzundur. (İşini savsaklar/iş yapma-	حبله طويل!

¹⁶⁷Osman ve İsmail. a.g.e. s. 304.

¹⁶⁸ Arap edebiyatında "Nasreddin hoca" tiplemesi.

¹⁶⁹ Kilden yapılan büyük testi.

			da çok hantaldır.)	
39	الخائين خائب وي.	Îl-heyın heyıb vi. (E-11).	Hainin sonu hüsrandır.	الخائن خائب!
40	خذ الأصيل ونام على الحصير.	Hızıl asil nâm ‘el’ḥasir. (E-7) - (E-17).	İmkânın kısıtlı olsada asil gelin al!	خذ زوجة أصيلة ولو تتكلف كثيراً!
41	خراب من الباب إلى المحراب.	Hırab mı’l-bâb li’l-mıḥrab. (E-11) - (E-17).	Kapıdan mihraba kadar bozuk. (Bu iş baştan sona kadar bozuk.)	خراب من أوله إلى آخره.
42	داروت تحت، حل والحق، داروت فوق، شد وسوق!	Darvi’t-teḥt, hıl-vı’l-hâḳ, darvêt foḳ şid û soḳ. (E-14)	Aşağıdan (Güney) gelen yağmurdan çift’ini çöz ve kaç, Yukarı’dan (Kuzey) gelen yağmurda korkma, çift’ini bağla ve sür! ¹⁷⁰	إذا جاء الرعد من الجنوب اترك وانصرف وإذا جاء من الشمال شد واستمر على الحرث!
43	الدعوة في بيتين والحكمة في ميتين.	Îd-de‘vi fi’beyteyn ve’l-ḥıkkı fi’mîteyn. (E-8) - (E-11).	Düğün iki evde dedikodusu bütün köyde.	العرس في بيتين والقول عليها في جميع البيوت!
44	الدنيا بالصبر انعمت.	Îd-dınyı bı’ş-şabır ın’amarıt.	Dünya sabır ile imar edildi.	الدنيا بالصبر معمرت.
45	الدنيا غيم يه.	Îd-dınyı ğaym yi. (B-3) - (B-12).	Dünya bulutludur. (Susadım, ey ev sahibi, su ver, anlamında kinayeli söz.)	الدنيا مغمومة!
46	دودي من عودي.	Dudi min’udi. (E-14)	Kurdum, dalımdandır. ¹⁷¹	دودي من عودي!
47	ديك الفصيح في البيضة يصيح.	Dıkı’l-fasih fi’l-bayza yışıḥ. (E-8) - (E-11).	Cins horoz yumurtadayken öter. (Asa- letin, yeteneğin küçüklükten itibaren kendisini gösterdiğini ifade eden bir sözdür.)	الديك الفصيح في البيضة يصيح!
48	الدين وجع العين.	Îd-deyn vece‘ıl-‘eyn. (B-4) - (E-16).	Borç göz ağrısıdır.	الدين وجع العين.

¹⁷⁰ <http://www.haldeh.com/index.php/sozlu-edebiyat/atasozleri.html> (04.12.2013)

¹⁷¹ Yasin Kahyaoglu ve Adnan Demircan. (2006). *Mardin'in Ömerli İlçesinde Kullanılan Bazı Atasözleri*. Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı:16, Temmuz-Aralık 101.

49	راح الكبير وضاع التدبير.	Raḥ il-ıkbir, zâ‘a’ t-tedbir. (B-4)	Büyük gitti, düzen bitti.	ذهب الكبير وضاع التدبير.
50	راح في الخرا الإسميك.	Raḥ fi’l-ḥara’l-ismîk. (E-16).	Pisipisine gitti	ضاع دون جدوى!
51	راس القائم.	Ra’sı’l-ḳâyım. (B-3)- (B-12).	Başı dik. (İnatçı)	العنبيد!
52	راووي الإنجوم بالنهار.	Ravvavni’l-ıncum bi’nhâr. (E-14)	Bana yıldızları gündüz gözüyle gösterdiler. (Beni pişman ettiler.)	جعلوني اندم!
53	الرخيص غالي والغالي رخيص ويه.	İr-rehis ḡel vi vê’l-ḡâl reḥ’es vi. (E-1) – (E-14).	Ucuz pahalıya, pahalı ucuza mal olur.	الرخيص غالي والغالي رخيص.
54	زمان الأول يتحول.	Zemen’ ıl-evvel ithevvel. (E-2)	Eski zaman değişiyor.	الزمان الأول يتحول.
55	الزنگين أمبارك والفقير منيلك.	İz-zengin imbarık û’l-feḳir mineylik. (B-6)- (E-13).	Zengine “hayırlı olsun” fakire “nereden buldun” (derler.)	يقال للغني "مبروك" وللفقير "من أين لك هذا".
56	الذيب ياكل ومو ياكل متهم وي.	İz-zib ye’kıl û mo yekıl methum vi. (E-14)	Kurt yese de yemese de töhmet altın-dadır. (Adın çıkacağına canın çıksın.)	الذئب متهم أكل أم لم يأكل!
57	زيوان البلد ولا حنطة الجلب.	Ziveni’l-beled û la ḥıntatı’l-celeb. (E-8).	Memleketin yabani otunu, dışarıdan gelecek buğdaya tercih ederim.	أفضل عشب بلدي على حنطة مستوردة!
58	سن فاسك ولا توجع راسك.	Sın fesik ve la tuvecci’ raşık.	Baltanı bile, başını ağrıtmı. ¹⁷²	اسن فأسك أرخ بالك.
59	الشبع ما يعرف حال الجوعا.	İşşıb’an mo yı ‘rıf hal’ıc-cuv’an. (E-11).	Tok açın halinden anlamaz.	الشبع ما يعرف حال الجوعا.
60	شف الناس.	Şeffe’n-nâs. (B-4) - (E-14).	Bizi zor durumumuzda insanlara teşhir etti.	عرضنا على حالة سيئة للناس!
61	شفت حجر.	Şeḳ‘ıt ḥacar. (B-3)	(Şu) taşın kenarı kadar (yakın)!	المكان قريب كقرب الحجر هذا!
62	شل حطبك لازبات وتبنك لأعزار.	Şil ḥatabık lı’zbat û tıbnık lı‘zar. (E-16)	Odununu Şubat’a, samanını Mart’a	إجمع حطبك لشبات وتبنك لأعزار.

¹⁷² <http://www.almuhallamia.com/vb/showthread.php?t=30> (09.12.2013).

			sakla! ¹⁷³	
63	الضرة مريّ به.	İz-zırira mırra yi. ^{(B-4) - (B-12).}	Kuma acidır.	الضرة مرّة.
64	الضيف يجي ويحب رزق مع.	İz-zayf yıcı û'ycib rızku me' u. ^(E-1)	Misafir rızkıyla gelir.	الضيف يأتي ومعه رزقه.
65	طولو طول الدحله، عقلو عقل السخلة.	Tûlu tûli'd-dehli, 'eqlu 'eqli's-sehli. - ^(E-8)	Boyu selvi gibi, akli kuzu gibi.	طول كالدهله، عقله كالسخلة.
66	العاشق والمعشوق دارو في السوق، قالوا أحد ما يقشعنا لا خالق ولا مخلوق.	Îl-âşık ve'l-me'suq darû fê's-soq, kalû ehed mâ yıqşa'nâ lâ hâlık û lâ maḥluk. [▶]	Âşık ve maşuk çarşıda dolanırlar, kim- se bizi görmez derler. (Aşkın gözü kördür.)	العاشقان يتجولان بين الناس، ويظنّان لا أحد يراهما.
67	عز الكلب لحاطر صاحبه.	'Izzi'l-kelb li'hâtır saḥıbu. [▶] - ^(E-11) -	Köpeğe, sahibinin hatırı için değer ver.	احترم الكلب لأجل صاحبه!
68	العسكرية بارمت كميه به.	Îl'askeriyi barmıt kimmi yi. ^{(E-1) - (E-8).}	Askerlik bir kep çevirmedir. (Askerliğin kısalığını ifade eder.)	العسكرية (خدمة الجيش) مدة قصيرة!
69	عمرّ وعلّی وراح وختلی.	'Amar û 'âlle raḥ û ḥâlle. [▶] - ^{(E-8) - (E-14).}	Bina yaptı yükselti, başkasına bıraktı gitti. ¹⁷⁴	عمرّ وأعلّی وراح وختلی!
70	غلمة الجري من راس العين تشراب.	Ġelemıtı'l-cırbi mın ra'sı'l-'ayn ıtış- rab. ^{(B-12) - (E-16)}	Uyuz keçi, pınarın başından su içer. (Kendini beğenmiş insanları, anlatan bir atasözüdür.)	المعرّ الجري تشراب من راس العين!
71	فارة وسنورة شركوا الأكوارة.	Fara û sannora şereku'l-ikvara. ^{(E-13).}	Fare ile kedi zahire kilerinde ortak olmuşlar. ¹⁷⁵	الفأرة والسنورة شركوا في حجرة المون!
72	في دوست ثعلب.	Fiye devsit se'leb. ^{(E-11) - (B-4) - (E-27).} -	Bunda tilki izi var. (İçinde bit yeniği var.)	في هذا أثر ثعلب!
73	قال: بقي في الأربعينية يوم وليلة قالوا: هي	Kâl: "Beḳâ fi'l-'arb iyniyyi ¹⁷⁶ yevm û leyli."	Dediki: "Kış'ın kırk soğuklarından bir gün kaldı."	قال: "بقي في الأربعينية (الشتاء) يوم

¹⁷³ <http://www.haldeh.com/index.php/sozlu-edebiyat/atasozleri.html> (04.12.2013).

¹⁷⁴ <http://www.almuhallamia.com/vb/showthread.php?t=30> (09.12.2013).

¹⁷⁵ Kışlık zahirenin saklandığı yer.

¹⁷⁶ Kışın en soğuk kırk günlük vakti (Aralık, Ocak aylarından kırk gün).

	واويلي .	Qâlû: "Hey vaveyli!" ^(E-8) .	Dediler: "Vay başımıza gelen."	وليلة" قالوا: " واويلي ."
74	قالوا للتعلب: أيش شغلك في السوق، قال: كلبكن ترس وي.	Qâlû li's-sa'leb: "Eyš şıǵlık fi's-soǵ?" Qâl:"Kelbkın teres vi." ^(E-13) .	Tilkiye çarşıda işin ne diye, sormuş- lar, "Köpeğiniz terestir." ¹⁷⁷ demiş. ¹⁷⁸	قالوا للتعلب: "ما شغلك في السوق" قال: "كلبكم جبان!"
75	قبل كان يقولون الحمة كيف يه، والساع يقولون الكنة كيف يه؟	Qabil kân yıǵulûn il-hâmi kifyi, vısse' yıǵulun il-kinni kifyi. ^(E-10) .	Eskiden kaynana nasıl denirdi. Şimdi gelin nasıl deniyor.	قبل كان يقولون الحمة كيف هي؟ والآن يقولون الكنة كيف هي؟
76	قتلي وبكى راح قبلي للمشتكى.	Qâtelnî û bekâ, raḥ qabli li'l-mışteke. (B-12).	Beni dövü aǵladı, ardından benden önce şikâyete gitti. ¹⁷⁹	ضربني وبكى وسبقتي للشكوى!
77	أحد مو يقول لبني حامض ويه.	Ehed mo'yǵu'l lebenî ḥâmız vi. ^(E-2) - (B-4).	Kimse "yoğurdum ekşi" demez. (Kişinin hatasını kabul etmemesini anlatan bir atasözüdür.) ¹⁸⁰	أحد ما يقول لبني حامض.
78	قلبي على ولدي وقلب ولدي علي الحجر.	Qalbî 'ale veledi ve qalb veledi 'al- ḥacar. ^(E-13) .	Gönlüm çocuğumda, çocuğumun gön- lü ise taştta.(Annenin çocuğuna şefkati- ni anlatmaktadır.)	أنا رحيم بولدي وولدي إلي كالحجر!
79	فملمتو بلقة ي.	Qamlıtu belqâ yi. ^(E-10)	Bit'i belirgindir. (Hemen göze batar.) 181	وصفه بارز.
80	قي غشيم أنا.	Qây geşim enâ. ^(B-5)	Niye saf mıyım?	هل أنا غبي؟!.
81	كرات القرش يسوى ألف والألف مو	Kerrât il-kırş yısv e lf, û'l-elf mo tısve kırş. ^(E-8)	Bazen, bir kuruş bin lira eder, bin lira bir kuruş etmez. ¹⁸²	أحياناً القرش يساوى ألفاً والألف ما

¹⁷⁷ Bir hakaret ifadesi.

¹⁷⁸ Altan Tan. (2011). *Turabidin'den Berriye'ye Aşiretler, Dinler, Diller, Kültürler. 1. Baskı. Nübihar Yayınları, İstanbul, s. 422.*

¹⁷⁹ Kahyaoglu ve Demircan. a.g.e.

¹⁸⁰ http://www.omerlim.com/index.php?option=com_content&view=article&id=33&Itemid=126 (09.12.2013)

¹⁸¹ <http://www.haldeh.com/index.php/sozlu-edebiyat/atasozleri.html> (04.12.2013)

¹⁸² Hatice Kübra Uygur. (2008). *Midyat Halk Kültürü Monografisi*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı Halk Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, s. 207.

	تساوی قرشا!		تساوی قرشا!
82	الولد صنو أبيه!	Kıll cidi yiroh li' taht immu. ^(E-10)	Her oğlak anasından süt emer. (Her şey özüne döner.)
83	كلمة تطلع من شفتين تملیء بلدين.	Kilmi titla ' min şıffiteyn titli bele-deyn. ^{(E-7) - (E-16).}	İki dudaktan çıkan bir söz iki şehir doldurur.
84	جوابه على طرف لسانه.	Kilmıtu fi'ras insilu yi. ^(B-4)	Sözü dilinin ucundadır. (Hazır cevaptır.)
85	مثل كابوس الليل.	Kemâ gebus'ûl-leyl. ^{(B-6) - (B-12).}	Karabasan gibi.
86	لا ينفع لأي شيء.	Lâ ibşen'ıl-heyf û lâ ibşen'ız-zayf. ^(E-1)	Ne intikam almaya ne de misafir ağır-lamaya yarar.
87	تغيرت الأمور لاشيخ بشيخ ولا إمام بإمام.	Lâ şeyh beğâ şeyh û lâ melle beğâ melle. (E-10)	Artık ne şeyh, şeyhe benziyor ne de imam, imama benziyor.
88	الذي يوضع خبزه في حقيبة غيره يأكله بمنته.	Li'yhıt ihbeyzu fi'turêti'l-milli yekulu bi'mınni. ^(E-9)	Ekmeğini başkasının heybesine koyan onu minnetle yer.
89	لا يموت من خلف ولدًا.	Li'yhâllif mâ met. (B-3) - (E-8).	Ardında çocuk bırakan ölmez.
90	الذي ينحني يجمع والذي يدور يتحير.	Li'ykebbi yı'ebbi, li'ydor yiğor. ^(E-8)	Eğilen toplar, gezen şaşırır.
91	المتسائل لا يتصدق.	Li'ygeddi mo'ygeddi. ^(E-8)	Dilenen yedirmez. ¹⁸³
92	الذي له عدو ماله هدو.	Li'lıhu 'adu malu hedu. ^{(E-7) - (E-8).}	Düşmanı olanın rahatı yoktur.
93	من لا يبصر على الفقر ما يصل الي الغنى!	Li'mo yekıl başal, mo yekıl 'âsel. ^(E-13)	Soğan yemeyen, bal yiyemez. ¹⁸⁴
94	زد الله من كسب بيده.	Li' yı'mel bi'ydu Alla'yziydu. ^{(E-13).}	Eliyle çalışmanı Allah artırsın!

¹⁸³ Kahyaoglu ve Demircan. a.g.e.

¹⁸⁴ Uygur. a.g.e. s. 227.

95	ليقول ينهتك لو يقول ينفطس.	Li'ykül yinhitik li'mo'ykül yinfitis. (E-14).	Söyleyen bedelini öder, söylemeyen'in karnı şişer.	من قال تحمل المسؤولية من سكت ما إرتاح.
96	ليحوي جملي يعلي باب دارو.	Lî'yihvi cemeli yı'allî bâb daru. ^(B-6) - (E-8).	Deve barındıran evinin kapısını yük-seltir. ¹⁸⁵ (Hamama giren terler)	من ربّي جملا جعل الباب مرتفعاً!
97	المحروم وقع في الكروم.	Îl-maḥrum vıķı' fi'l-ıkrum. ^(B-4) - (E-8).	Gözü görmemiş bağ bostanına düşmüş. (Sonradan görme)	المحروم يمتلك ما حرم منه.
98	مخ البيس.	Mıḥḥ il'yibıs. ^(B-4) - (B-12)- (E-26)	Kafası sert/ laf anlamaz	عبد القفاء!
99	مرا بزوحين مو تصير.	Mara bi'zevceyn mo'tsîr. ^(E-9) .	Kadın İki kocalı olmaz.	المرأة بزوحين لا تصير!
100	مع الدومة يرقصون.	Ma'id-devmi yırķısûn. ^(E-13) .	Ağaçlarla oynayacak kadar neşeliler.	مع الدومة يرقصون.
101	من چاغ تلح دقيق الخاص ودّ الهش من الراس.	Min çâğ tılı' deķik il-ḥas vedde'l-hış mın'ırras. ^(E-8) .	Kepeksiz ekmek çıktığından beri, akıl baştan gitti.	من عهد طلح دقيق الخاص ودّع العقل الراس.
102	من رايو وتدبير حنطه أكلت الشعير.	Min rayu û tedbiru ḥıntıtu ekelit iş'ıru.🔊 - (E-13).	Tedbiri gözütmeyenin buğdayı arpasını yer. (Kişinin tedbirsizliği neticesinde başına gelenleri anlatmaktadır.)	من لم يراع التدبير أكلت حنطته شعيره!
103	من يوم لي لحكو زيغاني منتل منقاري.	Min yevm li'lıḥķu ziygânî mâ'ntele mınķari. ^(E-15)	Cıvcivlerim büyüdüğü günden beri gagam dolmadı.	من يوم كبر اولادي لا أشبع!
104	مو يعرف راسو على أيش إخذّ وي.	Mo yı'rıf rasu 'ale eyş ımḥeddi vi. ^(B-6)	Kafasının hangi yastıkta olduğunu bilmiyor. (Kafası karışık.)	ما يعرف رأسه على أيّ مخدّة.
105	مو يفوت بينّ ماي.	Mo'yfut beynin may. ^(B-4) - (E-9)- (E-26).	Aralarından su sızıyor.	بينهما صداقة قوية!
106	الماي إروب القحبة موتوب.	Îl-may irup il-ķaḥpi mo't-tub. ^(E-11) .	Su maya tutar ama kâh... Uslanmaz. (Huylu huylundan vazgeçmez)	حتى الماء يتخمر ولكن القحبة لاتتوب!
107	ميتّ مو يطيق بحمل ميتّ.	Meyyit mo'ytiķ yihmıl meyyit.🔊	Bir ölü bir ölüyü taşıyamaz. (Fakir bir kişi bir muhtacın külfetini üstlenemez.)	الميتّ مايطيق بحمل ميتّاً.

¹⁸⁵ Kahyaoglu ve Demircan. a.g.e.

108	الناموس لتموز والفعل لطباخ.	Ġn-nemus li' Temmuz vi' l-fi' il li' Tıbbah. (B-4) - (E-9).	Şan Temmuz'un iş Ağustos'un. (İş yapan ile işi yapıyor görünen kişi farklıdır.)	الشأن لتموز والعمل لأغسطس!
109	النصيب يصيب.	Ġn-nasib işiyb. (E-2)	Kısmet isabet eder. (Kısmetin ayağına gelir.)	ناصيبك يصيبك!
110	النصيحة صارت فضيحة.	Ġn-nasihâ şarıt fażiha. (E-7)	Nasihah rezillik oldu.	النصيحة صارت فضيحة.
111	هرب من تحت الكوفة ووقع تحت المرزيب.	Harab mın tehti' l vekfi, vıķı' tehti' l-merzib. (E-8)	Dam akıntısının altından kaçıp su oluğunun altına düştü. (Yağmurdan kaçarken doluya tutuldu.)	هرب من القطرات ووقع في السيالان.
112	هنية لمو يستحي!	Heniyit li' mo yıstıhi. (E-11)- (B-12).	Ne mutlu utanmayana! (Utanmaz için her şey normal/Sitem eden iğneleyici bir söz)	هنياً لمن لا يستحي!
113	هنيتو!	Heniyitu! (B-3)- (B-12).	Ne mutlu ona!	هنياً له!
114	الواقع ماله صديق والمهارب ماله رفيق.	Ġl-vakı' mâ lû sadık û' l-hirib mâ lû refik. (E-9)	Düşenin dostu, kaçanın arkadaşı yoktur.	الواقع ماله صديق والمهارب ماله رفيق.
115	وچك كما وچ الجيج وي.	Viççık kemâ vıççı' l-cîcî vi. (E-7)	Tavuk yüzlüsün. (Utanmazsın!)	إحس عليك!
116	الوردة تخلف شوكة والشوكة تخلف وردة.	Ġl-verdi ith' ellıf şevki, û' ş- şevki îth' ellıf verdi. 	Gül'den diken, diken'den gül olur. ¹⁸⁶	الوردة تخلف شوكة والشوكة تخلف وردة!
117	وسخ / فقر إيدي يتشممر علي.	Veseğ/fıķır iydey yıtkaşmer 'aley. - (B-6)	Elimin kırı bana gülüyor.	ليس له قيمة عندي يزتهزئ بي!
118	ياكل إلى ما ينشق يطلع إلى ما يبلق.	Yekil ila' mâ yınşek yıtallı' ila' mâ yiblek. ¹⁸⁷	Çatlayıncaya kadar yer, şaş oluncaya kadar bakar.	ياكل حتى ينشق بطنه يحدق حتى تحول يبلق. عينه!
119	يوم بيوم الرزق على الله.	Yevm bi' yevm ir-rızķ 'el' Alla. - (E-	Gün be gün rızķ Allah'tan.	الأيام تدوم والرزق على الله.

¹⁸⁶ Kahyaoglu ve Demircan a.g.e.

¹⁸⁷ Tan. a.g.e. s. 423.

		2)-		
120	باريات الدوم، طاب النوم.	Barbat id-devm řab in-nâvm. ^(E-13) - (E-14).	Ağaçlar Tomurcuk açtı (yeşillendi), uyku tatlandı.	حان الربيع وطاب النوم.
121	الإنسان يعيش بأدبو ويموت بأجلو.	İl-insen yı'ış bi'edebu û'ymut bi'eclu. ^(B-4) - (B-12).	İnsan, edebiyile yaşasın, eceliyle ölsün!	ليعيش الإنسان بأدبه وليامت بأجله.
122	إرّجال رجال وي، والمرأ مرايي.	İr-rıccal rıccal vi, vi'l-marâ mara yi. ^(B-4)	Erkek erkek'tir, kadın kadındır. (Herkesin onuruna yakışana göre hareket etmesini anlatan bir deyimdir.)	أرّجل رجل والمرأة المرأة.
123	سد الباب بالطحى وتم بالراحة!	Sıd il-beb bı't-taħa ve nam bı'r-raħa! 	Kapını sağlam kapat, rahat uyu!	سد الباب بالطحى وتم بالراحة!
124	الابن بلا ام لاشه بلا ثم!	İl-ibın bilâ îm lâşı bilâ şîm! ¹⁸⁸	Annesiz çocuk ağızsız bedene benzer!	الولد بلا ام كالجسد بلا فم!
125	عطيات الله إكثير إني.	'Atiyat Alla iksir'inni. ^(B-4)	Allahın vergisi çoktur.	عطاء الله كثير.

¹⁸⁸ Acat ve ez-Ziyadat. a.g.e. s. 10.

4.2.1. Atasözleri ve Deyimlere İlişkin Mülâhazalar

4.2.1.1. Birinci örnekte; “li’ibnu” sözcüğü fasih Arapça’da “li’ibnihi” iken burada baştaki harfi car gramer açısından herhangi bir etkisi olmadığı gibi sondaki zamir de¹⁸⁹hazf edilmiştir. Sondaki harf (hazfedilen zamirin varlığına delalet için) mazmun (ötreli) okunmuştur.

- 92. ve 114. Örnekte “mâ lu” sözcüğü fasih Arapçada “mâ lehû” iken burada sondaki zamir¹⁹⁰ hazf edilmiştir. Sondaki harf (hazfedilen zamirin varlığına delalet için) mazmun okunmuştur. (Bu genel bir kural mahiyetindedir.)
- 11. Örnekte “îmmâ” sözcüğü fasih Arapçada “ummiha” iken burada sözcükteki telaffuz değişikliği yanısıra sondaki zamir hazf edilmiştir.
- 6. ve 72. Örnekte; “fi’yê” sözcüğü fasih Arapçada “fi’hâ” olarak kullanılırken burada sondaki zamir¹⁹¹ hazfedilerek harfi carrın sonunda meftuh bir “ي” harfi getirilmiştir. (Bu genel bir kural mahiyetindedir.)

4.2.1.2. 63. Örnekte kullanılan atasözü günümüzde ilaveli olarak Arap âleminde de kullanılmaktadır. “الضرة مرة ولو كانت حرة”.

4.2.1.3. Örneklerin çoğunda fiil muzarrı’ fiillerin ilk harfi kesreli telaffuz edilmiştir. “yı’rif” (biliyor), “tızra” (ekiyorsun), “yısıh” çağırıyor).

4.2.1.4. Bütün örneklerde eliflam takısının ilk harfi “ı-i” şeklinde imale ile telaffuz edilmiş ve fasih Arapçada olduğu gibi Eliflam Şemsiyye¹⁹² ve Kameriyye¹⁹³ kullanılmıştır. “Îl-eb”, “Îl-insen”, “Îl-bınt”, “Îd-dınyı”, “Îr-rehis”, “Îz-ẓayf”.

4.2.1.5. Olumsuzluk edatı olarak “mâ” ve “la” kullanılmıştır.

4.2.1.6. Huruf-i car kullanılmıştır. “fi, bi, li, ‘ala,”. “ني . ب . ل . ل . الى . على”.

4.2.1.7. “الله” (c.c.) sözcüğünde son harf hazfedilmiştir, “Alla” olarak telaffuz edilmiştir.

4.2.1.8. Atıf harfi olan “و” (ve) bütün örneklerde “û” şeklinde telaffuz edilmiştir.

¹⁸⁹ III. Tekil şahıs zamiri (müzekker) - zamir mecrur muttasıl.

¹⁹⁰ III. Tekil şahıs zamiri (müzekker) - zamir mecrur muttasıl.

¹⁹¹ III. Tekil şahıs Zamir (müennes) - zamir mecrur muttasıl.

¹⁹² “طب ثم صل رحما تفرضف ذا نعم ... دع سوء ظن زر شريفا للكرم” beytindeki ilk haflerden oluşmaktadır.

¹⁹³ “ايغ حجك وخف عقيمه” harflerinden oluşmaktadır.

4.2.1.9. Bazı sözcüklerde değişim olması. Fasih Arapçada “فم” (fem) (ağız) sözcüğünün “ثم” (sim) olarak kullanılması. Fasih Arapçada “دجاجة” (dececa) (tavuk) sözcüğünün “حبيح” (cîcî) olarak kullanılması.

4.2.1.10. İsimlerin müfred tesniye ve cem’ kalıplarının kullanılması. Müfred; “Bâb, Sannora” (kapı, kedi), Tesniye; “Zevceyn, Şıffiteyn” (çift, iki dudak), Cem’; “Nâs, ‘Atiyat” (insanlar, ikramlar).

4.2.1.11. Fiillerde sadece müfred ve cem’ kalıplarının kullanılması. Müfred; “Harab, Yıhımıl” kaçtı, taşıyor), Cem’; “Şerekû, Yıkulûn” (ortaklaştılar, diyorlar).

4.2.1.12. Fiil muzarrı’ın gelecek zamana delaleti için başına “ت” harfî getirilmesi. “تتیھشیت” (biçeceksin).

4.2.1.13. Zamirlerin kullanılması. “Enâ”, “Kâtelnî”, “Ebûnâ”, “Ehuy”

4.2.1.14. “ض” Harfinin genel olarak “za” şeklinde telaffuz edilmesi. “zarab”

4.2.1.15. Fiillerin farklı kiplerde kullanılması. Mazi; “Raḥ, Bekâ” (gitti, ağladı), Muzarrı’; “yışih, yırkısûn-” (çağırıyor, oynuyorlar), Emir; “şil, sın” (kaldır, bile (bıçak)).

4.2.1.16. Hemzenin teshil edilmesi (okunmaması). Fasih Arapçada “الذئب” (ez-zi’ b) olan sözcük burada “الذئب” “İz-zîb” olarak telaffuz edilmiş hemze “ي” harfine çevrilmiştir.

4.2.1.17. Arapça olmayan veya günümüzde Arapça’da bilinmeyen sözcüklerin kullanılması. “çâğ” (zaman), “dengire” (yuvarlat).

4.2.1.18. “مع” sözcüğünün son harfî sakın olarak söylenmesi. Kisai, Rabia ve Ğanem kabilelerinin ‘مع’ sözcüğünde ‘ع’ harfini sakın okuduklarını nakletmiştir.¹⁹⁴

4.2.1.19. Bütün örneklerde görüldüğü gibi irab yapılmamıştır.

¹⁹⁴ Enis. a.g.e. s. 291.

4.3. Tekerlemeler, Ninniler ve Maniler

Çeşitli halk edebiyatı türlerinde sıkça rastlanan ve sözlü halk edebiyatının anonim türlerinden olan tekerleme¹⁹⁵ ve ninnilere¹⁹⁶ Midyat yöresel Arapçasın da özgün örnekleri bulunmaktadır.

No	Arapça	Transkripsiyon	Türkçe anlamı
1	شن نگر من نگر بالتركي احمد خلو ينظركي ينظركي خلف القلعة صارلكي ستة سبعة وحد مات ووحيد عاش وحد ركب الجحش بق زوجكي القراش.	Şingır-mıngır bi't-tırki/ Ahmed Hêllo yıntırki/ Yıntırki hêlfi'l-kâl'e/ Sarılki sittı-seb'a/ Vihit met û vihit 'êş/ Vihit rıkıb il-cihêş/ Bekâ zevkî il-kırreş. ^(B-6) - (E-14).	Şingır-mıngır Türkçeyle/ Ahmed Hello seni bekler/ Kalenin arkasında/ Altı yedi çocuğun oldu/ Biri öldü, biri yaşadı/ Biri sıpaya bindi/ Hilekâr kocan kaldı.
2	صامو صلی دعی لله مو اكسير كلام الله.	Şam û şalla/ De'e lella/ Mo'ksir/ Kilem Alla! ^(B-3)	Oruç tuttu, namaz kıldı/ Allah'a duâ etti/ Allah'ın sözünü/ Kırmam! ¹⁹⁷
3	هلو هلو جباري مجيد وماي اكلي فرقش فرقش قرقشة الله بخلي لوي في الدرغوثة اليوم سيت كوي دقيت وي على السوبة خيت بخيت الله بخلي خورط البيت!	Hillo hillo çabbari/ Mecid û may ikeli/ Kerkuş kerkuş kerkuşi/ Alla'yhalli luvvi fi'd- derguşi/ Îl-yevm seyту kevbi/ Deffeytuve 'es-sobe/ Hayt bi hayt / Alla'yhelli hort il-beyt! Allah beşiktekini yaşatsın/ Bugün kibe yaptım/ Sobanın üzerinde ısıttım/ İp ip/ Allah evin gencini yaşat- sın!
4	كنت الپيسي كان سوت إبسيسي.	Kınnıtı'l-piysi kân sevet ıpsisi! ^(B-3)	Kötü gelin ipsiyse! ¹⁹⁸ yap- saydı!
5	حزق بزق في إرزق.	Hezek bezek fi'yk'illezek. _(E-V2)	Sıktı-tükürdü sana yapıştı.

¹⁹⁵ Ölçü, uyak, ses taklidi, yineleme ve ikilemelerden yararlanarak belirli bir şiir düzenine uydurulan, birbirini tutmaz birtakım hayâllerle düşüncelerin sıralanmasından oluşan söz dizelerine tekerleme denir. (bkz. Muhsin Macit, Uğur Soldan. (2008). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*. 3. Baskı. Grafiker Yayıncılık, Ankara, s. 92.)

¹⁹⁶ Bebeklerin uyumasına yardımcı olmak için söylenen türkü. (bkz:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52a0516858ae51.69706384 (04.12.2013).

¹⁹⁷ Tercih konusu olduğu zaman söylenir. (Ya şundadır ya bundadır... /Allah'ın dediği olur.) gibi.

¹⁹⁸ Bir çeşit yemek. Tandırda pişirilen sıcak ekmek ufak ufak doğranarak üzerine sadeyağ (tereyağı) eklenerek karıştırılır. Sıcak bir şekilde yenilir. (bkz: Uygur. s. a.g.e. 125.)

6	<p>حقلو بقلو \</p> <p>چارك چامبار \</p> <p>عسيك عامبار \</p> <p>لا لا تز \</p> <p>بيير رنجي \</p> <p>هپار تپار تت.</p>	<p>Hı̄klo-bı̄klo/ Çarık- çambar/ ‘İsık-‘ambar/ Le-le teze/ Biber rıncı/ Hoppar- toppar tut.</p>	<p>...</p> <p>...</p> <p>...</p>
7	<p>هرقس برقس قم إرقس \</p> <p>جیت البعلی تترفس \</p> <p>إمك تحشي إصنوری \</p> <p>أبوك يدق تابورة \</p> <p>أخوك راع البقورة.</p>	<p>Hırkıs bırkıs kum ırkıs/ Cit il-beğli titırfıs/ Immık tıhşı is-şannora/ Ebûk yidık tanbora/ Ehuk ra‘i l-bağora.^(B-25)</p>	<p>Hıkıs bırkıs, kak oyna/ Katır geldi tepmeye/ Anan kedi doldurur/ Baban davul çalar/ Kardeşin inek çobanı.</p>
8	<p>حات الماطر قي قي \</p> <p>دل على زنيقي \</p> <p>في دعوة حلمي \</p> <p>إنتلت الجمومي.</p>	<p>Hattı’l-Mațar- kî-kî/ Delle ‘ele zikî, Fê de‘vıt Hallûmi Intelet ıl-cumi. </p>	<p>Yağmur yağdı ki ki/ Göğsüme indi/ Hallume’nin düğününde/ Göl doldu.</p>
9	<p>ثمت ثمت شماسيتي \</p> <p>ليقعد في شماسيتي \</p> <p>يكل خري كلبيتي \</p> <p>كلبيتي المستحيي \</p> <p>كل يوم تخري أوقتي \</p> <p>شعفت إم المغلبي.</p>	<p>Şımmıt-şımmıt şımmesiti, Li’yık‘êt fi’şımmesiti, Yekıl hâra kelbiti, Kelbiti êl-mıstıhiyi, Kıll yevm tıhrâ uvkiyi. Şe‘fit imme il-mığlıyi¹⁹⁹</p>	<p>Güneş güneş güneşim/ Güneşimde oturan/ Köpeğimin pisliğini yesin/ Utangaç köpeğim/ Her gün bir uvkiye²⁰⁰ pis- ler/ Anasının kaynamış saçı.</p>
10	<p>هوپ وهوپ للحلو \</p> <p>أسير قربان هي الحلو \</p> <p>جيب قميسك تحسلو \</p> <p>تحسلو في الإنجاني \</p> <p>ونشرو علبرزاني.</p>	<p>Hop û hop lıl hılu \</p> <p>Esir kurban hây il-ğılu\ Cib kemîsık têhsılu\ Têhsılu fi’l-inceni²⁰¹\</p> <p>Ve’n şıru ‘el-bırzeni</p>	<p>Hop hop bu tatlıya/ Bu tatlıya kurban olam/ Zıbınını getir yıkıyayım/ Getir leğende yıkayayım/ Çimlerin üstüne sereyim.</p>
11	<p>هوپ وهوپ للحلو \</p> <p>أسير قربان هي الحلو \</p> <p>جيب قميسك تحسلو \</p> <p>تحسلو في الإنجاني \</p> <p>تنشيرو عللمامي \</p> <p>اللثاني تلتو \</p> <p>الإسفرجلي تشموا \</p>	<p>Hop û hop lıl hılu\ Esêr kurban hey êl-ğılu\ Cib kemiysık têhsılu\ Têhsılu fê’l-incani/ Tanşıru ‘el-lımmemi/ Îl-lımmeni tıtlımmu\ Îl-isferceli tıtşımmu\ Tıtı’tıyu li’ımmu.</p>	<p>Hop hop bu tatlıya/ Bu tatlının kurbanı olam/ Elbiseni getir yıkayayım/ Getir leğende yıkayayım/ Onu lımmemeye sereyim/ Onu toplayan toplayacak Ayva o’nu koklar/ O’nu annesine uzatsın²⁰²</p>

¹⁹⁹ <http://www.haldeh.com/index.php/sozlu-edebiyat/tekerlemelerimiz.html> (05.10.2013).

²⁰⁰ Bir ağırlık ölçüsü.

²⁰¹ Saklama kabı gibidir. 1940’larda kullanılmış. (bkz. Uygur, a.g.e. s. 131.)

²⁰² Uygur, a.g.e. s. 186.

	تتعتيو لإتمو.		
12	چنگ و چنگ معلقه\ بزر باتیخ ما بقی\ علبت دخن بثین\ أحد مو یدیرالیتیم\ إرقیسی رقاسیتی\ تذخلکی حیجیتی\ حیجیتی لا توزعین\ أق چم علی رقاسیتی.	Çing û çing me'lekê, Bızır battih ma bêkê, 'İlbêt dıhın bi'sişin, Ehed mo'ydir'il-yetim, İrkisi rıkkasıtı, Tezbehilki ciciti, Ciciti la tivze'in Ekçim 'ela'rıkkasıtı. (B-25).	Çıngır çıngır bir kaşık/ Kavun çekirdeği kalmadı/ Bir ölçüm mısır otuz/ Kimse yetime bakmaz/ Oyna oynayan/ Sana tavuğumu kesecem/ Tavuğum korkma/ Oynayana şaka ediyorum. ²⁰³
13	زنگ و زنگ معلقه\ بزر باتیخ ما بقه\ رحت لعند فتایه\ عتاتی بندقایه\ چکیتوی فی التبن\ قلبت سارت این\ سمیته مستافی\ چاق چاق صول کالصفی\ وقع فی البر وإنطفی.	Zıng û zıng me'lekê\ Bızır battih mâ bêkê\ Rıhtu li-'ind kıtayı\ 'Atatni bındıkêyi\ Çekkeytuve fi't-tıbın\ Kelebit şarıt ıbın\ Semmeytuhû Mıştafa\ Çâk-çâk savlu kes-safa\ Vıkı' fê'l-bir vıntafa. (204) - (E-1)	Çıngır çıngır bir kaşık/ Kavun çekirdeği kalmadı/ Gittim... Gittim/ Bana bir fındık verdi/ Samana batırdım/ Değişip çocuk oldu/ Ona mustafa adını verdim/ Kaya gibi ayakkabısını vurdu/ Kuyuya düştü söndü.
14	دلیلو دلیلو دستانه\ حمّد هرب سلطانه\ ودها لتحت العزانه\ طاعامة قامشت قرامی\ قت: قرت قرت\ قالو: "فوزرت."	Delilo-delilo destani\ Hemmed herreb Siltani\ Veddehâ li'taht-ıl 'ızrani\ Ta'ama kamşıt kızami\ Ket: "kırt-kırt." Kalû: "kozırkırt." (B-6)- (B-12).	Delilo delilo destani/ Hammed sultanı kaçırdı/ Alıç ağacının altına götürdü/ Bir avuç leblebi yedirdi/ "Kırt kırt" dedi/ "Zehir zıkım olsun" dediler.
15	الله حي، الله حي\ نكل ننة ونشراب ماي\ قطف جوز، قطف رمان\ قطف بيضة العصفور\ قطف شيخ أبو طنطور\ نعجة كولة موت نتاح\ كلب الميت مو ينيح\ حي ميت موتلداغ\ الله حي، الله حي، داعم حي.	Alla hay, Alla hay\ Nekıl nenni û nişrab may\ Ketfi cevz, ketfi rımman/ Ketfi bayzat ıl-'afsor/ Ketfi şeyh ebû tantor/ Ne'ci koli mo tıntah/ Kelb il-meyyit mo yınbeh/ Heyyi meyti mo tıldeğ/ Alla hay, Allah hay, deyim hay.	Allah hay allah hay/ Ekmek yer su içeriz/ Ceviz kopar nar kopar/ Kuş yumurtası kopar/ ... Kopar / Boynuzsuz koyun boynuzlamaz/ Ölü köpek havlamaz/ Ölü yılan ısırılmaz/ Allah hay, Allah hay, dâim hay.

²⁰³ Bu ninni Ürdün'de, kullanılmaktadır. (bkz. Ahmed Ebû Sa'd. (1982) *Eğani Terkiysu'l-Etfal 'İnde'l-Arap Munzu'l-Cahiliyye Hâtta 'Asri'l-Emevi*. 2. Baskı. Daru'l-İlm li'l-Melayin, s. 29.)

²⁰⁴ <http://www.haldeh.com/index.php/sozlu-edebiyat/tekerlemelerimiz.html> (05.12.2013)

16	جبن جبن، گو گو شیخی مات من جوعوا تتعم لقمة لصنورا وفرق علی روحو.	Cıbın cıbın gö gö/ Şeyhî mât mın co'u/ Tata''ım liqmi lıs-sannor/ Ve ferriq 'alâ rohu.	Peynir peynir go go/ Hocam açlıktan öldü/ Kediye bir lokma yedire- cem/ Ve ruhuna dağıta- cam.
17	إكوة بيت الختن جاوا لا شمع في ولا ضوا ما في صنور تقول ناوا ولا كلب تقول عاو.	Îkve beyt il-ĥeten cev/ La şem' fi vela zâv/ Mâ fi'şannor tîkul nav/ Vela kelb tîkul 'av.	İşte damat ehli geldi/ Ne mum ne lamba / Ne miyav diyen kedi / Ne de "hav" diyecek kö- pek var.
18	پیشه پیشه ناوا قومي إعلقي الضوا حلك حبيكي قومي كحلي عينيكى.	Pışı pışı nav/ Qumî ı'lıki iz-zav/ Celiki ĥêbibki/ Qumî keĥli 'eyneyki.	Kedi kedi miyav/ Kalk lambayı yak/ Sevgilin sana geldi/ Kalk gözlerine sürme çek.
19	الجمبر في الطقى جيت عمتي السراقى سرقنو وهرابت عديت خلفة إشتكيت في دردة درد طبلو الحنة أيمت تمت الكنة تلبس چة الحمروالبیض والخضرا واتلاع علی البوري وكشكش إطيوري.	Îl-çember fi't-tâqa/ Cıt 'âmmıti is-sırrekê/ Sereqıtu û harabıt/ 'Edeytu ĥêlfe/ İştekkeytû fi'derde/ Derde tablû il-ĥınni/ Eymet tıtmût il-kınni/ Telbıs çitâti il-ĥımır vı'l biyz vı'l-ĥıdır/ Vatla' 'âle il-bori/ Ve keşkiş ityori.	Çember pencerede/ Hırsız halam geldi/ Çemberi çalıp kaçtı/ Peşinden koştum/ Derdine düştüm/ Derdine kına güzel/ Gelin ne zaman ölecek/ Kırmızı, beyaz ve yeşil Örtülerini giyecem/ Boruyun üzerine çıkacam/ Kuşlarımı uçuracam.
20	آی دخن دخن من درد الدخن أطحانو یج خشن أعجنو ینمرق أحبسو یحترق أكلو أختنق.	Ay dıĥın dıĥın Min derd id-dıĥın Aṭhanu yıc ĥışın, E'cını yınmırık Âĥbısu yıhtırık Ekılı âĥtınık. (B-25).	Ay darı darı Darımın derdinden Öğütüyorum dağılıyor, Hamur yapıyorum büzülü- yor Pişiriyorum yanıyor Yiyiyorum boğuluyo- rum. ²⁰⁵
21	برغل زيلي لدي لدي كف احمدي لوي سخلي لوي حدي!	Bırgılzeyli ledi ledi/ Kef ehmedi / Levi sehle levi cidi! ^(E-15) - (E-26)- (E-28)	Bırgılzeylê ²⁰⁶ doğur do- ğur/ Ahmed avucu/ Ya oğlak ya kuzu!

²⁰⁵ Bu darı ile ilgili söylenen bir manidir. 1943 ve 1944'te bölgede iki kıtlık yaşanmış, buğday olmayınca, palamut ekmeği, buğday kepeği, arpa ve hayvanların yemi olan bir çeşit darı (dıĥın) yenilirmiş, darı yoğrulması, pişilmesi ve yenilmesi pek zormuş. (bkz. Uygur. a.g.e. s. 126.)

²⁰⁶ Bırgılzeyle bir çiçek çeşididir.

22	إنتن لفوق ومايكن لتحت/ تعدادون عدو الإكليب، تمشاون مشوت إلذيب/ طاسة حسن، طاسة طول وطاسة فاطيمي بنت الرسول.	İntin li'foḵ û maykın li'teḥt/ Tı'davn 'edvi'l-iklib tımşavn meşvit'i'zyib/ ʃasi hısın, ʃasi tul ve ʃasi Fatima bint'ir'resul. 	Siz yukarya su aşıağıya/ Köpekler gibi koşar, kurt- lar gibi yürüyesiniz/ Bir tas güzellik, bir tas uzunluk, bir tas'ta Pey- gamberin kızı Fatima- dan! ²⁰⁷
----	--	---	--

4.3.1. Tekerlemeler, Ninniler Ve Maniler'e İlişkin Mülâhazalar

4.3.1.1. Fiillerin farklı kiplerde kullanılması. Mazi; “deffeytu, rıhtu” (ısıttım, gittim), muzarrı'; “yıntırki, tehsılu” (seni bekliyor, yıkayacağım), emir; “ırkısî, ḵumî” (oyna, kalk).

4.3.1.2. Bazı sözcüklerde imale yapılması. Örnek: “viḥit” (bir kişi), “liḵmi” (bir lokma).

4.3.1.3. Fiil muzarrı' fiillerin ilk harfi kesreli telaffuz edilmiştir. “yınbeḥ” (havlıyor), “yıntırki” (seni bekliyor).

4.3.1.4. Bütün örneklerde eliflam takısının ilk harfi “ı-i” şeklinde imale ile telaffuz edilmiş ve fasih Arapçada olduğu gibi Eliflam Şemsiyye²⁰⁸ ve Kameriyye²⁰⁹ kullanılmıştır. “İr'resul- İl-Kınni- İz-Zav- İl-İsferceli -İl-Meyyıt”.

4.3.1.5. Olumsuzluk edatı olarak “mâ” ve “la” kullanılmıştır. “la tivze'in -mo tıntaḥ- mo tıldeğ”.

4.3.1.6. Huruf-i car kullanılmıştır. “fi, bi, li, 'ala,” “fi . bi . li . 'ala . علی . الی . الی . علی .”

4.3.1.7. “الله” (c.c.) sözcüğünde son harf hazfedilmiştir, “Alla” olarak telaffuz edilmiştir.

4.3.1.8. Atıf harfî olan “و” (ve) bütün örneklerde “û” şeklinde telaffuz edilmiştir.

4.3.1.9. Bazı sözcüklerde değişim olması. Fasih Arapçada “دجاجة” (dececa) (tavuk) sözcüğünün “جيج” (cîcî) olarak kullanılması.

4.3.1.10. İsimlerin müfred tesniye ve cem' kalıplarının kullanılması. Müfred; şannor (kedi), Tesniye; 'eyneyki (gözlerin), Cem'; bayzat (yumurta).

²⁰⁷ Çocuklar yıkanırken tekerleme tarzında söylenen bir duâ.

²⁰⁸ “طب ثم صل رحما تفرضف ذا نعم ... دع سوء ظن زر شريفنا للكرم” beytindeki ilk haflerden oluşmaktadır.

²⁰⁹ “ايغ حجك وخف عقيمه” harflerinden oluşmaktadır.

4.3.1.11. Fiillerde sadece müfred ve cem' kalıbının kullanılması. Müfred; delle (aktı), Cem' kalû (dediler).

4.3.1.12. Fiil muzarrı'ın gelecek zamana delaleti için başına “ت” harfi getirilmesi.

“tıtşımmu, tıtı'fıyu”

4.3.1.13. Zamirlerin kullanılması. “sereķıtu- veddehâ - semmeytuḥû”

4.3.1.14. Arapça olmayan veya günümüzde Arapçada bilinmeyen sözcüklerin kullanılması. “savlu -bırgılzeyli- kozırkıt”.

4.3.1.15. Bütün örneklerde görüldüğü gibi irab yapılmamıştır.

4.4. Duâ- Bedduâ ve Temenniler

No	Arapça	Transkripsiyon	Türkçe Anlamı
1	إتكن إيدك في إيدن النبي!	İtkun iydik fi'iydi'n-nebi! ^{(B-4) - (E-19)- (B-25).}	El'in peygamberin elinde olsun. (Peygamberle beraber olasın!)
2	إختمر وزید كما زادت القرآن على صدر نبینا محمد الحبيب!	İhtımır û ziyd, kemâ zedit il-Ḳuran 'ale şadr Nebiynâ Muhammed'il-ḥebib! 	Maya'lan ve art! <i>Kur'ân-ı Kerîm'in</i> Hz. Peygamberin göğsünde olduğu gibi. ²¹⁰
3	إمبارک إیزارتکن الحمد لله على سلمتکن!	İmbarık ızyerıtkın, İl-hâmdulilleh 'ale sılemıtkın! ^{(B-3)- (E-19).}	Ziyaretiniz hayırlı olsun. Sağ-salim vardığınızdan dolayı Allah'a hamd olsun!
4	تقلع بزرک!	Teķle' bızırık! ^{(B-3) - (E-7)- (B-12).}	Kökünü kazıyacağım! (Tehdit cümlesi.)
5	خیر وإمبارک!	Ḥayr û 'mbarık! ^{(E-8)- (E-19).}	Hayırlı mübarek olsun!
6	دافع قضی وبلا إعطوني صدقة!	Defe' қаза û bele i'tavni sadâkâ! ^{(E-11)-(E-14) - (E-18).}	Kaza ve belanın sizden uzak olması için bana bir sadaka verin.(Dilenci sözcüğü.)
7	دقة دقة عين الحار هلکي هاي ضرس الحمار طيني ضرس الغزال!	Deķķê deķķê 'ayn'ın nar, hılki hây dırs'ıl-ıhmar tayni dırs-ıl gızel! ^(B-6)	Güneş güneş, ateş kaynağı, al sana bu eşek dişini ver bana ceylan dişini. ²¹¹
8	راوحة بلا رد!	Ravḥa belâ reddi! ^{(B-6)-(B-12)- (B-25).}	Gider de gelmezsin!
9	ربي إترید الموت وما إتموت	Rabbi itriyd ıl-mevt û	Keşke! Ölümü ister ölmez,

²¹⁰ Hamur yaptıktan sonra hamura el basıp bereket için söylenen bir duâ.

²¹¹ Dişi düşen çocuğun dişini atarken söylediği hurafe bir söz.

	واتريد إلهيا وما تحي!	mâ'tmut, û'triyd ıl-hâyâ û mâ tıhye! ^(E-9)	hayatı ister yaşamaz bir duruma gelirsin!
10	ربي إتسر قرباني!	Rabbi itsêr kırbâni. ^(B-12)	Bana kurban olasin!
11	ربي تعمة!	Rabbi tı'mê! ^{(B-6) - (B-25)} .	Kör olasin!
12	ربي تلدغو حية عامية!	Rabbi tıldeğu hayyi 'âmye! ^(B-12)	Kör bir yılan tarafından ısırılasin!
13	ربي تسعدين بسعدة فاطمة!	Rabbi tınsı'din bi'sa'adıt Fatimâ! ^{(E-19) - (B-25)} .	Hız. Fatimâ'nın saadeti ile mesut olasin! ²¹²
14	ربي ضرب عامية بجي فيك!	Rabbi zarbi 'amye tıci fık! ^(B-12)	Kör bir kurşuna kurban gidesin!
15	ربي ماراز جيج يقاع بين!	Rabbi maraz cic yıka' beynn! ^{(E-15) - (E-19)} .	Tavuk hastalığına düşer olsunlar!
16	ربي يجعل فيا خير ولا يجعل فيا ندامي!	Rabbi yıc'el fiye hâyır ve lâ yic'el fiye nıdemi! ^(E-24) .	Rabbim bunu hayırlı eylesin, bunda pişmanlık vermesin!
17	ربي في وجحك!	Rabbi yıfteh ibvab'ıl-hayr fı'vıççık! ^{(B-6) - (E-11)} .	Rabbim yüzüne hayır kapılarını açsın!
18	رحمة على والديك!	Rahmi 'ela velideyk! ^{(E-7) - (E-8) - (B-25)} .	Allah ebeveynine rahmet eylesin!
19	سم وقوزرت!	Sem û kozırkııt! ^{(E-1) - (E-9) - (B-12) - (E-26)} .	Zehir zıkkım olsun!
20	ضربة تج في كلويتك!	Zarbi tıci fı'kılvtık! ^(E-13) .	Böbreğine hastalık düşsün! (Ölesin!)
21	إقونك الله قواك الله!	İkvekinalla/Kevakalla! ^{(E-2) - (E-9) - (B-12)} .	Allah yardımcınız olsun. (kolay gelsin!) ²¹³
22	قوم إتمرا!	Qum intımır! ^(B-6)	Kalk uyu!(kalk zıbar!) ²¹⁴
23	الله فارفتك!	Alla'yfarfıtık! ^(B-12)	Allah seni parçalasin!
24	الله لا يحنك في الضيق!	Alla lâ'yıhtık fı'z-zikâ. ^(B-12)	Allah seni darda koymasın!
25	الله لا يحرمنا من الإيمان!	Alla lâ'yıhrımnâ mi'l-imen! ^{(E-7) - (B-25)} .	Allah bizi imandan mahrum etmesin!
26	الله لا يحوج أحد لا لحاكم ولا لحكيم!	Alla lâ'yıhıvıc ehet la li'hâkıım û la li'hekım! ^(B-25) .	Allah, kimseyi ne hâkime ne de hekime muhtaç bıraksın!
27	الله لا يهلك!	Alla lâ'yhellıyk! ^{(B-3) - (E-9)} .	Allah canını alsın!
24	الله لا يربحك!	Alla lâ'yrabıhık! ^{(B-}	Allah seni maksadına ulaş-

²¹² Evlenecek kızın mutluluğu için bir duâ.

²¹³ "Hoş geldiniz!" Anlamında misafire söylenen söz.

²¹⁴ Kızgın olunan kişiye özellikle annenin çocuğuna yatması için söylediği "kalk geber" anlamında söz.

		12)	tırmasın!
29	الله لا ينقصك من راس إطفالك!	Alla la yınkısık min ras îtfalık! ^(E-7)	Allah seni çocuklarının başından eksik etmesin!
30	الله يبارك في إيمانك!	Alla'yberık fi'imenık! ^(E-9)	Allah imanımı mübarek kılsın!
31	الله يبريت بدنك!	Alla'yparpıt bedenıtık! ^(B-12)	Allah cesedini parçalasın!
32	الله يجيب شغلك راس ويكتيلك السلامة!	Alla'ycib şıglık ras û yık- tıbılık is-silemi! ^(B-12) .	Allah işini doğru kılsın ve sana selamet versin!
33	الله يحرق قصابتك!	Alla'yıhırık kısabıtık! ^(E-8) .	Allah ciğerini yaksın!
34	الله يحدرك!	Alla'yhaddırık! ^(B-4)	Allah seni yeşillendirsın! ²¹⁵
35	الله يخذ روحك!	Alla'yehız rohık! ^(E-8) - (E- 18)- (E-20).	Allah canımı alsın!
36	الله يخلي إطفالك!	Alla'yhelli itfalık! ^(E-9)	Allah çocuklarını esirgesin!
37	الله يخلي أولدك!	Alla'yhalli ûvledık! ^(E-9) - (E-20).	Allah çocuklarını bağışla- sın!
38	الله يرحام إمك وأبوك!	Alla'yırham immik û ebûk! ^(B-6)	Allah anne ve babana rah- met etsin!
39	الله يرحام ميتينك!	Alla'yırham meytînik! ^(B-6) (E-20).	Allah geçmişlerine râhmet eylesin!
40	الله يرحام والديك!	Alla'yırham vâlıdeyk! ^(E-7) - (E-20).	Allah ebeveynine rahmet eylesin!
41	الله يرحامو، يكون راسكن طيب، ويخللكن الباقي!	Alla'yırhamu, yıbke ras- kın tayyıb û'yhelliikın il- bâkı! ^(E-9)	Allah ona râhmet eylesin, başınız sağolsun ve kalan- lara uzun ömürler versin! ²¹⁶
42	الله يرحمو!	Alla'yırhamu! ^(B-4) - (E-11)- (E- 18).	Allah ona râhmet eylesin! (Ölen kişi için söylenir.)
43	الله يرضى عليك!	Alla'yırza 'al'eyk! ^(E-2) - (E- 23).	Allah senden razı olsun!
44	الله يزورك الحج!	Alla'yzavvırık il-hıc! ^(E-9)	Allah sana hac'cı nasip etsin!
45	الله يزورك قبر النبي!	Alla'yzavvırık kabri'n- nebi! ^(E-8)	Allah sana Peygamberin kabrini ziyaret ettirsin!
46	الله يسترنا!	Alla'yıstırnâ! ^(E-7) - (E-18).	Allah bizi korusun!
47	الله يسعدكي!	Alla'yıs'ıdkı! ^(B-3) - (B-21).	Allah seni mesut etsin! (kadın)
48	الله يسعدن!	Alla'yıs'ıdkın! ^(B-6) - (B-21)	Allah sizleri mesud etsin!

²¹⁵ Bir kişiye, çocuğun olsun- neslin devam etsin anlamında çocuğu olması için yapılan duâ.

²¹⁶ Taziye ehline söylenen taziye duâsı.

			(Evlenen çifte tebrik sözü)
49	الله يسي مرادك!	Alla'ysey muradık! ^(E-9) (B-21).	Allah ne arzun varsa gerçekleşirsin!
50	الله يسي مقصودك!	Alla'ysey maqşud kalbık! ^(E-13) (B-21).	Allah gönlünün arzusunu gerçekleştirsin!
51	الله يسي وحدتك ألف!	Alla'ysey vıhdıtık elf! ^(E-7) (B-21).	Allah birini bin etsin! (Malını bereketlendirsin!)
52	الله يشفك ويعتك الصحة والعقية!	Alla'yşefik û yı'tık iş-şahha vi'l'afyi! ^(E-9) (E-15).	Allah sana şifâ eylesin ve sıhhat afiyetler versin!
53	الله يصبحكن بالخير!	Alla'y-sabbıhkın bi'l-hayr! ^(E-9) (E-13).	Hayırlı sabahlar!
54	الله يصترك من البلوات!	Allah yıstırık mı'l-beliyât! ^(E-13) .	Allah seni belalardan korusun!
55	الله يصلحك!	Alla yıslâhık! ^(B-3) (E-7)- (E-8).	Allah seni ıslah etsin!
56	الله يطول عمرك!	Alla'yıtavvıl 'ımrık! ^(E-7) (B-12)- (E-23).	Allah sana uzun ömürler versin!
57	الله يعتك ولد صالح!	Alla yı'tık veled salıh! ^(B-4) (E-18).	Allah sana sâlih bir çocuk versin!
58	الله يعتك الخير!	Alla yı'tikin il-heyır! ^(E-11) .	Allah size hâyır versin!
59	الله يعتنا الجنة والإيمان والرزق الحلال لنا ولي امة محمد ﷺ جميع الأسلام!	Alla yı'tinâ il-cennê vê'l imen ver-rızq il-hılal linâ ve li immıt Muhammed (s.a.v.) cemi'il-İslâm! ^(B-12) .	Allah bize, ümmeti Muhammed'e (s.a.v.) ve bütün Müslümanlara cennet, iman ve helâl rızık versin!
60	الله يعتك وحدة من قلبك!	Alla yı'tık vihdi mın kalbık! ^(E-13) .	Allah sana gönlüne göre bir eş versin!
61	الله يعدل شغلك!	Alla yı'eddıl şıglik! ^(B-6) (E-8)- (E-11).	Allah işini rast getirsin!
62	الله يعفك من بلوات الضياع والمغطيات!	Allah i'fik mın'belevat izziyya' û'l-ımgattayat! ^(E-15) (E-18).	Allah seni saklı ve gizli belalardan korusun!
63	الله يعمر بيتك!	Alla yı'mır beytık! ^(E-7) (E-18)- (E-24).	Allah evini mâmur eylesin!
64	الله يفتح فهمك!	Alla yıfteh fıhmık! ^(E-11) .	Allah zekânı artırsın!
65	الله يقصف عمرك!	Alla yıqsıf 'ımrık! ^(E-9) (E-24).	Allah ömrünü azaltsın!
66	الله يقضي حاجتك!	Alla yıqdi hecitik! ^(E-11) .	Allah hacetini gidersin!
67	الله يقلع بزرک!	Alla yıqlâ' bızırık! ^(E-1) (E-18).	Allah kökünü kazırsın!
68	الله يكسر ركبتك!	Alla yıksır râkıbtık! ^(B-6)	Allah boynunu kırsın!

69	الله يكون معك!	Alla'ykun mâ'ık! ^{(E-2)- (E-24).}	Allah seninle beraber olsun!
70	الله يمسن بالخير!	Alla'ymessıkın bı'l- hâyır! ^{(E-11).}	Hayırlı akşamlar!
71	الله ينور قلبك!	Alla'ynavvır albık! ^{(B-4)- (B-21).}	Allah kalbini nurlandırısın!
72	الله يهتكك!	Alla yıhtıkık! ^{(B-12)- (B-22).}	Allah zeni rezil etsin! (Perişan olasın!)
73	الله يهدم بيتك!	Alla yıhdım beytik! ^{(E-11)- (B-22).}	Allah evini yıksın!
74	مبارك طلبتكن مبارك عروسكن!	İmbarık tılbıtkın, imbarık 'aruskın! ^{(E-2)- (E-18).}	Düğününüz hayırlı olsun, gelininiz hayırlı olsun! ²¹⁷
75	من ربي ساقك بالحجر ما تنداق!	Min rabbi sekık fı'l-hacar mâ tındek! ^{(E-15)- (E-24).}	Allah ayağına taş dokun- durtmaya!
76	نومة بلا قومة!	Nevmi bela kavmi! ^{(B-4) - (B-12) - (E-18).}	Uyurda kalkamazsın! (Kişinin ölmesi için bed- duâ.)
77	عود في عينك \ نار في إزبالك \ السماء تشقعلك \ والأرض تبالعلك.	'Ud fı'eynik/ Nar fı'zyelik/ Îs-seme tıška'ık/ Vİ'l-arz tıbla'ık. ^{(B-6)- (B-12)- (B-22).}	Gözüne odun girsin/ Kucağına ateş düşsün/ Gök seni yere vursun/ Yer seni yutsun! ²¹⁸
78	كمة الراعي متلية قمل تدخل ... في راسي.	... Kımmıt ır-ra'i mıtlyı âmel tıdğıl fı'rasi. ^{(E-1) - (B-3).}	... Çobanın külahı bit dolu, başıma girsin. ²¹⁹
79	عيد إمبارك عليكن.	'İyd İmbârik 'eleykın. ^{(B-6) - (E-9) - (B-12)- (E-17).}	Bayramınız kutlu olsun!
80	إتكن طیب!	İtkun tâyyib! ^{(E-26).}	Sağ ol! (Teşekkür ederim anlamında da kullanılır.)
81	إلحمدلله والشكر أطعمتنا سقيتنا حلقتنا مسلمين. يا ربي! طعمتنا من خيرك ولا تھوجنا لغيرك، أمين!	Îl-emdulillâh ve's-ıkr ât'âmntâ sâkeytnâ alektnâ muslimîn. Ya rabbi! Ta''amtnâ min'ayrık ve lâ tıhvvıcnâ li'ayrık, âmin! 	Allah'a hâmd ve şükürler olsun! Ey rabbim! Bizlere yedir- din, içirdin ve Müslüman olarak yarattın! Ey rabbim! Bizlere kendi nimetlerinden yedirdin senden başkasına muhtaç etme, âmin!

²¹⁷ Çocuklarını evlendiren aileyi tebrik sözü.

²¹⁸ Nazar değmesinden korkulan kişinin yüzüne söylenir.

²¹⁹ Verdiği sözde durmaları için, yalan söylememeleri için çocuklardan tekrarlamaları istenilen söz.

82	الله تعالى!	Alla't'âle! ﴿﴾	Allahû teâlâ!
83	الله يرحم رحو!	Alla yirham rohu! ﴿﴾	Allah ona rahmet etsin!
84	ربي! حن علينا والرحمنا!	Rabbi! Hın'eleynâ ve'rhamnâ! ﴿﴾	Ey rabbim! Bize acı ve bizi bağışla.
85	الله يعطينا إلهدين والإيمان!	Alla yı'tıynâ id-dîn ve'l-iman! ﴿﴾	Allah (c.c.) bize din ve iman versin!
86	إلكنة إلقول: "ربي، أرى ألشيطان ولا أرى حميتي عندي!"	Îl-kınni itqul: "Rabbi, arâ's-şeytan ve la arâ hemîti 'indi! ﴿﴾	Gelin: "Keşke yanımda şeytan olsunda kaynanam olmasın!" diyor.
87	الله يحفظك، الله يطول عمرك!	Alla yıhfızık, Alla'yıtavvıl 'ımrık! ﴿﴾	Allah seni korusun, ömrü- nü uzatsın!
88		Top yıka' fi'beytik! ﴿﴾	Evin yıkılsın!

4.4.1. Duâ- Bedduâ ve Temenniler'e İlişkin Mülâhazalar

4.4.1.1. Fiillerin farklı kiplerde kullanılması. Mazi; "Halektnâ" (bizi yarattın), Muzarrı'; "Yıfteh" (açıyor), Emir; "Kum" (kalk).

4.4.1.2. Bazı sözcüklerde imale yapılması. "viḥdi" (bir), "hıç" (hac)

4.4.1.3. Fiil muzarrı' fiillerin ilk harfi kesreli telaffuz edilmiştir. "yı'tıynâ" (bize veriyor) -"yıhdım" (yıkıyor).

4.4.1.4. Olumsuzluk edatı olarak "mâ" ve "la" kullanılmıştır. "lâ tıhvıcnâ- mâtıhye"

4.4.1.5. Huruf-i car kullanılmıştır. "في . ب . ل . الى . على" "fi, bi, li, 'ala'."

4.4.1.6. Bütün örneklerde eliflam takısının ilk harfi "ı-i" şeklinde imale ile telaffuz edilmiş ve fasih Arapçada olduğu gibi Eliflam Şemsiyye²²⁰ ve Kameriyye²²¹ kullanılmıştır. "İr-ra'i - İl-hıç- İl-bâki- İl-hâmdulilleh- İs-sılemi".

4.4.1.7. "الله" (c.c.) sözcüğünde son harf hafzedilmiştir, "Alla" olarak telaffuz edilmiştir.

4.4.1.8. Atıf harfi olan "و" (ve) bütün örneklerde "û" şeklinde telaffuz edilmiştir.

4.4.1.9. İsimlerin müfred tesniye ve cem' kalıplarının kullanılması. Müfred; Veled (çocuk), Tesniye; Vâlıdeyk (ebeveynin), Cem'; İtfalık (çocukların).

²²⁰ "طب ثم صل رحما تفر ضف ذا نعم ... دع سوء ظن زر شريفا للكرم" beytindeki ilk haflerden oluşmaktadır.

²²¹ "ابغ ححك وخف عقيمه" harflerinden oluşmaktadır.

4.4.1.10. Zamirlerin kullanılması. “Yı’tynâ- Muradık- Izyeritkîn- Hemîti - Yıs’ıdkî”

4.4.1.11. Arapça olmayan veya günümüzde Arapçada bilinmeyen sözcüklerin kullanılması. “farfituk-kozirkit”

4.4.1.12. Hemzenin teshil edilmesi. Fasih arapçada “رأس” (Ra’s) [Baş] şeklinde olan sözcüğün “راس” (Ras) olarak okunması.

4.4.1.13. Bütün örneklerde görüldüğü gibi irab yapılmamıştır.

4.5. Türküler-Şiirler

No	ARAPÇA	TRANSKRİPSİYON	TÜRKÇE ANLAMI
1	<p>إِحْمَلْمِيَّة يَقْلَلْنَا الحجاز قمننا لطور عابدين جينا قومنا بني رابيعه إِحْمَلْمِيَّة يَقْلَلْنَا أي أي أي أي أي إحْمَلْمِيَّة يَقْلَلْنَا خسلت لكويس عدنا مو يج زارار مننا إللمح عدنا محبوب حلیم إحْمَلْمينا أي أي أي أي أي إحْمَلْمِيَّة يَقْلَلْنَا لبين مصول ومردين ضبيعة ضبيعة مصفوفين إلمدنية عدنا وإنسانتنا معقولين أي أي أي أي أي إحْمَلْمِيَّة يَقْلَلْنَا إفروصتنا إلحري مشرونا قحوي مری دبسنا متلي في الفتور ودحتتنا في إلحري أي أي أي أي أي إحْمَلْمِيَّة يَقْلَلْنَا حجار مذيات قطوري وعمارتی مشهورة</p>	<p>İMHELLEMİYYİ YIKULULNÂ Mın arđıl ĥicez kımnâ Lı’tur ‘Abidin cînâ Kavmnâ Benî Rabi’a İmhellemiyyi yıkululnâ Oy oy oy oy İmħelle- miyyi yıķululnâ Ĥıslıt lı’kveysi ‘idnâ Mo yıc zarar mininâ İl-melih ‘idnâ meħbub Helim İmhellemînâ Oy oy oy oy İmħelle- miyyi yıķululnâ Lı’beyn Musul û mîrdin Zıy’a zıy’a maşfuĤin İl-medeniyyi ‘idnâ Vi’n-senetnâ me’ķulin Oy oy oy oy İmhelle- miyyi yıķululnâ İfrosıtnâ el-ħırra Meşrubnâ kaħvi mırra²²² Dıbsnâ mıtli fi’l-fantor Û dıħnıtâ fi’l-carra Oy oy oy oy İmhelle- miyyi yıķululnâ Ĥacar Mızıyet katori</p>	<p>İMHALLEMİLER DERLER BİZE Hicaz’dan kalktık Tur Abidin’e geldik Kavmimiz Ben’û Rabia’dır İmhallemler derler bize Oy oy oy oy İmhallemler derler bize Güzel ahlak bizdedir Bizden zarar gelmez İyi bizde sevilir Halim İmhallemiyiz Oy oy oy oy İmhallemler derler bize Musul Mardin arası Köy köy sıralanmış Medeniyet bizdedir İnsanlarımız sağduyuludur Oy oy oy oy İmhallemler derler bize Atlarımız asildir İçeceğimiz (kahve) mırra- dır Pekmezimiz küp te dolu- dur Yağımız küptedir. Oy oy oy oy İmhallemler derler bize</p>

²²² Türk kahvesinin farklı şekilde kaynatılması ve hazırlanması ile yapılır özellikle taziyelerde mırra servisinin yapılması devam eden bir gelenektir. (bkz. Uygur. a.g.e. s. 130.)

	<p>مزرونا أطياب عنب إحبيز وإزيب في التوري أي أي أي أي أي أي أي أي أي محلة لحمة المكسوت والسدقات في التثوة إمشوشي على السوي والكفلي حولي إقعود أي أي أي أي أي أي أي أي أي شيخ ألاس وشيخ طالب من زارن خلي يطلب بابنا مفتوح وي لضيف من قول الحاق مو نهرب أي أي أي أي أي أي أي أي أي طير الحجل على القصي قصتنا أحل قصي من يصتنت علي يطلع له منا حصي أي أي أي أي أي أي أي أي أي قولي لكم إولادي حفظوا تاريخ أجدادي لينفرك من الكروان بيقى وحدو في الوادي أي أي أي أي أي أي أي أي أي</p>	<p>Vi'marita meşhuri Mazruna etyab 'ınıb İğbeyz ve'zbib fi't-turi Oy oy oy oy İmhelle- miyyi yıkululnâ Meħli, leħmitı'l- mekşut²²³ Vi's-sedeķat fi'l-ıtşut İmşevveşi 'es-soba Ve'l-kıflı ĥavle ık'ud Oy oy oy oy İmhelle- miyyi yıkululnâ Şeyğ Elâs ve şeyğ Talıb Mın zarın ĥelli yıtlıb Bebnâ meftoħ vê li'z- zayf Min ĥavli'l-hâk mo nıhrıb Oy oy oy oy İmhelle- miyyi yıkululnâ Tayr ıl-hecal 'el-ķaşşa Kışşıtınâ eħle kışşa Mın yıstımt 'eleye Yıtla' lu mınnâ ĥışşa Oy oy oy oy İmhelle- miyyi yıkululnâ Ķavli lıķın ivlâdi Hifzu tarih ecdâdi Lı'yınfırık mi'l-kervan Yıbķa vahdu fi'l-vidi Oy oy oy oy İmhelle- miyyi. </p>	<p>Midyat taşı sert'tir Yapısı meşhurdur Mazruna en güzel üzüm Ekmek ve kuru üzüm hey- bededir Oy oy oy oy İmhallemler derler bize Tuzlanmış et ne güzel Sadakalar leğenlerde Çorba sobanın üzerinde Bütün aile etrafında oturur Oy oy oy oy İmhallemler derler bize Şeyh Eles ve şeyh Talib Onları ziyaret eden istesin Kapımız misafire açıktır Hak sözden kaçmayız Oy oy oy oy İmhallemler derler bize Keklik kayanın üzerinde Hikâyemiz en güzeldir Hikâyeyi dinleyen Ona bir hisse çıkar Oy oy oy oy İmhallemler derler bize Sözüm size evlatlarım Ecdadınızın tarihini koru- yun Kervandan ayrılan Tek başına vadide kalır. Oy oy oy oy İmhallemler derler bize²²⁴</p>
2	<p>أنا و وتكي درت درت عليك درت ما حبيت غيرك حرت عطوني من غير قلبي في دنيتي ما إتهنيت</p>	<p>ENE Ū VITKİ Dirtu dirtu 'aleyk dirtu Mâ ĥabbeytu ġayrık ħırtu 'Atavni min ġâyır ħalbi Fey dınyıtı mâ't- henneytu</p>	<p>BEN VE SEN Aradım aradım seni ara- dım Senden başkasını sevme- dim şaşım Beni gönülsüz verdiler Bu dünyamda mutlu olma- dım</p>

²²³ Salamura et. Kürtçe: Goştê Meksud/ dêrmalâ.

²²⁴ Riyad Tezcan. (Mardin Arap halk ozanı. Mardin Anadolu Lisesi'nde Psikolojik Danışman/Rehber Öğretmen.)

	<p>نا ووتكي وحبينا ظلام وقعوا بيني بينة في دينين لا يتهنون لفتنوا بيني بينة</p> <p>إمكي تريد تسير ختنة من أبوكي ماقهور أنا درت درت الديني كلة قلبي مكسور ما له دوى قلبي مجروح ما له دوى.</p>	<p>Enâ vıtki û hebbeynâ Zıllam vıķ'u beynî beynâ Fey dınyıtın lâ yıthen- navn Li'fetenu beyni beyne</p> <p>Imki't-rîd tesir hetene Mın ebûki maķhor enâ Dırtu dırtu id-dınyı kille Kalbi maķsor melu devê Kalbi mecroh melu devê. 🎧</p>	<p>Ben ve sen birbirimizi sevdik Zalimler benin ve onun arasına girdiler Bu dünyada mutluluk yüzü görmesinler Aramıza fitne yapanlar</p> <p>Anan damadı olmamı isti- yor Babandan öfkeliyim Aradım aradım bütün dün- yayı Kalbim kırık ilacı yok Kalbim yara devası yok.</p>
3	<p>يا ملك الموت يا ملك الموت السي روح واخلينا/ تنشيع من الدنيا تنج من الذين/هاي الدينات الفانية مو ينفرح فيك/ ما صرت بدلة الحويس تطويك وأشلكي/ ما صرت بنت البكر تتسلى فيك!</p>	<p>YA MELEK İL-MAVT Ya melek ıl'mavt, İs- seni roh û ħallinâ/ Tı- nışbe' mın'id-dınyı tnic min elezine/ Hây dınyıtı'l-feyini, mo yın- fırıķ fiki/ Ma sırtı bedlit hevis tatviki û eşilki/ Ma sırtı binti'l-bıkır tetselle fi'ki. 🎧</p>	<p>EY ÖLÜM MELEĞİ Ey ölüm meleği, bu yıl git'te bizi bırak/ Dünyadan doyalım gele- lim... Ey fani dünya sende mutlu olunmuyor/ Bir elbise değilsin ki kat- layıp saklayayım/ Bekâr kız değilsin ki sende teselli bulayım</p>

4.5.1. Türküler ve Şiirler'e İlişkin Mülâhazalar

4.5.1.1. Fiillerin farklı kiplerde kullanılması. Mazi; Dırtu (dolaştım), Muzarrâ'; Yıķululnâ (diyorlar), Emir; Roh (git).

4.5.1.2. Bazı sözcüklerde imale yapılması. "vidi" (vadi).

4.5.1.3. Fiil muzarrâ' fiillerin ilk harfi kesreli telaffuz edilmiştir. "yıstınıt" (dinliyor).

4.5.1.4. Bütün örneklerde eliflam takısının ilk harfi "ı-i" şeklinde imale ile telaffuz edilmiş ve fasih Arapçada olduğu gibi Eliflam Şemsiyye²²⁵ ve Kameriyye²²⁶ kullanılmıştır. "ıl'mavt- İd-dınyı- İl-melih-İz-zayf".

4.5.1.5. Olumsuzluk edatı olarak "mâ" kullanılmıştır. "Ma sırtı"

²²⁵ "طب ثم صل رحما تفر ضف ذا نعم ... دع سوء ظن زر شريفا للكرم"

²²⁶ "ايغ حجك وخف عقيمه" harflerinden oluşmaktadır.

4.5.1.6. Huruf-i car kullanılmıştır. “fi, bi, li, ‘ala,” “فـي . بي . لي . آلى . عـلى .”

4.5.1.7. Atıf harfî olan “و” (ve) bütün örneklerde “û” şeklinde telaffuz edilmiştir.

4.4.1.8. İsimlerin müfred ve cem’ kalıplarının kullanılması. Müfred: Zayf (misafir), Cem’ İfroşa (atlar).

4.4.1.10. Zamirlerin kullanılması. “hây- dırtu- kavli- yıkululnâ- cînâ”

4.4.1.11. Arapça olmayan veya günümüzde Arapçada bilinmeyen sözcüklerin kullanılması. “Kaşşa- İmşevveşi- Mekşut” (kaya- mercimek çorbası, salamura et).

4.4.1.12. Hemzenin teshil edilmesi. Fasih Arapçada “حننا” (ci’na) [geldik] şeklinde olan sözcüğün “جينا” (cînâ) olarak okunması.

4.4.1.13. Bütün örneklerde görüldüğü gibi irab yapılmamıştır.

4.6. Yeminler

Midyat’ta konuşulan yerel Arapçada “helf/hılfin” denilen yeminlerden örnekler²²⁷.

	Arapça	Transkripsiyon	Türkçe Anlamı
1	حاق من لي خلقي وخلقك!	Hâk mın lı’hâlekni û hâlekık. ^{(B-6)- (B-12)- (E-23).}	Beni ve seni yaradana and olsun ki!
2	حاق شيخ عبد القدیر!	Hâk şeyh ‘Abdılqadır. ^{(B-4)- (E-23).}	Şeyh Abdülkadir’e yemin olsun ki!
3	حاق راسك بلى راسي!	Hâk rasık bele rasi. ^{(B-6)- (B-12).}	Senin başına–benim başım değil- yemin olsun ki!
4	حاق گور ابوي!	Hâk gor ebûy. ^{(E-13).}	Babamın şerefine yemin olsun ki!
5	بالطلاق بلا فتوى!	Bı’t-ţalak bêlâ fetvi. ^{(E-13).}	Fetvasız talak'a and olsun/ Yemin olsun ki!
6	حاق راس إخوتي!	Hâk ras ihûtî. ^{(B-3)- (B-12).}	Kardeşlerimin başına yemin olsun ki!
7	حاق بيت الله	Hâk beyt Alla. ^(B-4)	Allah'ın evine yemin olsun ki!
8	حاق شيخ احمد!	Hâk şeyh Ahmed. ^{(B-22).}	Şeyh Ahmet'e yemin olsun ki!
9	حاق شيخ فاضل!	Hâk şeyh Fazıl. ^{(B-22).}	Şeyh Fazıl'a yemin olsun ki!
10	حاق شيخ برّني!	Hâk şeyh Bêr’iyni. ^{(B-22).}	Berrine şeyhin’e yemin

²²⁷ Yemin edilirken, çoğunlukla birinin başıyla veya bir zat adına yemin edildiğini görülmektedir.

			olsun ki!
11	إحيتة هاوك عينيك السود.	Ḥayet havk 'âyneyk is-sûd! ^{(B-6)- (B-12),(E-29).}	O siyah gözlerine yemin olsun ki!
12	والله!	Villahi! ^{(B-6)- (E-13)- (E-26).}	Vallahi! Allah'a yemin olsun ki!
13	حاق قران لقرايت!	Ḥâk Qur'an li'qarayt! 🔊- 🔊	Okuduğun <i>Kur'ân</i> 'â yemin olsun ki!

4.6.1. Yeminlere İlişkin Mülâhazalar

4.6.1.1. Atıf harfi olan “و” (ve) bütün örneklerde “û” şeklinde telaffuz edilmiştir.

4.6.1.2. Huruf-i car kullanılmıştır. “في . ب . ل . الى . على” “fî, bi, li, ‘ala,”.

4.6.1.3. “الله” (c.c.) sözcüğünde son harf hafzedilmiştir, “Alla” olarak telaffuz edilmiştir.

4.6.1.4. Arapça olmayan veya günümüzde Arapçada bilinmeyen sözcüklerin kullanılması. “gor”.

4.6.1.5. Hemzenin teshil edilmesi. Fasih Arapça’da “رأس” (ra’s) [baş] şeklinde olan sözcüğün “راس” (ras) olarak okunması.

4.6.1.6. İsimlerin müfred tesni ve cem’ kalıplarının kullanılması. Müfred; “Ras” (baş), Tesniye; “ayneyk²²⁸” (iki gözün), Cem’; “ihût” (kardeşler).

4.6.1.7. Zamirlerin kullanılması. “havk, ebûy- hâlekni”

4.6.1.8. Bütün örneklerde görüldüğü gibi irab yapılmamıştır.

4.7. Bilmeceler

Midyat yöresel Arapçasında “Hazzora” denilen bilmeceler, halk kültürünün deneyimleri sonucu biçimlenerek günümüzdeki şeklini almış, belirli kuralları olan kuşaktan kuşağa aktararak günümüze gelmiş bir gelenektir.

No	Arapça	Transkripsiyon	Türkçe Anlamı
1	إتبيظ وتنقر مو جيحة، بأربع سقات مو إحماری.	İtbiyz û tınqır mo cici, Bi'arbi' sekât mo iħmarâ. (Zehlefi). ^{(B-4)- (E-26).}	Yumurtlar ve yem yer tavuk değil, Dört ayaklı eşek değil. (Kaplumbağa)

²²⁸ Fasih Arapçada olduğu gibi burada da, Tesnilerde izafe olduklarında sondaki “ن” harfi hafzedilmektedir.

	(زحلفة)		
2	جب إمكلس مو يتنفس. (بيضى)	Cıb imkelles mo yıtneffes. (Bayzâ) ^{(B-3)- (B-12)} .	Kireçlenmiş kuyudur, nefes almaz. (Yumurta)
3	ميمتي في الجزى شعفة لي بارى. (دخن إستانبولي/بصل)	Meymiti fi'c-carra şe'fite li'barra. (Dıhın İstanbu- li/Basal) ^(B-12) .	Nenem küpte, Saçı dışarda. (Mısır/Soğan)
4	شيم مو شي احمد قاردوشي له أربع سقات ومو يمشي. (سندوق الجز)	Şî mo şî Âhmed kardoşi Lıhu ârbı' seğât û mo yım- şi. (Senduğî'l-çez) ^{(B-6)- (B-12)} Dört ayağı var yürümez. (Çeyiz sandığı)
5	أطحانو يج خشن أعجنو ينمرق أحبسو يخرق أكلو أختنق.	Atħanu yic hışın, E'cını yınmırık Âhbısu yıhtırık Ekılu âhtınık.(Dıhın)	Öğütüyorum iri gelir Yoğururum büzülür, Pişiriyorum yanıyor, Yiyiyorum, boğuluyoy- rum. ²²⁹ (Darı)

4.7.1. Bilmecelelere İlişkin Mülahazalar

4.7.1.1. “za” Harfinin genel olarak “za” şeklinde telaffuz edilmesi. “bayza” (yumurta).

4.7.1.2. Huruf-i car kullanılmıştır. “fi, bi, li” – “fi, bi, li”.

4.7.1.3. Atıf harfi olan “u” (ve) “u” şeklinde telaffuz edilmiştir.

4.7.1.4. Zamirler kullanılması. “Lıhu” bu zamir fasih Arapça’da “Lehu” iken burada ilk harf kesreli okunmuştur.

4.7.1.5. Beşinci örnekte; “Atħanu- E'cını- Âhbısu- Ekılu” sözcüklerinin sonunda, fasih Arapçada zamir “hu” var iken burada zamir²³⁰hazf edilmiştir. Sondaki harf (hazfedilen zamirin varlığına delalet için) mazmun (ötreli) okunmuştur.

4.7.1.6. Fiil muzarrı’ fiillerin ilk harfi kesreli telaffuz edilmiştir. “yınmırık-yıhtırık”.

4.7.1.7. Bütün örneklerde görüldüğü gibi irab yapılmamıştır.

4.8. Hikâyeler

Tasvirlerin ve benzetmelerin çokça kullanıldığı halk hikâyeleri ve masallarına Midyat yöresel Arapça’sında “hikkoyi” adı verilmektedir. Derlenen hikâyeler dilden

²²⁹ Uygur. a.g.e. s. 200.

²³⁰ III. Tekil şahıs zamiri (erkek) -zahir mecrur muttasıl.

dile dolaşıp günümüze kadar gelmiş hem çocukların hem de büyüklerin zihninde yer edinmiştir.

(I)

المرأة وشرة

وحد قال: "ليفزع من مراتو مو شي وي."

قال إللخ: "كيف مو شي وي، قل الله يجزنا من سحر النسواً."

قال: "دي روح لو."

هاك لقال مو إفزع راح قال لمراتو هاك وقال: "غدي تنروح للإعقار تجين إتلقن عدس خلفي."

قات: "إي."

والمراة راحت قات لجيرانا: "أصير قربانك تتجيبلي ث سمكات شي او تجي."

دير يوم قامو والمرأة حطت إلسمكات في الكيس بعد قات لزوجة: "إمشي تنروح لإعقار."

هني في الإعقار قات: "هي! حاق الله إكية سمكة!" بعد ختوتان قات: "والله إكية وحدت الخ." وتلاعت ثثن وحطتن في الكيس.

إلزلي قال: "منين؟"

قات: "تلعوا من إعقار لتسوق." إلزلي صدأقة.

قال: "روحي على البيت إقبلناي تجي إنتعشى."

المراة شعلت النار سوت إمشوشي.

إلزلي قال لجيرانو: "في عدنا أكل سمك إمشي تنروح إنتعشى."

راحوا للبيت، إلزلي قال: "يا مراة جيبي هوك السمكات جيبي حزرلنا إلعشى."

المراة قات: "وا ويلي واويلي في بيتك منين سمكات." ورامت هوار لمت الزيعاوي. وكرات اتروى السمكات إنجين.

هوى زد يقول: "إكية إكية."

المراة قات: "في دخلكن زوجي جان شددوه." بعد لما راحو الزيعاوي المراة قات إتوزع مو تفزع؟

قال: "هي توبة بعد التوبة مو قل مو إفزع من المرة."

ÎL-MARÂ VE ŞERRE

(Transkripsiyon)

Vîhid kâl: "Li'yîfze' min maratu mo şî vi."

Ḳalilleḥ: "Keyf mo şî vi, ḳul Alla yıcırnâ min sıḥrı'n-nısvan."

Ḳâl: "Di roḥ lo."

Hâk lı'kâl mo'fza' rah kâl lı'maratu hek ve kâl ğedi tınroh li'l-i'kâr tıcayn ıtılkıtn 'eds hâlfi.

Ķêt: "Îy"

Îl-mâra rahıt ket li'cîranâ: "Esîr kırbank tıtcibilli şış semekât şî û tıci."

Dîr yavm kamû vi'l-mara hattıt is-semekât fi'l-kıys be'de kât li zevce: "İmşi tınroh li'l-i'kâr."

Hıyî fi'l-i'kâr kêt: "Hak Alla 'ikye semeki.", be'de hatvitâyn kêt: "ikye vıhdıtlıĝ" ve tıla'ıt şesıtın ve hattıtın fi'l-kıys.

Îz-zilemi kâl: "Mineyn?"

Ķêt: "Tıl'u minel i'kâr lı'tsovk." İz-zelemi şaddaĝa.

Ķâl: "Roĝi 'al-beyt iklelnânni teci init'eşşe.

Îl-mâra şe'elıtı'n-nar ve sevvat imşevveşı.

Îz-zelemi kâl li cîranu: "Fi 'ıdnâ ekıl semek imşi tınroh inıt'eşşe."

Rahu li'l- beyt iz-zelemi kâl: "Ya mâra cîbi havk is-semekât cîbi ğazrılâ il'işâ."

Ķêt: "Va veyli va veyli fi'beytik mineyn ês-semekât." ve ramat hıvâr lemmıt iz-zıy'aviyyi û kerrat itravi is-semekât û tıĝbiyin.

Huvvi zid yıĝul: "İkye ikye."

Îl-mâra kêt: "Fi deĝilkin zevci cen şedduduhu. Be'de lemmâ raĝu İz-zıy'aviyyi

Ķêt: "İtvze' mo tıvze'.

Ķâl: "Hey tevbi be'den'nevbi mo ĝul mo ifze' min'il mâra." (B-3) - (E-9) - (B-4) - (E-1) .

KADIN VE HİLESİ (Tercüme)

Adamın biri arkadaşı ile konuşurken: "Hanımından korkan bir şey değildir (adam değildir.)" der.

Arkadaşı: "Nasıl bir şey değildir, Allah bizi kadınların şerrinden korusun de." der.

Adam: "Hadi git be" der, ardından eve gidip olanları anlatır ve eşine yarın kendisi ile mercimek ekmek için tarlaya gelmesini söyler.

Kadın: "Tamam" der ve komşusunun yanına gider kendisine birkaç balık getirmesi için ricada bulunur.

Diğer gün kadın gelen balıkları bir poşete katar ve kocasına. "Hadi kalk tarlaya gidelim" der.

Tarlayı sürerken kadın birden bire: "Vallahi işte bir balık" diye bağırır. Birkaç adım sonra : "İşte bir tane daha" ve biraz sonra "Bir tane daha" diye bağırır ve balıkların üçünü poşete koyar.

Adam şaşkınlıkla: "Bunlar nereden çıktı" der.

Kadın: "Sürdüğün tarladan çıktı" diye cevap verir.

Kadına inanan adam: "Eve git bunları kızart akşam yemeğini yeriz" der.

Kadın eve gider ateşi yakar ve çorba yapar.

Adam da komşusuna : "Bizde balık var buyurun gidip beraber yiyelim" der.

Beraber eve giderler adam hanımına seslenerek: "Hanım o balıkları getir, yemeği hazırla" der.

Kadın: "Vah vah bey nerede balıklar, ne balıkları" der, yüksek sesle "Kocam delirdi" diye feryat eder ve komşuları başına toplar, kadın bu kargaşada bazende gizlice balıkları kocasına gösterir. Adam da: "İşte balıklar" diye bağırır.

Kadın komşularına kocasının delirdiğini ve onu bağlamalarını ister.

Adamı bağlayıp gittikten sonra kadın: "Korkuyor musun korkmuyor musun söyle bakalım?" der.

Adam " Tövbeler olsun, bundan sonra hiçbir zaman hanımından korkan bir şey değildir demiyeceğim." der.

(II)

برغوث وقميلة

كان في برغوث وقميلة، نبشوا يوم وليلة، طيلعوا جراب حمص جراب حنطة، قتلن طعموني رقوني قتلوني وقالوا روجي لعند عمكي كو ميشي
على الطريق معو كلبي عرجانا والعرجانا يريد لن نانا والنانا في الطنور والطنور يريد لُو حطب والحطب يريد لهُ فاس والفاس كو وي عند
الحدّاد، الحدّاد عيْته مقلوعة يردلة قاقا، والقاقا في جحر التوت والتوت في العلية، ورحنا تنجيبه قالت فر ووقعت في اللبن.

BERGÜŞ ve KÜMEYLİ
(Transkripsiyon)

Kân fi bergüş ve kumeyli, nebeşu yâvm û leylî tıla'u cırab hımmıŝ ve cırab
hınta, kıltulın: "Ta'muni." râkḳuni, kâtelûni ve kalû: "Rovḥi li 'ınd 'âmki kû mîŝi 'e't-
tarik me'u kelbi 'ırcanâ ve'l'ırcanâ yirid lâ nanâ²³¹ vi'n-nanâ fê't-ṭennor vê't-ṭennor
yirid lu ḥaṭab vi'l-ḥaṭab yirid lu fes vi'l-fes kû vi 'ınd il-ḥıddâd il-ḥıddâd 'eynu
maḳlo'e yurid lâ kâkâ²³² vi'l-kaḳa fi cıhrı't-tutu²³³ vi't-tutu fi'l-'ulû yi, rıḥnâ tınciybe
ḳalit: "fêr" viḳı'ıt fi'l-leben. (E-1)-(B-12).

BİT ve PİRE
(Tercüme)

Bir bit ile bir pir'e varmış, bir gün bir gece toprağı kazıldılar, bir yük leblebi çı-
kardılar. "Bana yedirin." dedim. Bana vurup dövdüler. Ve amcan'ın yanına git dediler.
Amcan şuan yolda yürüyor, onunla küçük, ayağı kırık bir köpek var, ayağı kırık olana
ekmek gerek, ekmek tandır da, tandır'a odun gerek, oduna balta gerek, balta demircide.
Demircinin bir gözü kördür. Gözüne yumurta gerek, yumurta tavukta, tavuk yüksekte,
gittik getireceğiz "fir" deyip uçtu ayran çorbasının içine düştü.

²³¹ Çocuk dilinde 'ekmek'.

²³² Çocuk dilinde 'yumurta'.

²³³ Çocuk dilinde 'tavuk'.

(III)

عیسی بگ و خلیل بگ

كان في مذيّات عيسى بگ و خلیل بگ و كل الناس كانوا مجبورين على مسكين إيد واحد منّ. في هاك الزمان وحد من الضيعوية هوى رايح لضيعة يعطاش إكثير بطلع حولي يري مري كو نجر ماي من الجب. إسلم عليها ويقول: "عتشت إكثير، إتقين إتعطيني ماي؟"

إلمرى إتقولو: "عيسى بگي إنت خليل بگي؟"

إلزامي مو يعرف أيش تيقول، يقول: "إنا عيسى بگي إنا وإحماري خليل بگي وي."

إلمرى كو كات خليل بگي إتقولو: "تعطي لإحمارك ماي ولك مو أعطي ماي."

İSA BEĞ ve HALİL BEĞ (Transkripsiyon)

Kânfi fi Mizyât İsa Beğ ve Halil Beğ kılî'î'n-nas kânu mecburîn 'elâ mîskin îd vihyd mînnîn. Fi hakî'z-zemân vihyd minî'z-zey'aviyyi huvvi rayîh li'zêy'a yî'taş iksîr yıtallî' havlu yîra marâ kû't-cîr may mi'ni'l-cib isellim 'aleyê û'ykül: "İtıştu iksîr it-tîkîn itî'tayni may?"

Îl-marâ itkullu: "İsa Beği int Halil Beği?"

Îz-zelemi mo yî'rîf eyş tîkül, yîkül: "Enâ İsa Beği enâ ve îhmari Halil beği vi."

Îl-marâ kû kât Halil Beği itkullu: "Ta'ti li'hmarîk may û lik mo'ti may."

İSA BEY İLE HALİL BEY (Tercüme)

Midyat'ta Halil Beğ ve İsa Beğ adlı iki Beğ²³⁴ varmış. Bütün bölge halkı da, bu iki gruptan birinin taraftarları ve destekleyicileri olmak durumundaymış.

O zaman da köylünün biri eşeği ile bir başka köye giderken yolda çok susar, etrafına bakınırken bir kuyunun başında su çeken bir kadın görür.

Adam, kadına selam verdikten sonra çok susadığını söyler ve "Bana biraz su verir misin?" der.

Kadın da ona, İsa Begi misin, Halil Begi misin? Diye sorar. (hangi taraftansın)

Ne cevap vereceğini bilemeyen adam tereddütle, ben İsa Begiyim ama eşeğim Halil Begi der.

²³⁴ Bölgede bir çeşit yerel otorite, siyasi grup.

Kadın Halil Beğiymiş şöyle der: “Eşeğine su verecem; ama sana su vermiyeceğim.”
der.^(E-1).

3.8.1. Hikâyeler’e İlişkin Mülâhazalar

3.8.1.1. Fasih Arapça’da “maratu, cîranu, lu ” sözcüklerinden sonra “hu” zamiri²³⁵ varken burada sondaki zamir hazf edilmiştir. Sondaki harf (hazfedilen zamirin varlığına delalet için) mazmum (ötreli) okunmuştur.

3.8.1.2. “Viḥid” (bir kişi) sözcüğünde imale yapılması.

3.8.1.3. Muzarri’ fiillerin ilk harfi kesreli telaffuz edilmiştir. “yıcırnâ, yıtallı’, yı’ rıf, yiḳul ”. (korusun, bakıyor, biliyor, söylüyor).

3.8.1.4. Bütün örneklerde eliflam takısının ilk harfi “-i-” şeklinde imale ile telaffuz edilmiş ve fasih Arapçada olduğu gibi Eliflam Şemsiyye²³⁶ ve Kameriyye²³⁷ kullanılmıştır. “Îl-mâra, is-semekât, İz-zelemi”.

3.8.1.5. Olumsuzluk edatı olarak “mâ” kullanılmıştır. “mo ḳul, mo’ ’ti”.

3.8.1.6. Huruf-i car kullanılmıştır. “fi, bi, li, ‘ala,”. “في . ب . ل . ال . على ”.

3.8.1.7. “الله” (c.c.) sözcüğünde son harf hazfedilmiştir, “Alla” olarak telaffuz edilmiştir.

3.8.1.8. Atıf harfi olan “, ” (ve) bütün örneklerde “û” şeklinde telaffuz edilmiştir.

3.8.1.9. Zamirlerin kullanılması. “Yıcırnâ, Hâk, Şedduduḥu, Râḳḳuni, Hiyyi, Huvvi, Enâ, Lıḳ”

3.8.1.10. “ض” Harfinin genel olarak “za” şeklinde telaffuz edilmesi. “zey’aviyyi”

3.8.1.11. Arapça olmayan veya günümüzde Arapçada bilinmeyen sözcüklerin kullanılması. “zelemi, imşevveşi”

3.8.1.12. Fiillerin farklı kiplerde kullanılması.

Mazi	Muzarri’	Emir
Ḳâl-Dedi	Yıcırnâ-Korusun	Ḳul-Söyle!

²³⁵ III. Tekil şahıs zamiri (erkek) -zahir mecrur muttasıl.

²³⁶ “طلب ثم صل رحما تفر ضف ذا نعم ... دع سوء ظن زر شرفنا للكرم” beytindeki ilk haflerden oluşmaktadır.

²³⁷ “ايغ حجك وحف عقيمه” harflerinden oluşmaktadır.

Raḥîṭ-Gitti (müennes)

Yıḳul-Söylüyor

Rovḫi-Git (müennes)

3.8.1.13. Fiillerde sadece müfred ve cem' kalıplarının kullanılması. Müfred; "kâl" (dedi), Cem'; "rahû" (gittiler).

3.8.1.14. Bütün örneklerde görüldüğü gibi irab yapılmamıştır.

4.9. Mülakât

Adı- Soyadı : Ayşe Özel ^(B-4)

Yaşı : 65

Köyü : Yenice/ Batman

Derleme Yeri : Midyat/Estel

Konu : Hatıralar ve Günlük Olaylar

Enâ 'Ayşî bint ḥeccî 'Alî is-Sakat, 'ımri ekser vi min sittin seni, li'arba'a binet û sis ibnîn. İbni'l-ikbir ismu İsmâ'il kuvi fi'Mersin û'l-vıstani 'Abdulvahhab huvi fi'Edeni vi vı'l-liz-gayyir kuvi melle fi'Karaisalı, İsmu Melle Veysi vi.

Kâbıl kinnâ fi Nunıb be'de riḫnâ li'Edeni, beytne isse' havnak vi şarılna ḫamsi û 'işriyn seni teḫriben niḫni fi'Edeni. Lına beyt û ikrum fi'zzıy'â lemmâ yıcı vaktı'l-ikseyḫe inic inêksehın û lemmâ yıstivi êl'ınıp inıḳtıfu inseyıyü izbib, ḫeriyri, 'ukuvdi û dıbs. İza İl'ınıp kân êḳşir kerrat inbı' êz-zêyıt.

Be'de vize'nıḫ-şıb inḫum inşallı u be'de inroḫ lı'l-kerm li ḳıtfın il'ınıp, û be'de mâ titla' iş-şıms inıḳ'ed û nitḡedde şı li cıbna fi turitnâ iḡbeyz, cıbni... be'de men tılı' iz-zikâ mını'l'ınıp inıtsarraḫ fıyü. İz-zikâ inı'tıya li'l-aramıl, li'l-yitemi, li'l-fiḳeri kerrat yıcâvn nes yılımmun zıke lı havklıḫ inı'tı minne.

Vıllah ḳabil kân kışşıy sa'ıb lekın in-nas kân fi beynetın henuntıyü, kân i'ıvınnun ba'zın, ize kân ehed mâṭ min îz-zıy'aviyyi mâ kân yıroḫun li'ş-şıḡıl ḫakı'l-yâvm, yıbḳavn yıḫfirun il-kabır yı'ıvınnun û yı'azzavn ehilil meyyit.

Kân inıtbehdel inıḫsıl il-ıjlıl bı'l-ırmadi kân inroḫ li'l-cumi inıtli may û 'inallah 'aleyne. İsse' kış-şıḡıl bê'l-mekkiyne isevvevhu, nısven isse' mo'ydıḳḳun iydınlı şıy, il-ıjlıl û'l-fırıyıḡ kıllıtın bı'l-mekkiyne yıḫsılûn idıvsûn 'ed-dûmeyi û bes. Esse' fi raḫa il-mıllı yıkeyfun û mo'rıfın kıymite. Bınât isse' zıt 'el moda'nni, mâ bâḳ mısteḫe, ḳabil ize il-bınt kân câ mımlıke kân inıtḫıṭıbi, iksir 'eyb kan iza erav ba'zın.

Mın il-icubub kân inışrab' il-may, icububna linni fi'l-ıkrum û fi'l-beyt karrat ken inherririn û nıfteh sekiyitin li hâtır yıntelavn may nazif û vıhıd yıtık yışrab mınnın. İsse'lih fi'nâs yıharrıruvın û yışrabun mınnın.

Fi vaqtnâ ma kân fi'mektep ma rıhna lı'l-mektep. Be'de biksir il-işkumi sevet mekteb bes im'ellim kân fıyu. İl-itfal kıllıtın kânû fi'sınıf vıhıd.

Alla'ykun me'kın û'ycıp şığılkın ras!

Türkçe Tercümesi

Ben haccı Ali sakat'ın kızı Ayşe, yaşım altmış küsürdür. Dört kızım üç oğlum var. Büyük oğlumun adı İsmail'dir, Mersinde dir, ortancası Abdulvahap'tır O Adana'dadır, küçüğü ise Karaisalı'da (Adana ilçesi) imamdır, adı Veysi'dir.

Önceleri Nunip (Batman/Gercüş'e bağlı Yenice köyü)'te idik, daha sonra Adana'ya gittik. Evimiz şu an oradadır. Yaklaşık yirmi beş yıldır Adana'dayız.

Köyde evimiz ve üzüm bağımız var, budama zamanında gelip budarız ve üzüm piştiğinde de, üzümü toplar kuruüzüm, pestik, ceviz sucuğu ve pekmez yaparız. Üzüm fazla olduğu zamanda bazen satarız.

Sabah ezanından sonra kalkıp namaz kılıyoruz daha sonra üzüm toplamak için bağa gidiyoruz, güneş doğduktan sonra oturuyor kahvaltı yapıyoruz, heybemizde getirdiğimiz ekmek, peynir... Üzüm zekâtını çıkardıktan sonra dilediğimiz şekilde tasarruf ediyoruz. Zekât'ı dullara, yetimlere, fakirlere veriyoruz, bazen zekât toplamaya gelenlerde oluyor onlara da zekâttan veriyoruz.

Vallahi önceleri her şey zordu ancak insanların arasında saygı-sevgi vardı, birbirlerine yardım ediyorlardı, köylülerden biri öldüğü zaman o gün iş'e gitmiyorlardı, vefat eden kişi için kabir kazıyor, ölenin akrabalarını teselli ediyor ve yardım da buluyorlardı.

Perişan oluyorduk, çamaşırları kül ile yıkıyorduk, göl'e gidiyor su dolduruyorduk –Allah yardımcımız olsun!-. Şimdi her şeyi makina ile yapıyorlar, şimdiki kadınlar ellerini hiçbir şeye dokundurmuyorlar, çamaşırları, bulaşıkları hepsini makina ile yıkıyorlar, sadece düğmeye basıyorlar. Şimdi rahatlık var insanlar keyf ediyor ancak kıymetini bilmiyorlar. Şimdi ki kızlar da modaya uyuyorlar, utanma kalmadı, önceleri kızın nişanlısı evlerine geldiği zaman saklanıyordu, birbirlerini görmek çok ayıptı.

Kuyulardan su içiyorduk, evde ve bağda olan kuyularımızı temiz su dolması ve içilebilmesi için içlerini ve su kanallarını bazen temizliyorduk, şimdi de bu kuyuları temizleyip sularını içenler vardır.

Zamanımızda okul yoktu, okula gitmedik, daha sonra hükümet okul yaptı, okulda yalnız bir öğretmen vardı, bütün çocuklar bir sınıftaydılar.

Allah sizinle olsun, işinizi doğru kılınsın!

4.9.1. Mülakata İlişkin Mülahazalar

4.9.1.1. “الله” (c.c.) sözcüğünde son harf hafzedilmiştir, “Alla” olarak telaffuz edilmiştir.

4.9.1.2. Huruf-i car kullanılmıştır. “في . ب . ل . ل . الى . على” “fi, bi, li, ‘ala”.

4.9.1.3. Muzarı’ fiillerin ilk harfi kesreli telaffuz edilmiştir. “yılımmûn yihfirûn, yıhsılûn, yışrabûn. (topluyorlar, kazıyorlar, yıkıyorlar, içiyorlar).

4.9.1.4. Bütün örneklerde eliflam takısının ilk harfi “ı-i” şeklinde imale ile telaffuz edilmiş ve fasih Arapçada olduğu gibi Eliflam Şemsiyye²³⁸ ve Kameriyye²³⁹ kullanılmıştır. “Îl-İtfal, İz-Gayyir, İl-Mılli”

4.9.1.5. Atıf harfi olan “و” (ve) bütün örneklerde “û” şeklinde telaffuz edilmiştir.

4.9.1.6. Zamirlerin kullanılması. “me’kın, vaktna, rıhna, cıbna”

4.9.1.7. “ض” Harfinin “za” şeklinde telaffuz edilmesi. “zıy’aviyyi”

4.9.1.8. Arapça olmayan veya günümüzde Arapçada bilinmeyen sözcüklerin kullanılması. “yiharrıruvın, ed-dûmeyi” (temizliyorlar, düğme).

4.9.1.9. Bütün örneklerde görüldüğü gibi irab yapılmamıştır.

4.10. Muhallemi Lehçesi’nin Fasih Arapça’ya Uyumlu Yönleri

Arap dili gramerinde sözcük esasen üç kısımda (isim-fiil-harf) değerlendirildiğinden konu bu açıdan sınıflandırılacak ve konuya ilişkin ön plana çıkan yönler ele alınacaktır.

²³⁸ “طلب ثم صل رحما تفرضف ذا نعم ... دع سوء ظن زر شريفنا للكرم” beytindeki ilk haflerden oluşmaktadır.

²³⁹ “ايغ حجك وخف عقيمه” harflerinden oluşmaktadır.

4.10.1. İsim Türü Sözcükler

4.10.1.1. Sözcükler, fasih Arapça'da olduğu gibi müfred (tekil), tesniye (ikil) ve cem' (çoğul) kalıbında kullanılması.

Müfred	Tesniye	Cem'	Türkçe
Müslîm – مسلم	Müslîmeyn – مسلمين	Müslîmîn – مسلمين	Müslüman-lar
Bînt – بنت	Bînteyn – بنتين	Bînât – بنات	Kız-lar
Nâ'cî – نعج	Nâ'cîteyn – نعجتين	Nâ'cât – نعجات	Koyun-lar
Zâğ – زاغ	Zâğeyn – زاغين	Ziyğân – زيغان	Civciv-ler
Mîftîh – مفتيح	Miftiheyneyn – مفتحين	Mîftîh – مفتيح	Anahtar-lar
'Askar – عسكار	'Askareyn – عسكريين	'Isîkîr – عسيكر	Asker-ler
Îmḥaddî – اخدة	Îmhedditeyn – إخذاتين	Îmḥaddât – إخذات	Yastık-lar
Mara - - ماری	Martayn – مرتين	Nîsvân – نسوان	Kadın-lar
Beyt - بيت	Beyteyn – بيتين	Bûyût – بيوت	Ev-ler
'Ayn – عين	'Ayneyn – عينين	'Uyun – عيون	Göz-ler

Burada müfred fasih Arapça ile tamamen uymasıyla birlikte tesniye, daima “ن” ve “ي” harfleri (eyn) ile yapılır. (fasih Arapçadaki tesniyenin nasb ve car halinde olduğu gibi). Cem'de ise genellikle cem'i müennes salim kalıbında (“ت” ve “ي” harfi eklenerek- [ât]) bazende cem'i müzekker salim kalıbının nasb kalıbında (“ن” ve “ي” harfi eklenerek - [în]) kimi zamanlar da cem' mükesser (düzensiz çoğul) kalıbında kullanılır. Cem'i müzekker salim Fasih Arapçada raf' halinde “ون” nasb ve car halinde “ن.ي” eklenmesi ile yapılırken Muhalleme lehçesinde tüm hallerde aynı kalıp kullanılmaktadır.

4.10.1.2. Sözcüklerde müzekker (eril) ve müennes (dişil) kullanımı. Kedi - “صنور” - (şannor)- [müzekker] / “صنورة” - (şannorâ) [dişil], ay - “قمر” - (kamar) - [müennes] - (îl-kamar tala'it - ay doğdu.)

4.10.1.3. Muttasıl (bitişik) zamirlerin kullanılması²⁴⁰

Kalıp	Fiil	Zamir	Fasih	Anlamı
I. Tekil kişi	Ebûy	ي-y	ي-y	Baba <u>m</u>
II. Tekil kişi	Ebûke	ك-ke	ك-ke	Baba <u>n</u> (müzekker)
II. Tekil kişi	Ebûki	ك-kî	ك-kî	Baba <u>n</u> (müennes)
III. Tekil kişi	Ebûhû	ه-hû	ه-hû	Baba <u>sı</u> (müzekker)
III. Tekil kişi	Ebûvê	و-vê	ها-hâ	Baba <u>sı</u> (müennes)
I. Çoğul kişi	Ebûnâ	نا-nâ	نا-nâ	Baba <u>mız</u>
II. Çoğul kişi	Ebûkın	كین-kın	كُم-kûm (c.müzekker) كُنَّ-kûnne (c.müennes)	Baba <u>nız</u>
III. Çoğul kişi	Ebûvın	ون-vın	هم-hûm (c.müzekker) هُنَّ-hûnne (c.müennes)	Baba <u>ları</u>

Görüldüğü gibi, zamirlerde, tesniye kalıbının kullanılmadığı gibi, II. Çoğul kipinde de (müzekker ve müennes farklı kalıblarla değil) sadece tek kalıp (كِين) kullanılmış ve “ك” (kef) harfi, fasih Arapçada ötreli iken burada kesreli, son harf (م) “mim” iken burada (ن) “nun” harfi olmuştur.²⁴¹ Bu durum merfu’ ve mensub muttasıl zamirler içinde geçerlidir.

4.10.1.4. Munfasıl (merfu’ munfasıl) zamirlerin kullanılması.

Kalıp	Fasih Arapça		Muhallemi		Türkçesi
III. Tekil kişi (müzekker)	هو	Huve	هَوِي	Huvvî	O (erkek)
III. İkili kişi (müzekker)	هما	Humâ	هن	Hinnî	Onlar
III. Çoğul kişi (müzekker)	هم	Hûm			
III. Tekil kişi (müennes)	هي	Hiye	هِي	Hêyyî	O (kadın)
III. İkili kişi (müennes)	هما	Humâ	هن	Hinnî	Onlar
III. Çoğul kişi (müennes)	هن	Hunne			
II. Tekil kişi (müzekker)	انت	Entê	انت	Înt	Sen (erkek)

²⁴⁰ Mecrur muttasıl zamirler şunlardır: “باء المتكلم” [كتابي], “نا المتكلم مع الغير”, [كتابتنا], “كاف الخطاب”, [كاف الخطاب], “عليك كتابك”, [كاف الخطاب], “هاء” [- عليك كتابك], [كاف الخطاب], “نا المتكلم مع الغير”, [كتابتنا], “باء المتكلم” [كتابي]. (Bunlar Arapçada kullanılan iyelik ekleridir.) [علمه] “الغيبة

²⁴¹ Buna (الوكيم) denir. Daha geniş bilgi için birinci bölüm lehçelerin tespiti konusuna bakınız.

II. İkili kişi (müzekker)	انتما	Entumâ	إنتن	Întın	Sizler
II. Çoğul kişi (müzekker)	أنتم	Entûm			
II. Tekil kişi (müennes)	أنت	Entî	إنت	Întî	Sen (kadın)
II. İkili kişi (müennes)	انتما	Entumâ	إنتن	Întın	Sizler
II. Çoğul kişi (müennes)	أنتن	Entunnâ			
I. Tekil kişi	أنا	Enâ	أنا	Enâ	Ben
I. Çoğul kişi	نحن	Nâhnû	نحنی	Nıhnî	Biz

Munfasıl zamirlere ilişkin hususlar şunlardır. Zamirlerde tekil ve çoğul kipleri kullanılmakla beraber tesniye kipi kullanılmamıştır, III. Tekil kişi zamiri “هو” ve “هي” ve I. çoğul kişi zamiri “نحن” imale edilerek telaffuz edilmiştir.²⁴²

- “هو كان راح لزيعة” - (Huvvî kân raḥ li'z- zêy'a) - (O {erkek} köye gitmişti.)
- “هي كو تطف عب” - (Hiyyî kû tıktıf 'mıb) - (O {kadın} üzüm topluyor.)
- “نحنی تنروح للكرم” - (Nıhnî tınroh lî'l-kârm) - (Biz bağ'a gideceğiz).

Çoğul kipi fasih Arapçada müzekker ve müenneslerde farklı kullanılırken burada hem müzekker hemde müenneslerde sadece bir kalıp kullanıldığı görülmektedir. III. Çoğul kipi fasih Arapçada, müzekkerlerde “هم” müenneslerde “هن” kullanılırken burada hem müzekker hemde müenneslere sadece bir kalıp “هن” (Hinnî) kullanılmaktadır. “هن أكلوا” - (Hinnî ekelû?) - (Onlar yediler?). II. Çoğul kişi zamiri fasih Arapçada “أنتم” (Entûm) iken burada “إنتن” (Întın) olmuştur. (ilk harf'te imale yapılmış, son harf'ten önceki harf (ت) hareke değişikliğine uğramış (kesreli telaffuz edilmiş) ve son harf olan “م” (mim) “ن” (nun) harfine çevrilmiştir. “أنتن عديتن” - (Întın 'âdeytın?) - (Siz koşunuz mu?).

4.10.1.5. İsmu işaretin (İşaret zamirleri) kullanılması.

Yakın Tür	Fasih Arapça		Muhallemi Müzekker Müennes	Manası
	Müzekker	Müennes		
Müfred	هذا -Hâzâ	هذه -Hâzîhî	هاي -Hây	Bu

²⁴² Bu kullanım zamirlerde varid olan lehçelerden biridir. (bkz. Ali, Cevad. a.g.e. s. 584.)

Tesniye	Hâzanî (raf' hali) - هذان	Hâtânî (raf' hali) - هتان	Hâvz - هاوز	Bunlar
	Hâzêynî (nasb ve car hali) - هذين	Hâtêynî (nasb ve car hali) - هتين		
Cem'	Hâulâi - هؤلاء			

Uzak	Fasih Arapça		Muhallemi	Manası
Tür	Müzekker	Müennes	Müzekker Müennes	
Müfred	Zâkê/Zâlikê - ذاك/ذاك	Tâkê/Tîkê - تاك-تيك	Hâk - هاك	O
Tesniye	Zânîkê (raf' hali) - ذانك	Tânîkê (raf' hali) - تانك	Hâvk - هاوك	Onlar
	Zâynîkê (nasb ve car hali) - ذينك	Teynîkê (nasb ve car hali) - تينك		
Cem'	Ûlâikê - أولئك أو لائك			

Yer İşareti	Fasih Arapça	Muhallemi	Manası
Yakın	Hûnâ - هنا	Havnî - هاوي	Burada
Uzak	Hûnâke/Hûnâlike - هنالك/هناك	Havnâk - هاوناك	Orada

İsm-i işaretlerde görülen bazı farklılıklar şunlardır; müzekker ve müennes kalıplarının aynı olması, tesniye kipinin kullanılmaması ve imale ve hazf gibi değişikliğin olması. Fasih Arapçada yakın müfred için kullanılan “هذا” - (hâzâ) - (bu), “هاي” - (hây) olarak telaffuz edilir. ﴿هاي ابن فقير وي﴾²⁴³ - (Hây'îl-ibin feķîr vî.) - (Bu çocuk fakirdir.)

Yakın cem' için kullanılan “هؤلاء” - (hâulâi) - (bunlar), “هاوز” - (hâvz) -olarak telaffuz edilir. “هاوز كانوا في مديات” - (Hâvz, kânû fi Mizyet.) - (Bunlar Midyat'taydılar.). Uzak müfred için kullanılan “ذاك-ذالك” - (zâke - zâlike) - (O), “هاك” - (hâk) olarak telaffuz edilir. “هاك البنت في بكت.” - (Hâk'êl-bint kây beket.) - (O kız neden ağladı.). Uzak cem' için (çoğul) kullanılan “أولئك” - (ûlâike) - (onlar), “هاوك” - (hâvk) -olarak telaffuz edilir. “هاوك، للكرم كو يروحون.”²⁴⁴ - (Hâvk, li'l-kerm kû'yroħun?) - (Onlar, bağ'a mı gidiyorlar?).

²⁴³ Erkek ve kadın için aynı lafız kullanılır.

²⁴⁴ Bu ism-i işaretlerin hem erkek hemde kadınlar için kullanıldığı görüldüğü gibi tesniye (ikil) kiplerinin kullanılmadığı da anlaşılmaktadır.

Fasih Arapçada yakın mekân için kullanılan “هنا” - (hunâ) - sözcüğü, “هاوني” - (hâvnî) olarak telaffuz edilir: “هاوني كان في جب.” - (Hâvnê kân fê cıb.) - (Burada bir kuyu vardı.)

Uzak mekân için kullanılan “هنالك” - (hunâlike) - (orada), “هاوناك” - (havnâk) olarak telaffuz edilir. “هاوناك في دومة إكبيري” - (Havnâk fi’devmi ikbiri.) - (Orada büyük bir ağaç var.)

4.10.1.6. İsm-i tafdil’in kullanılması.²⁴⁵

- “هو أحلى من العسل وى” - (Huvvi ehlâ min’il-‘asel vi.) - [O, baldan daha tatlıdır.]
- “عنب مذيات أطيب وى من عنب عنتاب وى” - (‘Inib Mizyat etyab vi min ‘inib ‘intab) - [Midyat üzümü Antep üzümünden daha iyidir.]
- “أحمد أطول وى من علي” - (Ahmed etval vi min ‘Ali) - [Ahmed Ali’den daha uzundur]

4.10.2. Fiil Türü Sözcükler

4.10.2.1. Fiillerin farklı sigalarda (kip) kullanımı

	Mazi	Muzarri’	İstikbâl	Emir	İsim Fail
Râh -	Gitti	Yîroh	Tî’yroh	Roḥ	Râyıḥ
Ḳâl -	Dedi	Yîḳul	Tî’yḳul	Ḳûl	Ḳâyîl
Kâteb -	Yazdı	Yîktîb	Tî’yîktîb	Îktîb	Kâtîb
Mıṣî -	Yürüdü	Yımşî	Tî’yımşî	Îmşî	Mîşî
Nâm -	Uyudu	Yînâm	Tîynâm	Nâm	Nâyîm

Kalıp	Mazi	Muzarri’
III. Tekil kişi (müzekker)	Kâteb Yazdı	Yâktîb Yazıyor
III. Tekil kişi (müennes)	Kâtebet Yazdı	Tâktîb Yazıyor
III. Çoğul kişi	Kâtebû Yazdılar	Yâktîbûn Yazıyorlar
II. Tekil kişi (eril)	Kâtebt Yazdın	Tâktîb Yazıyorsun
II. Tekil kişi (dişil)	Kâtebtî Yazdın	Tâktîbîn Yazıyorsun
II. Çoğul kişi	Kâtebtîn Yazdınız	Tâktîbûn Yazıyorsunuz

²⁴⁵ Fasih Arapçada müzekkerlerde فَعَّلَ müenneslerde فَعَّلِي vezninde kullanılırken burada ise sadece “أَفْعَلُ” vezni kullanılmaktadır.

I. Tekil kişi	Kâtebtû	Yazdım	Āktîb	Yazıyorum
I. Çoğul kişi	Kâtebnâ	Yazdık	Nâktîb	Yazıyoruz

4.10.2.2. Muttasıl (bitişik) zamirlerin kullanılması

(Merfu' Muttasıl)

Kalıp	Fiil	Zamir	Fasih	Anlamı
I. Tekil kişi	Ekeltû	ت . tu	ت -tu	Yedim
II. Tekil kişi	Ekelt	ت - t	ت -te	Yedin (eril)
II. Tekil kişi	Ekeltî	ت - tî	ت -ti	Yedin (müennes)
II. Çoğul kişi	Ekeltîn	تِن -tîn	تُم -tûm (c. müzekker) تُنَّ -tûnne (c. müennes)	Yediniz
I. Çoğul kişi	Ekelnâ	نا .nâ	نا -nâ	Yedik

Fasih Arapçada merfu' muttasıl zamirlerinden²⁴⁶ olan tesniye elif'i ve müennes nûn'u kullanılmamaktadır. Burada tesniye kipinin kullanılmadığı gibi cem' kalıbında da (müzekker ve müennes) tek bir kalıp kullanılmış ve bazı değişikliğe uğramıştır. “جئتن” (ci'tın?) (geldiniz) sözcüğüne bitişen II. kişi çoğul zamiri (merfu' muttasıl zamiri) fasih Arapçada “م” (tûm) iken burada “تن” (tîn) olmuştur. (son harf olan “م”, “ن” harfine çevrilmiş öncesindeki harf'te (“ت” harfi) hareke değişikliğine uğramış ve kesreli telaffuz edilmiştir.

(Mansup Muttasıl)

Kalıp	Fiil	Zamir	Fasih	Anlamı
I. Tekil kişi	'Ellamî	ي -î	ي -î	Bana öğretti.
II. Tekil kişi (müzekker)	'Ellamîk	ك -k	ك -ke	Sana öğretti.
II. Tekil kişi (müennes)	'Ellamkî	ك -kî	ك -kî	Sana öğretti.
II. Çoğul kişi	'Ellamkîn	كن -kîn	كُم -Kûm (c. müzekker) كُنَّ -Kûnne (c. müennes)	Size öğretti.
I. Çoğul kişi	'Ellamnâ	نا -nâ	نا -nâ	Bize öğretti.

²⁴⁶ Merfu' muttasıl zamirler şunlardır. “تاء الفاعل” [اكتلت], “نا المتكلم مع الغير”, [اكلنا], “الف الاثنين”, [اكتلا], “واو الجماعة”, [اكلوا], “ياء المخاطبة”, [اكلي] ve “نون النسوة” [اكلن].

Fasih Arapçada mansub muttasıl zamirlerinde de görüldüğü gibi cem' kipinde müzekker ve müenneste tek bir kalıp kullanılmıştır.²⁴⁷

4.10.2.3. Fiillerin tekil ve çoğul yapılması

	Mazi	
Müfred	Cem'	Anlamı
Bekâ	Bekâv-بكوا	Ağladı-lar
Kâtel	Kâtelû-قتلوا	Dövdü-ler

	Emir	
Tekil	Çoğul	Anlamı
Îşrâb	Îşrâbûv-إشربوا	İç-iniz
Roh	Rohûv-روحوا	Git-iniz

	Muzarrı'	
Tekil	Çoğul	Anlamı
Yekîl	Yekîlûn - يَأْكُلُونَ	Yeyiyorlar
Yînâm	Yenâmûn - يَنَامُونَ	Uyuyorlar
Yeğul	Yeğulûn - يَقُولُونَ	Söylüyorlar

Fiil sıgalarının hiç birinde tesniye kullanılmamaktadır. Çoğul kiplerinde müzekker ve müennes tek kalıp kullanılmaktadır.

4.10.2.4. Fiillerde muhatab ve gaib sıgalarının kullanılması

Durum	Mazi		Muzarrı'	
	Gaib	Muhatab	Gaib	Muhatab
C. Müzekker	عرفوا	عرفتن	يعرفون	تعرفون
C. Müennes	(‘Arafû)	(‘Araftun)	(Yı'rifûn)	(Tı'rifûn)

²⁴⁷ Mansub muttasıl zamirler şunlardır. “هَاءُ الْغَيْبَةِ”, [علمك] “كاف الخطاب”, [علمنا] “نا المتكلم مع الغير”, [علمني] “ياء المتكلم”. [علمه].

Manası Bildiler Bildiniz Biliyorlar Biliyorsunuz

4.10.2.5. Sülasi mezid fiillerden mutâva’at (dönüşlülük) için kullanılan “إنفعال” (infi’al) babının fasih Arapçada olduğu gibi kullanılması.

		Mazi	
	Ma'lum		Mechûl
Kırdı	Keser	Kırıldı	Inkeser
Açtı	Feteḥ	Açıldı	Infeteḥ
Deldi	Beḥeş	Delindi	Inbeḥeş
Yaktı	Ḥereḳ	Yakıldı	Inḥerek

4.10.3. Harf Türü Sözcükler

4.10.3.1. Olumsuzluk edatı olan “ما” (mâ)’nın kullanılması.²⁴⁸

- “ما نام . ما صلي . ما قرى” – (mâ karâ – mâ sallâ –mâ nâm) –[okumadı- namaz kılmadı-uyumadı.].
- “مو يشتغل -مو يكل - مو يعرف” – (mo yı’rîf -mo yekîl – mo yîştıgıl)-[bilmiyor – yemiyor- çalışmıyor]

4.10.3.2. Olumsuzluk (nehy) edatı olan ‘لا’ (lâ) ’nın kullanılması.²⁴⁹ “لا تنام -لا تفزع -لا تسرق” – (lâ tîsnâm - lâ tîvze’- lâ’tnâm) - [çalma-korkma-uyuma].

4.10.3.3. Harfî carların kullanılması. “من - الى - في - ل - ب - على” .

- “ابوك في البيت وي؟” – (Ebûk fi’l-beyt vî?) – [Baban evde mi?]
- “بأيش رحتن من البيت لسوق” – (Bıeyş rıḥtın milbeyt lîs-sovḳ?) – [Evden çarşıya neyle gittiniz?]
- “أبي على الإسطح وي.” “Ebuy ‘al ıstoh vi.” (Babam damdadır.)

Harfî carlar mana açısından fasih Arapçada olduğu gibi kullanılmasıyla birlikte irab açısından herhangi bir etkileri yoktur. Çoğunda imale, hazf ve tebdil yapılmaktadır.

²⁴⁸ Olumsuzluk edatı olan “ما” (mâ) muzarrı’ fiille kullanıldığında “مو” ‘mo’ şeklinde telaffuz edilmektedir.

²⁴⁹ Fasih Arapçada olduğu gibi.

4.10.3.4. Fasih Arapçada, fiilin mazide hiçbir zaman gerçekleşmediğini veya gelecekte gerçekleşmeyeceğini pekiştirmek için kullanılan “قَطُّ” sözcüğünün kullanılması.²⁵⁰

- “والله قط ما رأيته” - (Vıllahi kıt mâ-râytuhu) - (Vallahi, o’nu hiç görmedim.)
- “رأيي قط لا يحوجكن لغيرو” - (Rabbi kıt le’y-ḥevvickın lî ğayrû.) - (Rabbim, sizi hiç bir zaman kendisinden başkasına muhtaç eylemesin!)
- “قط ما شترایت دوقه” - (Kıt mâ iştaraytû devkâ) - (Hiçbir zaman ekmek almadım!).
 “قط ما كان يقل قي؟” - (Kıt mâ kân yîkul ķey?) - (hiçbir zaman, neden demiyordu!). Fasih Arapçada bu sözcük sadece maziyle kullanılırken burada muzarrı’ fiille de kullanılmış ve “قَطُّ” olarak telaffuz edilmiştir.

4.10.3.5. Fasih Arapçada cevap harfi olan “إي” nin kullanılması.²⁵¹ “رحتن للضيعة” (Rıḥtın li’z-zıy’a) [Köy’e gittiniz mi?] sorusunun cevabında “إي-îy” [evet] denmesi.

4.10.3.6. Fasih Arapçada cevap harfi olan “بلى” nın kullanılması.²⁵² “إفتهمت” (iftehmet) [anladın mı?] sorusunun cevabında kullanılan “بلى - belâ” [evet] denmesi fasih Arapçadan farklı olarak imaleli okunmaktadır.

4.10.3.7. Fasih Arapçada olduğu gibi eliflam takısının Şemsiyye²⁵³ ve Kameriyye²⁵⁴ şekliyle kullanılması.²⁵⁵ “Îl-eb”, “Îl-insen”, “Îl-bınt”; “Îd-dınyı”, “Îr-reḥis”, “Îz-ḫayf”.

4.2.3.8. Fasih Arapçada tenzih edatı olarak kullanılan “حشى” sözcüğünün kullanılması.²⁵⁶ “إنتن كلتكن مو تسوان قرش” (Întın kılıtkın mo tısvan kırs)-(Siz hepiniz bir kuruş etmezsiniz) cümlesinden sonra “حشاك” (heşak) diyerek oradaki bir kişiyi tenzih etmek.

²⁵⁰ Mehmet Nuri Nas. (2011). *Haşiyetu el’Akdin-Nami ‘ala Şerhi Hallu’l-Me’akid*. Dar Nuru’s-Sabah. Midyat, ss. 268-270.

²⁵¹ Nas. a.g.e. s. 231.

²⁵² Nas. a.g.e. ss. 277-279.

²⁵³ “طب ثم صل رحما تفر ضف ذا نعم ... دع سوء ظن زر شريفنا للكرم” beytindeki ilk harflerden oluşmaktadır.

²⁵⁴ “ harflerinden oluşmaktadır. “ ابع ححك وخف عقيمه ”

²⁵⁵ Eliflam takısının ilk harfi “ı-i” şeklinde imale ile telaffuz edilmektedir.

²⁵⁶ Muhammed b. Abdurrahim el-Meylanî. (t.s.). *Haşiyetu Şerhu’l- Muğni*. Salah Bilici Kitabevi. İstanbul, s.103.

4.11. Muhalleme Lehçesinin Fasih Arapça'dan Farklı Yönleri

Muhalleme lehçesinin fasih Arapça ile farklılığının çoğu, kelimelerin ses ve anlam yapılarında olan değişikliklerden oluşmaktadır. Burada verilen örnekler fasih Arapça'dan farklı olması ile birlikte birçoğunun diğer Arap lehçelerinde olan özelliklere haiz olduğu unutulmamalıdır.

4.11.1. İsim Türü Sözcükler

3.11.1.1. Bir sözcükteki harflerin kalb-i mekân'a uğraması (sözcükteki bir harf ile yer değiştirmesi).

- Fasih Arapça'da "عصفور" ('esfur) [serçe] olan sözcüğün "عفسور" - ('efsur) olarak telaffuz edilmesi. (Burada, 'ص' harfi ile 'ف' harfi yer değiştirmiştir.)
- Fasih Arapça'da "ملعقة" (mel'eḳâ) [kaşık] olan sözcüğün "معلقة" - (me'leḳâ) olarak telaffuz edilmesi. (Burada 'ل' (lâm) harfi ile 'ع' ('ayn) harfi yer değiştirmiştir.)
- Fasih Arapça'da "لعن" (lâ'n) [lanet] olan sözcüğün "نعل" (nâ'l) olarak telaffuz edilmesi. (Burada kelimenin başında bulunan (ل) "lâm" harfi kelimenin sonundaki (ن) "nun" harfi ile yer değiştirmiş ve bu şekilde telaffuz edilmiştir. Bu sözcüğün diğer örneklerden farkı birbiri ile yer değiştiren harflerin aralarında başka bir harf olmasıdır.)

4.11.1.2. Bir sözcükteki harfin tebdil edilmesi (başka bir harf ile değiştirilmesi).

- Fasih Arapça'da "سنور" (sennur) [kedi] sözcüğünün "صنور" (Şannor) olarak telaffuz edilmesi. (Burada "س" harfi "ص" olarak telaffuz edilmiştir.)
- Fasih Arapça'da "مسمار" (mısmar) [çivi] sözcüğünün "بسمار" olarak telaffuz edilmesi. (Burada "م" harfi "ب" olarak telaffuz edilmiştir.)
- Fasih Arapçada "ضبع" (dab') [sırtlan] olan sözcüğün "ظبع" (Zab') olarak telaffuz edilmesi. (Burada "ض" harfi "ظ" olarak telaffuz edilmiştir.)

- Fasih Arapçada “تنفل” (tefele) [tükürdü] olan sözcüğün “دفل” (defele) olarak telaffuz edilmesi. (burada “ت” harfi “د” olarak telaffuz edilmiştir.)²⁵⁷
- Fasih Arapça’da kullanılan “تنور” (tennur) [tandır] sözcüğünün “طنور” (tan-nur) olarak telaffuz edilmesi. (Burada “ت” harfi “ط” olarak telaffuz edilmiştir.²⁵⁸)²⁵⁹
- “كذب” (kızb) (yalan) sözcüğünü “گذب” (gızb) olarak telaffuz etmek. Bu sözcükte bulunan “ك” harfi “گ” olarak telaffuz edilmiştir.
- Fasih Arapça’da “حديث” (cedid) [yeni] olan sözcüğün “إجدید” (ijdid) olarak telaffuz edilmesi. (Burada “ح” harfi “ز” olarak telaffuz edilmiştir.)
- “داود” (Davud) sözcüğünü “داهد” olarak telaffuz etmek. Bu sözcükte bulunan “و” harfi “ه” olarak telaffuz edilmiştir.

4.11.1.3. Bazı sözcüklerin başında kesreli bir hemze getirip sonra gelen harfi sakin (harekesiz) okumak. Fasih Arapça’da “خبز-زيب-رماد” – (remad – zebib -hubz) - (kül – kuruüzüm- ekmek) olan sözcükler “إخبيز-إزيب-إرماد” (îrmadi- îzbib-îhubeyz) olarak telaffuz edilmektedir.

4.11.1.4. Yerel lehçede türetilmiş veya günümüzde modern Arapça’da pek kullanılan sözcüklerin kullanılması

Muhallemi	Transkripsiyon	Anlamı	Fasih Arapça
امشوشة	Îmşevveşî	Mercimek çorbası	حساء العدس / شوربة العدس
باكس وسمى	Bâks û semâ	Karsambac ²⁶⁰	دبس وثلج
بلا قفي	Bele kefi!	Yanlış anlaşılma-sın!	لا تفهمني خطأ
تلعة	Tel‘e	Tarla	حقل

²⁵⁷ Bu sözcük kullanılmakla beraber “بزق” sözcüğü de kullanılmaktadır.

²⁵⁸ Bu tür ses değişimlerinin olduğu sözcükler incelendiğinde söz konusu değişimin, Arap dil kurallarına uygun olduğu görülmektedir. Arap dilinde “ مهموس ” { ي و ن م ل ق غ ع ظ ط ض ز ر ذ د ج ب ا } bir ses ص ه ك ف ص { ه ك ف ص } bir ses { ي و ن م ل ق غ ع ظ ط ض ز ر ذ د ج ب ا } “ مهموس ” bir sesle karşılaştığında biri diğerinin cinsine kalb edilir. (bkz. İbrahim Enis. (ts.) *el-Asvatu’l-Lüğaviyye*. Mektebetu Nahda, Mısır s.112.)

²⁵⁹ Kerim Faruk el-Huvli. (2012). *Arapça Bazı İstilahların Midyat Lehçesinde Uğradığı Değişiklikler*. Geçmişten Günümüze Midyat. 1. Baskı. Midyat Sempozyumu Bildirileri. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. ss.335-340.

²⁶⁰ Pekmez ve kar karışımı yiyecek.

جمومة	Cumî	Su birikintisi/göl	بحيرة صغيرة
حس	Hıs	Ses	حس / صوت
رابية	Rabyî	Tepe	تل / رابية / ربوة
السع	Îs-Sâ ²⁶¹	Şimdi	الآن
سفود	Seffûd	Demir çubuk	قضيب من حديد
غدى	Gıde	Kahvaltı	الفتور
الغلى	Îl-gele	Kıtlık	المخل / الجذب / القحط
فري	Fârrâ	Bir yudum	شرب واحدة
في	Fîne	Öğle yemeği	طعام الغداء
قجم	Ûâçê	Şaka ²⁶²	مزاح
مو يسخي	Moyışhî	Kıymıyor	لا يعطي / شحيح/ما يسخي
هبرى	Hebrâ	Bir Avuç	عَرَفَةٌ
هبوة	Hebvî ²⁶³	Kar	ثلج
يخشك	Yêhşık	Girdiriyor	يغرز
يقشع	Yîkşe‘	Görüyor	يرى
يكشر	Yîkeşşır	Somurtuyor	يعبس
زاغ	Zeğ	Cıvcıv	صوص / فرخ
إسكفي	Îskiffî	Eşik	عتبة
درگوشي	Derguşî	Beşik	مهد

4.11.1.5. Bazı sözcüklerde “imale”²⁶⁴ yapmak.

- “بلى” (belâ) - (evet) sözcüğünün “belî” olarak telaffuzu.
- “واحد” (vaḥid) - (bir kişi) sözcüğünün “vîḥîd” olarak telaffuzu.
- “مفتاح” (mîftaḥ) - (anahtar) sözcüğünün “mîftîḥ” olarak telaffuzu.

²⁶¹ “Îs-se’ tınroḥ li’l-beyt” (Şimdi eve gideceğiz.)

²⁶² Bu sözcük Mardin merkez ve Savur da “konuşmak/sohbet etmek anlamında kullanılır.” “Te’e tınıkçêḥ işveyyi “ (Gel biraz konuşalım.)

²⁶³ Bu sözcük M. 640 civarında el-Cezire bölgesinde doğan Tağlibli Arap Şairi Ahtal’ın bir beytinde geçmektedir. (ولو كنت أبصرت القنابل والقنا **** وهبوة يوم هيجتها الخوافر). (bkz. Luvis Şeyho el-Yesu’i. (1924). *Şu’ara’n-Nasraniyye Ba’del İslam*. Matbaatu’l Kasolikiyye li’l Ebai’l-Yesu’iyin. Beyrut. s.189.)

²⁶⁴ İmale: Terim olarak kıraat ilminde fethayı (üstün hareke) kesreye (esre hareke) doğru meylettirerek okumaya denir.

4.11.1.6. Başka dillerden alınan sözcüklerin kullanımı.²⁶⁵

- “خورت” → “hort” → (genç) → [Kürtçe]²⁶⁶
- “درملا” → “dîrmalâ” → (salamura et) → [Kürtçe]²⁶⁷
- “ذوغري” → “doğrı” → (doğru/direk) → [Türkçe]
- “زهاتي” → “Jîhati” → (becerikli/çalışkan) → [Kürtçe]²⁶⁸
- “آلية” → “âliyê” → (yön) → [Kürtçe]²⁶⁹
- “بخيش” → “beħbiş” → (bahşış) → [Türkçe]²⁷⁰
- “چب” → “çep” → (sol) → [Kürtçe]²⁷¹
- “باش” → “bâş” → (iyi) → [Kürtçe]²⁷²

4.11.1.7. Bir kelimenin bölgede²⁷³ veya Midyat köylerinde farklı telaffuz edilmesi.

- “Cibinlik”, Midyat’ta “سِتّارى” - (sittara), Savur ilçesi ve Mardin de “ناموسية” - (nâmusiyyî) denmesi.²⁷⁴
- “Nene”, Midyat’ta “ميمه” - (meymî)²⁷⁵, Savur ve Mardin de “سيتي” - (sittî) denmesi.

²⁶⁵ Özellikle aynı bölgede yaşayan diğer dillerden etkileşim çift taraflı olmuştur. Bu diller için kaçınılmaz ve bu dili konuşanların yaşadığı ve etkileşim içinde oldukları sosyal çevreye dair önemli ipuçları taşıyan bir olgudur.

²⁶⁶ Mustafa Gazi. (2006). *Ferheng Kurdî-Tirkî*. xort md. Enstttuya Kurdî ya Amedê. 1. Baskı. Berçem Matbaası. Diyarbakır. s.152.

²⁶⁷ <http://www.mahalleme.net/tr/mahalleme-kulturu/gelenek-gorenekler/165-dirmalakislik-et.html> (09.12.2013).

²⁶⁸ Gazi a.g.e. jêhatî md. s. 65.

²⁶⁹ Otto Jastrow. (2005). *Glossar zu Kinderib (Anatolisches Arabisch)*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, s. 10; Gazi. .a.g.e. Alî md. s. 5.

²⁷⁰ Jastrow. a.g.e. s.13; Gazi. .a.g.e. Bexşış md. s. 13.

²⁷¹ Gazi. a.g.e. Çep md. s.26.

²⁷² Gazi. a.g.e. Baş. md. s.9.

²⁷³ Midyat ve Mardin’in diğer ilçeleri.

²⁷⁴ Fasih Arapçaya bakıldığında her iki isminde müsemmaya uygun olduğu görülmektedir. “sittara” örtücü- örtün, anlamındadır, Arapçada “ناموس” (nâmus) ’in sivrisinek olduğu göz önünde bulundurulduğunda “ناموسية” “nâmusiyyi” nin sivrisinek’ten koruyan örtü anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Birinci tesmiye daha geniş iken ikinci tesmiye daha dar olması ile birlikte modern Arapçada kullanılan budur.

²⁷⁵ Siirt’te de bu şekilde telaffuz edilir. (Siirt’te konuşulan Arapçanın birçok yönü ile Midyat’ta konuşulan Arapçayla uyumlu olduğu görülmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. George Grigore. (2012). *Quelques Graphèmes Latins Polyfonctionnels Qui Notent Les Consonnes Du Parler Arabe De Surt Dans Une Collection De Proverbes. Romano-Arabica*. George Grigore ve Laura Sitaru (Edit.). Editura Universităţii Din Bucureşti (Bükreş Üniversitesi Yayınları) Bükreş. s. XII. ss. 117-122.

- “Dede”, Midyat’ta “جَدُّ” – (cıddo), Savur ve Mardin’de “سَيِّدِي”- (seyyidî) denmesi.
- “Yoğurt”, Midyat’ta “حَاثِر” - (ḥasir),²⁷⁶ Mardin’de “لَبَن” (leben) denmesi.
- “Kuyu kovası”, Midyat’ta “دَلُو” - (delû), Savur ve Mardinde “صَتَل -ŞİTİL” denmesi.²⁷⁷
- “Tencere” kimi köylerde “مَاطَبَاخِي” - (matbaḥıyyî) kimilerin de ise “مَابَّأَخِي” - (mabbāḥıyyî) olarak söylenmesi.²⁷⁸
- “Doldur” fiilinin “إِطْلِي . كَب . صَب . عَيِّي” (‘abbi – şıb – kıb- itlî-) gibi farklı tabirlerle ifade edilmesi.
- “Kapat” fiili’nin “سَكْر . سَد . قَابَت” - (ḳappıt – şıd – sekkır) gibi farklı tabirlerle ifade edilmesi.

Yukarıda zikredilen bazı sözcükler olduğu gibi fasih Arapçada da kullanılırken bazıları ise Arapça kökenli olmakla beraber değişime uğramıştır.

4.11.1.8. Soru cümlesinde, III. tekil şahıs zamirinin farklı telaffuzu, erkeklerde “وي” (vî), kadınlarda “يِي” (yî) kullanılır.

- “من وي” - (Mîn vî) [kim o? (erkek)]
- “من يِي” - (Mîn yî) [kim o? (kadın)]²⁷⁹

4.11.1.9. Muhalleme lehçesinde geçmişten gelen kelime hazinesi büyük ölçüde korunmakla birlikte, yeni kelimelere ihtiyaç duyulduğunda çoğu kez hazır kelime alma yoluna gitmenin yanı sıra bölgede konuşulan dillere özgün bazı yöntemlere başvurarak sözcüklerin türetildiği de görülmektedir.

- “حَلِيپْجِي” (ḥelipçî) [sütçü]. (Burada Arapça olan sözcüğe Türkçe yapım eki²⁸⁰ eklenerek yeni bir isim türetilmiştir.)

²⁷⁶ Yağı çıkarılmamış süt/yoğurta çevrilmiş süt anlamında (bkz. Ebü’l Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde.(2000). *el-Muhassas. c. V. Daru’l Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, s.42.*)

²⁷⁷ Fasih Arapçada kullanılan sözcük “دَلُو” dır.

²⁷⁸ Bu telaffuz değişikliği aynı köy den olanlar içinde de görülmektedir.

²⁷⁹ Bu ifadelerle bakıldığında “Üçüncü tekil şahıs zamirlerinin baştaki harflerinin hafz edilmiş versiyonu olduğu anlaşılmaktadır. (bkz. Osman ve İsmail. a.g.e. s. 293.)

²⁸⁰ Yapım eki, isim ya da fiil kök veya gövdelerine gelerek onlardan yeni isimler ya da fiiller türeten ek.

- “آبتي” (Abitî) (Abim). (Burada Türkçe sözcüğe Arapça iyelik eki eklenmiştir.)

4.11.1.10. Hemzenin teshil edilmesi.²⁸¹

- Fasih Arapça’da “الذئب” (Ez-zi’ b) olan sözcük burada “الذئب” “Îz-zîb” olarak telaffuz edilmiş hemze söylenmemiş “ي” harfine çevrilmiştir.
- Fasih Arapça’da “رأس” (Ra’s) [kafa] şeklinde olan sözcüğün “راس” (Ras) olarak okunması. Teshil²⁸² Hicaz lehçesinde kullanılmaktadır.²⁸³

4.11.1.11. Bazı sözcüklerde telaffuzu kolaylaştırmak için sondaki harfin veya zamirin hazfedilmesi. Allah “الله” (c.c.) lafzındaki “ه” (h) sesi düşürülerek (Alla) olarak telaffuz edilmesi. Fasih Arapçada III. tekil şahsı ifadede kullanılan zamirin (mecrur muttasıl) çoğu zaman telaffuz edilmemesi. “بيته”, “بيتها” (beytuhu), (beytuha) [Onun evi] sözcüğünün “ه” (h) sesi düşürülerek “بيت” (beytu-beytê) olarak telaffuz edilmesi.)²⁸⁴

4.11.2. Fiil Türü Sözcükler

4.11.2.1. Bazı kelimelerde hemzenin hazfedilmesi. “بطلان أنا مو طيق أجي معك” - (Bîtlan enâ mo tıyık eci me’ik) - (yorgunum, seninle gelmeye gücüm yok.) bu cümlede geçen “مو طيق” (mo tıyık) sözcüğü aslında “ما أطيқ” (mâ etıyık) iken burada hemze hazfedilmiştir.

4.11.2.2. Mazi ve muzarı’ fiillerin (genelde) ilk harfinin kesreli okunması.²⁸⁵

“رحت-جعت-قلت” - (kıltu-ci’tu- rıhtu) - [dedim-acıktım-gittim].

- “نحكي - يلعب - يقتل” - (nıhkî-yıktıl-tıl’eb) - [konuşuyoruz- dövüyor- oynuyorsun].

²⁸¹ Muhellemi lehçesinde hemze daima okunmamaktadır.

²⁸² Teshil, sözlükte “kolaylaştırmak” anlamındadır. Kıraat ıstılahında ise, “birbirini takip eden iki hemzedden ikincisini, hemze ile elif, hemze ile vâv veya hemze ile yâ arası bir sesle okumak” demektir.

²⁸³ Hemze (İ) mahrecinin en uzak mahreç olması sebebiyle telaffuzundaki zorluktan kaçınan Araplar’ın, hemzeden şu üç şekilde kurtulmaya çalıştıkları görülmektedir. “ه” (he) harfine çevirmek, tahfîf etmek veya “ع” (‘ayn) harfine çevirmek.

²⁸⁴ Gül. a.g.e. s. 43.

²⁸⁵ Fiil muzarı’ın ikinci harfi Hemze ise genelde meftuh olur. “ياكل” (yekıl).

Buna “teltele” denilmektedir. Arap lehçelerinde kullanılmaktadır. Kays, Temim, Esed, Rabi’a ve Arapların geneli fiil muzarı’nın ilk harfini kesre ile telaffuz ederken, Hi-
caz’lılar, Hevazın’lıların bir bölümü, Ezd ve Hûzeyl’liler’de fetha ile telaffuz ederler.²⁸⁶

4.11.2.3. Fiil muzar’ın geleceğe (istikbal) delaleti için fiilin başına fasih Arapçada “س” (sin) veya “سوف” (sâvfe) harflerinden biri getirilirken burada kesreli “ت” (tı) harfi getirilir.

- “تَلْعَب - تِنَامُون - تَيَقْتَل - تَنْحَكِي” - (tınhkî-tıyıktıl-tiynâmûn-tıtıl‘eb) - [konuşacağız-dövecek-uyuyacaklar-oyunuyacak].
- “تَتَأْكُل الْيَوْمَ جِيحِي مَحْشِيَةَ” - (Tîne’kıl îl-yavm cîcî mîhşiyî) - [Bugün tavuk dolması yiyeceğiz.].
- “تِيحِي أُبِّي مِنَ الشَّغْلِ” - (Tîyıcı ebûy mınış-şığıl) - (Babam işten gelecek.).
- “İnt emir û enâ emir min tiysokııl hêmir.” (Sen lider ben lider peki eşekleri kim sürer.).

4.11.2.4. Fiillerde ve zamirlerde tesniye kipi kullanılmaması. Sadece müfred ve cem' kiplerinin kullanılması.

Kalıp	Müfred	Çoğul
Fiil mazi	جا -câ (geldi)	جاءوا -câû (geldiler)
Fiil muzarı'	يقتل -yıktıl (dövüyor)	يقتلون -yıktılûn (dövüyorlar)
Fiil emir	قل -kul -söyle	قولوا -kulû -söyleyiniz

4.11.2.5. Olumsuzluk edatı olan “ما” ve “لا”nın girdiği fiilin ikinci harfin’in (sesinin) çoğu zaman düşmesi.²⁸⁷

- “مو ينام” (mo’ynâm) - (uyumuyor), görüldüğü gibi aslı “yinâm” olan sözcük “mo” girdikten sonra ikinci sesi (i) düşmüş ve “ynâm” olmuştur.
- “مو يروح” (mo’yroh) - (gitmiyor), olumsuzluk edatı olan “mo” girmeden önce “yiroh” olan sözcük “mo” girdikten sonra “yroh” olmuştur.

²⁸⁶ Abdulhak b. Abdulhanan.(t.s.) *Tedricu'l-Edani*. Salah Bilici Kitabevi. İstanbul. s. 126; Enis. a.g.e. s.334.

²⁸⁷ Bu ses olayı diğer yardımcı fiillerle kullanıldığında da görülmektedir.

- “لا يفوت” - (la'yfut) – (geçmesin), “la” girmeden önce “yefut” olan sözcük “la” girdikten sonra ikinci sesi (e) düşmüş ve “yfut” olmuştur.
- “لا يقول” - (lâ'yqul) – (söylemesin), “lâ” girmeden önce “yekul” olan sözcük “la” girdikten sonra ikinci sesi (e) düşmüş ve “yqul” olmuştur.
- “لا يَكُنْ” - (lâ'ykun) - (olmasaydı), “lâ” girmeden önce “yekûn” olan sözcük “lâ” girdikten sonra (e) düşmüş ve “ykûn” olmuştur.

4.11.2.6. Bir olayın geçmişte oluşunu ifade için cümleye (yardımcı fiil olarak) “كان”

(kân)²⁸⁸ getirilir. ²⁸⁹

- “في الدار كان في دومة” - (Fî d-đar kân fî devmî) - (Evin avlusunda bir ağaç vardı.)
- “من قبل كانوا رعون” - (Mîn kâbil kânû rı'vîn) - (Önceden çobandılar.)
- “زينب كانت إزغيري” - (Zeynep kânîtz izğayrî) - (Zeynep küçük idi.)
- “كان أقبلن” - (Kân eḳıllın) - (Onlara diyordum.)

4.11.2.7. Fiilin mazide vuku bulduğunu anlatım için (miş-li ifadeler) fiil mazinin başına “كو” (kû) getirilir. “كوت عطها مية و خمس مليون.” - (kû't 'atahâ miyyî û ḥamsin milyon.) - (o' na yüzelli milyon vermiş.)

4.11.2.8. Fiil'in şu an devam ettiğini ifade için fiil muzarı'ın başına “كو” (kû) getirilir.²⁹⁰

“كو يلعب في اللتراب” - (kû yıl'ab fi'lltrab) - (o, şu an toprakla oynuyor.), “كو يقطف عنب” - (kû yıḳtıf 'ınıb) - (o, şu an üzüm topluyor.)

4.11.2.9. İşaret için (yardımcı fiil olarak) “كو” (kuve) kullanılır, “كو الإخبير” - (kûwe 'l-îḥbeyz!) - (işte ekmek!), “كو الكرسي” - (kûwe 'l-kursi!) - (işte sandelye!).

²⁸⁸ Coğul kalıbı, müennes kalıbı gibi farklı kipleri de kullanılır.

²⁸⁹ Muhtemelen ef'al-i nakiselerden olan “كان” (kâne)'den tahfif edilmiştir.

²⁹⁰ Muhtemelen ef'al-i nakiselerden olan “كان”'nin muzarî' sığası olan “يكون” (yekûnu)'dan ihtisar edilmiştir.

4.11.3. Harf Türü Sözcükler

4.11.3.1. Sözcüğün sonundaki harekenin genelde sakin okunması (irab yapılmaması). (Ben-i Rabia'da irabın tüm hallerinde ismin üzerinde sükûn üzerinde vakıf yapılmaktadır.²⁹¹) “محمد راح لصيد” - (Muhammed rah lî's-şayd) - (Muhammed ava gitti.), “سليم أكل” - (Selim ekel şekkûk.) - (Selim armut yedi.).

4.11.3.2. Cümlenin başına istifham (soru) edatı olarak “ما” (mâ), “kim” anlamında “من” (mên)²⁹², “ne zaman” anlamında “أمت”²⁹³ (eymet), “niye/neden” anlamında “في” (key)²⁹⁴, “ne” anlamında “أيش”²⁹⁵ getirilir.

- “من سرق الزبيب” - (Min sereki'l-izbib) - (Kim kuru üzümü çaldı?) (“من” (min) sözcüğü imale edilerek telaffuz edilmektedir.).
- “ما صمت اليوم” - (Mâ şimt îl-yavm) - (Bugün oruç tutmadın mı?). (burada (mâ) nın soru için mi yoksa olumsuzluk için mi kullanıldığı ses tonundaki vurgudan anlaşılmaktadır.
- “أمت تنروح لصوق” - (Eymet tınroh liş-şovk)-(Çarşıya ne zaman gideceğiz?).
- “في أكلتن شومي؟” - (Key ekeltın suvî?) - (Neden sarımsak yediniz?)
- “في إتقولون في!” - (Kây itkulun kây?) - (Neden, neden diyorsunuz?)
- “أيش سويتن” - (Eyş seveytın?) - (Ne yaptınız?)
- “أيش إتقول” - (Eyş îtkul?) - (Ne diyorsun?)

²⁹¹ Ali. a.g.e. s. 579.

²⁹² Bu sözcük şart edatı olarakta kullanılır. Örnek: “Mên yıtı' immu yidhıl teht rahmıt rabbu”- (Annesine itiat eden rabbinin rahmeti altına girer.)

²⁹³ Bu sözcük, İstifham edatı olarak Fasih Arapçada kullanılan “أين” veya “أَيُّ” ve “مَى” sözcüklerinin birleşimi olduğunu çağrıştırmaktadır. “eççêg” sözcüğünde bu anlamda kullanılmaktadır. “Eççêg ttıtıc?” (ne zaman geleceksin.)

²⁹⁴ Fasih arapçada kullanılan “لماذا” (limaze) anlamında.

²⁹⁵ Bu sözcüğün Arapçada ki “أَيُّ” ve “شَى” sözcüklerinin birleşti olduğu anlaşılmaktadır.

4.11.3.3. Mazi fiili tahkik ve vurgu için öncesinde "kêt" (كت) getirilmesi.²⁹⁶ “علي كت راح لي” - (Ali ket râh li beyt ciddu)-(Ali, dedesinin evine gitmişti.), “حمّد كت نام بعد الأكل” - (Hâmmmed kêt nâm be'del ekıl)-(Hâmmmed²⁹⁷ yemekten sonra uyumuştı.)

4.11.3.4. Emir fiili pekiştirmek için başına “دي” (dî) getirilmesi.²⁹⁸

- “دي إقرى” - (Dî ıqra) - (Hadi oku!)
- “دي روح” - (Dî roḥ) - (Hadi git!)
- “دي إفتح إلباب” - (Dî ifteḥ îl-bâb) - (Hadi kapıyı aç!)²⁹⁹

4.11.3.5. Eliflâm takısının ilk harfinin imaleli (ı-i şeklinde) telaffuz edilmesi.³⁰⁰ “الولد -” (în-nâs – îl-beyt – îl-veled) - (insanlar-ev-çocuk).

4.11.3.6. Bazı sözcüklerde harflerin birbirine dağm (girdirmek) edilmesi. Fasih Arapça da kullanılan “من أنت” (men ente?) (sen kimsin?) sözcüğünün “منتت” (mıntt) olarak telaffuz edilmesi, fasih Arapçada kullanılan “كيف أنت” (keyfe ente?) (nasılsın?) sözcüğünün “كيفنت” (kêyfint) olarak telaffuz edilmesi.

4.11.3.7. Fasih Arapça da kullanılan “ايضاً” kelimesinin yerine³⁰¹ “زد” (zıd) sözcüğünün kullanılması.

- “نحنى زد رحنا لزيارت ويس القراني.” - (Nıhnê zıd rıhnâ li'z-yarıt Veysi'l-Karanî.) - (Biz de Veysi'l-Karani ziyaretine (türbesine) gittik.)
- “قبل زد كان يگدّون” - (Hâvz kabêl zêd kân yıgeddâvn) - (Bunlar daha önce de dileniyorlardı.)
- “لما كنتا في الضيعة كان لنا نعجات زد.” - (Lemmâ kinnâ fi'z-zıy'a kân lınâ ne'cât zıd) - (Köyde olduğumuz zaman koyunlarımız da vardı.)

²⁹⁶ Muhtemelen fasih Arapçada olan “قد” (kâd) sözcüğünden alınmıştır. Mardin halkı bu sözcüğü “كل” (kil), Musul halkı, “كن” (kın) olarak telaffuz ederler. (bkz. Osman ve İsmail. a.g.e. s. 292.)

²⁹⁷ Bu isim aslında Muhammed iken genellikle Hâmmmed şeklinde söylenmektedir.

²⁹⁸ Hadi acele et/ durmaksızın bu emri yerine getir manasında, burada pekiştirme [birçok dilde olduğu gibi] ses tonundan anlaşılır. Bu özellik bölgede konuşulan diğer dillerde de kullanılmaktadır.

²⁹⁹ George Grigore. (2012). *el-Huruf el-Fi'liyye fi'l-Lehcêt el-Arabiyye el-Mehkiyye fi Midyat* (el-Muhallemiyye), Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1. Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. ss.323-332.

³⁰⁰ Belirlilik takısı olarak sözcüklerin başında bulunan ve fasih Arapçada “el” diye okunan Eliflâm.

³⁰¹ Türkçede “de” ve “da” bağlacının ihtiva ettiği manayı ifade için.

➤ “إنت زد روح معو.” - (Înt zıd roḥ me‘u) - (Sen de onunla git.).³⁰²

4.11.3.8. Fasih Arapçada kullanılan “كُلُّ” (kûllu)³⁰³ sözcüğünün “كَيْلٌ” (kîll/kîllîn) şeklinde telaffuz edilmesi. “دَعَيْتُ كُلَّ النَّاسِ لِلدَّعْوَى.” - (de‘eytu kîll’în-nâs li’d-de’vî.) - (bütün insanları düğüne davet ettim.), “كُلُّ يَوْمٍ لَا تَكُلُ لِحْمَةٍ” - (kîll-yâvm lâ tekîl leḥmî.) - (her gün et yeme!).

4.11.3.9. Fasih Arapçada atıf harfi olarak kullanılan “و” harfinin “û” şeklinde telaffuz edilmesi. “Ḥâsen û Yusuf ğadî tıyşumûn” (Hasan ve Yusuf yarın oruç tutacaklar.)

4.11.3.10. “ماشاء الله” sözcüğünü “مشاالله” olarak telaffuz edilmesi. Buna “الخلخالية” denmektedir. Umman ve Şêhr Araplarının bazılarında görülmektedir.³⁰⁴

4.11.3.11. “مع” sözcüğünün son harfinin sakin olarak telaffuzu. Kisai, Rabia ve Ğanem kabilelerinin ‘ع’ sözcüğünde ‘ع’ harfini sakin okuduklarını nakletmiştir.³⁰⁵

4.11.3.12. Harfi car olan “ل” harfinin isim ve zamirle kullanıldığında kesreli okunması. Huza’a lehçesinde bu şekilde kullanılmaktadır.³⁰⁶ “لاحمد” - (lî’ahmed), “له” - (lî’hu).

4.12. Muhallemi Lehçesinin Konuşulma Seviyesi

Seksenli yıllarda Muhallemlerin %99’u günlük hayatta Arapça konuşurken, günümüzde ise bozuk şekilde kullanımı dâhil en iyimser tahminle %75’i bu dili konuşmaktadır.³⁰⁷ Yeni neslin dil tercihlerine bakarak bu oranın yirmi yıl sonra %55, elli yıl sonra ise birkaç kuşak geçeceği için %15-20 gibi oldukça olumsuz bir rakam olacağı öngörülebilir.³⁰⁸ Bölgede Muhallemi konuşan farklı halk kesimleri ile yapılan röportaj ve saha çalışması neticesinde ana dili Arapça olanların, Arapçayı anlama ve konuşma seviyelerine ilişkin takribi sonucu grafiksel olarak şöyle açıklamak mümkündür.

³⁰² Mardin halkı bu kelimeyi “زى” (zî), Musul halkı “زا” (za) bedeviler ise “زاد” (zad) olarak telaffuz ederler. (bkz.Osman ve İsmail. a.g.e. s. 292.)

³⁰³ Çoğul ifadesi olarakdır. Bütün/hepsi anlamında.

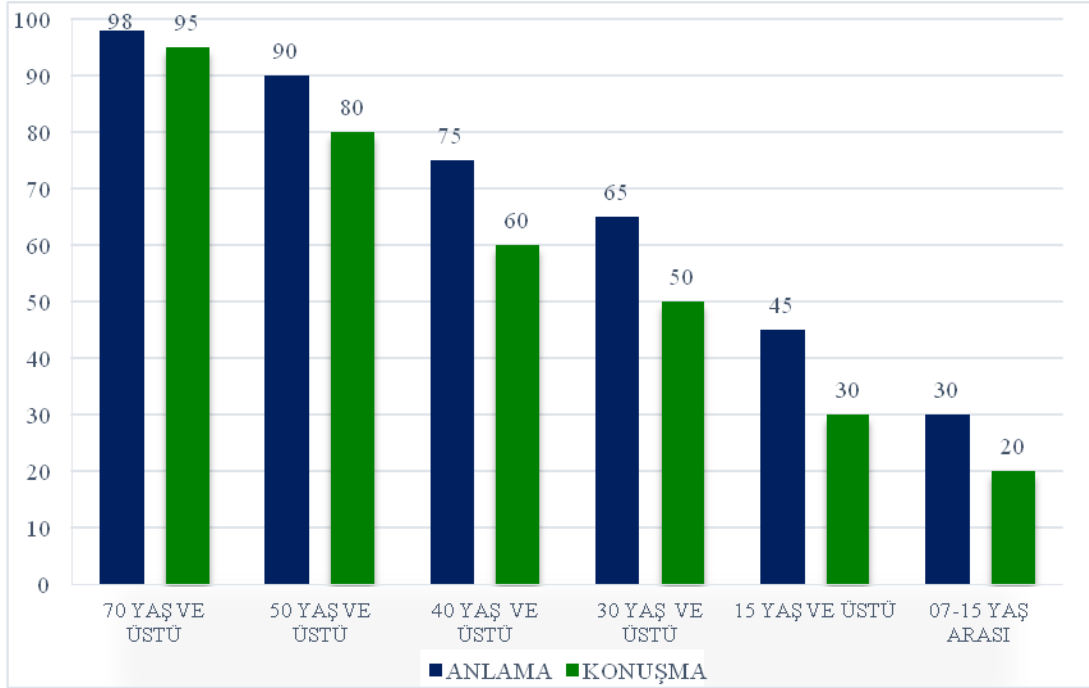
³⁰⁴ Suyûtî, *el- Muzhir*, c. I, s. 223.

³⁰⁵ Enis. a.g.e. s. 291.

³⁰⁶ Ali. a.g.e. s. 580.

³⁰⁷ Yaşlılar ortalama en az beşbin kelimeyle konuşurken geçler bin-ikibin kelimeyle konuşmaktadır.

³⁰⁸ <http://www.haldeh.com/index.php/mahalme-sozluk.html> (06.01.2014)

Şekil 5: Yöresel Arapça'yı anlama ve konuşma seviyesi

Bu sonuçlara, özellikle Midyat ve köylerinde yapılan saha çalışması neticesinde elde edilen verilere istinaden ulaşılmıştır.³⁰⁹ Başka illere göç edenlere bakıldığında özellikle 05-15 yaş arasındaki grubun çoğunun bir kaç kelime dışında Arapçayı tamamen bilmediği görülmektedir.³¹⁰ Arapça'yı tam olarak bilmeyenlerin veya konuşurken tıkananların kimi zamanlarda, Türkçe ve Arapça sözcükleri veya ekleri birbirlerinin yerine rasgele kullandığı görülmektedir.³¹¹

³⁰⁹ Farklı yaşlarda 200 kişinin yöresel Arapça ile hazırlanan anket sorularına vermiş oldukları cevaplar da bu verilerin elde edilmesine katkısı olmuştur.(bkz. Ek: III. Arapça Anlama ve Konuşma Anket Formu)

³¹⁰ Bu yöreden olup, Beyrut Suriye gibi Arap ülkelerinde uzun süre kalanların buldukları ülkenin lehçesini de kullanarak konuştukları görülmekte, bundan hareketle bu kişilerin sözkonusu ülkelerde kaldıkları hemen anlaşılabilir.

³¹¹ Ahmet ile Hasan birbirlerini seven iki arkadaştır. Ahmet bir iş için Hasan'ı telefonla arar. O sırada Hasan Namaz kılmaktadır. Telefonu Hasan'ın çocuğu açar. "Yavrum, ben Ahmet amcan. Baban evde yok mu? Ne yapıyor?" diye sorunca; Hasan'ın çocuğu "Babam sallıyor" yani namaz kılıyor diye cevap verir ; -Kız annesine: "Anne, duvarda akrıp var!" diye bağırır, bunun üzerine -Anne: "Kızım, kıpkipi al ü perçikle." der. (kıpkip: takunya, perçik: ezmek (bkz. <http://haldeh.com/index.php/tirki-u-arabi.html>. (10.12.2013).

SONUÇ

Kültürel mirasın en önemli ögesi olan dilin korunabilmesi, yaşatılabilmesi ve gelecek nesillere aktarabilmesi kapsamında, Midyat yöresel Arapçasının tanıtıldığı ve tetkik edildiği bu çalışmada, ilk olarak dil konusu ele alınmış ve konuyla alakalı olarak bölgenin tarihine ilişkin birçok soruya cevap aranmıştır. Bölgede konuşulan Arapça'nın sözlü halk edebiyatının farklı türlerine örnekler derlenerek incelenmiştir. Böylece çalışmada konuya ilişkin birçok açı bir araya getirilmiştir. *Midyat yöresel Arapçasında anlatılar ve özellikleri* başlığını taşıyan ve *giriş* bölümü hariç üç bölümden oluşan çalışmamızda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tarihi kaynaklar ışığında, el-Cezire (Mezopotamya) olarak anılan ve Mardin'i de içine alan bölgede Arapça konuşan halkın buradaki varlığının İslam fetihleri ve öncesine dayandığı anlaşılmaktadır. Bölgede konuşulan Arapça (Muhalleme), farklı Arap lehçeleri göz önünde bulundurulup, sözlü edebiyatları tetkik edildiğinde Arapçanın karakteristik özelliklerini taşıdığı ve işlenmemiş bir lehçe mahiyetinde olduğu görülmekte ve ülkemizde Siirt, Muş (Hasköy ilçesi), Şanlıurfa ve Hatay gibi Arapçanın konuşulduğu bölgelerde, bu lehçe gibi araştırılmayı gerektiren birçok lehçe olduğu kanâatine ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Abdülhadioğlu, A. (2012). *Kadim Arap Kültürünün Midyat Halkının Gündelik Yaşamına Yansımaları*. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1. Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin, ss.791-795.
- Abdüsselam Efendi. (2007). *Mardin Tarihi*. Güneş H. (Çev.), Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, İmak Ofset, İstanbul, ss.4-90.
- Acar, A. (2012). *Midyat Köy Adları Üzerine Bazı Düşünceler*. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1.Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. s.447.
- Acat, Y. ve Ziyadat, T.M. (2014) *التقييم الأخلاقية في الأمثال المحلمية (Moral Values In Mhallami Proverbs)*. *Romano-Arabica*. George Grigore ve Laura Sitaru (Edit.). Editura Universităţii Din Bucureşti (Bükreş Üniversitesi Yayınları). Bükreş. s. XIV. ss. 7-18.
- Akbaş, M. (2012). *Hamdaniler Döneminde Cizre ve Çevresinde Kültür ve Medeniyete Dair Öğeler*. Uluslar Arası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri. 1. Baskı, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, İstanbul. s. 47.
- Aksak, D. (2009). *Her Yönüyle Dil*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara. ss. 11-142.
- Aksoy, Ö.A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 13-15.
- Ali, C. (h. 1380). *el-Mufassal fi Tarih el-Arap Kable'l-İslâm*. 1. Baskı. c. VII. *Menşurat eş-Şerif er-Radi*. Şeri'at Matbaası. (byy), s. 562.
- Ani, Abdülkadir b. Molla Huveyş el-Ğazi. (1965). *Beyanu'l Me'ani*. 1. Baskı. c. VI. Matba'atu't-Terakki, Dımaşk, s.180.
- Bekri, Ebû Ubeyd Abdullah el-Endülüsi. (ts.). *Mu'cem ma Ustu'cime min Esmail Bilad ve'l-Mevadi'*. (Thk. Mustafa es-Seka) 'Alemlü'l-Kutub, Beyrut, s.1193.
- Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Câbir (1901). *Futuhu'l-Buldân*. 1. Baskı, Şirketu Tab'u-l Kûtubu'l –Arabiyye, Kahire, ss. 179-188.
- Bişunã, G. (2014). *On Loaned Consonants In The Spoken Arabic Of Surt*. *Romano-Arabica*. George Grigore ve Laura Sitaru (Edit.). Editura Universităţii Din Bucureşti (Bükreş Üniversitesi Yayınları). Bükreş. s. XIV. ss. 77-86.
- Bulduk, A. (Abdülğani Efendi). (2004) *el-Cezirenin Muhtasar Tarihi*. (Nşr. M. Öztürk ve İ. Yılmazçelik). Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Fırat Üniversitesi Yayınevi, Elazığ, s. XIX.
- Cami, Abdurrahman b. Ahmed. (ts.). *Molla Cami*. Salah Bilici Kitabevi Yayınları. İstanbul, s.15.
- Cevad, A. (1313). *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lüğatı*. 2. Baskı, Mahmut Beğ Matbaası, Dersaâdet, ss.718 -720; 746.

- Cevherî, İsmail b. Hammad. (1979). *es-Sihah Tacu'l- Luğa ve Sihah el-Arabiyye*. (thk. A. A. Attar). 2. Baskı. Daru'l-İlm li'l-Melayîn. Beyrut.
- Crystal, D. (2007). *Dillerin Katli*. Cansız, G. (Çev.), Profil Yayıncılık, İstanbul, ss. 28-99.
- Cuinet, V. (1891). *La Turquie d'Asie La Turquie d'Asie Géographie Administrative*. Ernest Leroux Editeur. Paris. s. 407.
- Cundi, Ahmed Alameddin. (1983). *Lehcâtu'l –Arabiyye fi't-Turas*, Daru'l-Arabiyye li'l-Kitab. ss.110-113.
- Çifçi, M.F. (2013). *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Furûk-I Hakkı Adlı Eseri*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belâğatı Bilim Dalı. İstanbul, s.40.
- Dalkılıç, N. ve Aksulu, I. (2004). *Midyat Geleneksel Kent Dokusu ve Evleri Üzerine Bir İnceleme*. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, c.19. no 3, ss. 313-326.
- Demircan, A. (2012). *Muhallemlerin Etnik Kökeni Etrafındaki Tartışmalar*. 1. Baskı. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. s. 476.
- Deveci Bozkuş, Y. (2012). *Sosyal ve Etnik Yapı Açısından Midyat'ta Ermeniler*. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1.Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. s.653.
- Diyamet İşleri Başkanlığı (dib). *Kur'ân-ı Kerîm Meali* (2005). 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara. 30. Sure (Rum Sûresi) 22. Ayet Meâli.
- Doğanay, A. (1971). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. (yy.), ss. 9-12.
- Dolapönü, H. (1972). *Tarihte Mardin*. (Itr-el-Nardin fi Tarih Merdin) Cebrail Aydın (çev.). Hilal Matbaacılık, İstanbul, s.19.
- Ebû Sa'd, Ahmed. (1982). *Eğani Terkiysu'l-Etfal 'İnde'l-Arap Munzu'l-Cahiliyye hâtta 'Asri'l-Emevi*. 2. Baskı Daru'l- İlm li'l-Melayiyn, s. 29.
- Ebû Yusuf, Yakup b. İbrahim. (1979). *Kitabu'l-Harac*. Daru'l-Ma'rife, Beyrut. s. 39.
- Eker, S. (2012). *Türk dili-I. "Dil nedir"*, (Ed. Macit M. ve Cavkaytar. S.). 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir, ss. 5-25.
- Eliot, T.S. (1987). *Kültür Üzerine Düşünceler*. Sevim Kantarcıoğlu. (Çev.) 1. Baskı, Mas Matbaacılık, Ankara, s. 54.
- Enis, İbrahim İ. (ts.) *el-Asvatu'l-Lüğaviyye*. Mektebetu Nahda, Mısır s.112.
- , (1992). *Fi'l-Lehcatu'l-Arabiyye*. 8. Baskı, Mektebetu'l-Mısriyye, Kahire, ss. 291-334.
- Ergin, M. (1997). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. Bayrak Basım Yayın Tanıtım, İstanbul, ss. 48-53.
- Eroğlu, C. vd. (2005). *Osmanlı Vilayet Salmelerinde Musul*. Global Strateji Enstitüsü, Özdoğan Matbaa Yayınları, Ankara, s. 117.
- Ferdi, K. (1331). *Mardin Müluk-i Artukiyye Tarihi*, (nşr. Ali Emiri), Kader Matbaası, Dersâadet. ss. 4-6.
- Fîruzabadî, Ebu Tahır Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed eş-Şirazi. (2000). *El Bulğa fi Teracim Eimmetu'l-Luğa ve'n-Nahv*. 1. Baskı. (Thk. Muhammed el-Mısri). Dar Sa'diddin, Dımaşk, ss.250-251.
- , (1978). *el-Kamusu'l-Muhît ve'l-Kabesu'l-Vasîtu el-Câmi' limâ Zehebe min Luğati'l-Arab Şematîf*. (yy.)
- Gazi, M. (2006). *Xort md. Ferheng Kurdî-Tirkî*. Enstttuya Kurdî ya Amedê. 1. Baskı. Berçem Matbaası. Diyarbakır. ss. 5, 9, 13, 26, 65, 152.

- Goldziher, I. (1993). *Klasik Arap Literatürü*. (Çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er). İmaj yayınları, Ankara, ss. 12-13.
- Göyünç, N. (1969). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 1-90.
- Grigore, G. (2007). *L'arabe Parlé à Mardin*. Editura Universităţii Din Bucureşti (*Bükreş Üniversitesi Yayınları*). Bükreş. s. 23.
- ,(2012). *Quelques Graphèmes Latins Polyfonctionnels Qui Notent Les Consonnes Du Parler Arabe De Surt Dans Une Collection De Proverbes. Romano-Arabica*, George Grigore ve Laura Sitaru (Edit.). Bükreş Üniversitesi Yayınları. Bükreş. s. XII. ss. 117-122.
- , (2012). *el-Huruf el-fi'liyye fil-Lehcâti'l 'Arabiyye el-Mehkiyye fi Midyat (el-Muhallemiyye)*, Geçmişten Günümüze Midyat Sempozyumu. 1. Baskı. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. ss.323-332.
- Gül, N. (2013). *Siirt Arapçasını Kurtarmak*. Sage Yayınevi. Ankara. s. 134.
- Günel, V. (2006). *Mardin İlinde Kültürel Çekicilikler ve Turizm Amaçlı Kullanım Olanakları*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Beşeri Ve İktisadi Coğrafya) Anabilim Dalı. Ankara, s. 51.
- Güngör, Z. (2009). *Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi*, "Türk Dili Tarihi", Akkuş M. (Ed.). 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s.7.
- Hâmedani, Hasan b. Ahmed b. Yakub. (1990). *Sıfatu Ceziretu'l-Arap*. (thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hevali). 1.Baskı, Mektebetu'l-İrşad, San'a, ss.247-273.
- Hamevî, Y. (1977). *Mu'cemu'l-Buldan*. c.V, Dar Sadır, Beyrut, s. 39-63; c. IV, s. 179.
- Haşimi, A. (1999). *Cevahiru'l-Edep*. 1. Baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut, ss. 246-255.
- Hemd, Muhammed b. İbrahim. (2005) *Fıkhu'l-Luğa*. 1. Baskı, Dar İbn Huzayme, Riyad, ss.68-72.
- Heriyârî, Kasım b. Ali b. Muhammed. (1996). *Durret el-Ğavvas fi Evham el-Havas*. (Thk. Abdülhafız Ferağlı Ali el-Karni) 1. Baskı, Daru'l-Ciyil, Beyrut, s.518-650.
- Herodotos. (2001) *Tarih Herodotos*. el-Mellah A. (Çev.), el-Mecme'us-Sekafi, Ebû Dabi, s.220.
- Huli, K.F. (2012). *Arapça Bazı İstilahların Midyat Lehçesinde Uğradığı Değişiklikler*. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1. Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. ss.335-340.
- İbn Abdulhanan, Abdülhak (t.s.) *Tedricu'l-Edani*. Salah Bilici Kitabevi. İstanbul. s. 126
- İbn Battuta, Ebû Abdullah Muhammed. (1992). *Rihletu İbn Battuta*. Dar Sadır, Beyrut, s.238.
- İbn Cinni, Ebû'l-Feth Osman. (ts.) *el-Hasais*. (Thk. Muhammed Ali en-Neccar.). c. I-II. *el-Mektebetu'l-İlmiyye*, (byy.). s. 10.
- İbn Cûbeyr, Ebû'l-Hasan Muhammed b. (ts.) *Rihletu İbn Cubeyr*. Dar Sadır, Beyrut, s. 215.
- İbn Faris, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Faris b. Zekeriya. (1997). *es-Sahibiyyu fi Fıkhu'l-Luğati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-'Arab fi Kelâmihâ*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ss. 28-154.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-'Askalani. (ts.) *el-İsabe fi Temyiz es-Sahabe*, c. II, Daru'l Kutubu'l-İlmiye, Beyrut, s.90.

- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. (2001). *Mukaddimetu İbn Haldun*. Daru'l-Erkam, Beyrut, s. 628.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. (ts.) *Cemheretu Ensabu'l-Arab*. 5. Baskı. (Thk. Abdusselam Muhammed Harun) Daru'l Me'arif, Kahire, s. 321.
- , (ts.). *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), c. I. Menşurat Daru'l Afaki'l- Cediye, Beyrut. s. 32.
- İbn Malik, Muhammed b. Abdullah en-Nehâvi el-Endülüsî. (H. 1329). *Kitabu'l E'lam bî Musellesi'l- Kelam*. 1.Baskı, Matbaatu'l Cemaliyye, Mısır, s.22.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensari (t.s.). *Lisanu'l-Arab*. Daru'l-Maarif. Kahire
- İbn Side, Ebü'l Hasan Ali b. İsmail (ts.). *el-Muhassas*. c. V. *Daru'l Kutubu'l-İlmiyye*, Beyrut, s.42.
- , (2000). *el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-A'zam*. (Thk. Abdülhamid Hindavi), c. III. Daru'l Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, s.366.
- Jastrow, O. (2005). *Glossar zu Kinderib (Anatolisches Arabisch)*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, ss. 10-50.
- , (2006-2007). *Where Do We Stand In The Research On The Anatolian Qeltu Dialects?* Romano-Arabica VI-VII. Editura Universităţii Din Bucureşti Bucureşti (Bükreş Üniversitesi Yayınları). ss. 63-67.
- Kahyaoğlu, Y. ve Demircan, A. (2006). *Mardin'in Ömerli İlçesinde Kullanılan Bazı Atasözleri*. Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı:16, Temmuz-Aralık 101.
- Karabulut, F. (2005). *Dil Ölümü Bağlamında Kayseri'de Yaşayan Uygur Türk Toplumunu*. Bilig, Güz / Sayı 35: s.17.
- Karataş, İ.E. (2006). *Max Müller, Hayatı, Eserleri ve Dinler Tarihindeki Yeri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Doktora Tezi. İzmir, s.16.
- Ermilâ, İ.* (1919). *el-Kusara fî Nukbeti'n-Nasara*. (byy.) ss. 6-7.
- Komisyon. (1993). *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*. 20. Baskı, Redhouse Yayınevi, İstanbul, s. 636.
- Ma'luf, L.(t.s). *el-Muncid fi'l-Luğa*. 19. Baskı. el-Matbaatu'l-Kasolikiyye. Beyrut.
- Macit, M. ve Soldan, U. (2008). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*. 3. Baskı. Grafiker Yayıncılık, Ankara, s. 92
- Makdisi, Diyaüddin.(ts.). *el-Munteka Min Ehbarı'l-Esma'i*. 1.Baskı, (thk. İzzeddin Tenuhi) Matbuatu'l-Mecme'u'l-İlmi'l-Arabi, Dımaşk, s.2.
- Marcellinus, A. (1935). *Ammianus Marcellinus*. Rolfe, J.C. (Çev.), Harvard Üniversitesi Yayınları, London, s. 518.
- Meşhedani, H.A. (2012). *Geçmişten Günümüze Midyat*. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1. Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. ss.19-24.
- Meylanî, Muhammed b. Abdurrahim (t.s.). *Haşiyetu Şerhu'l- Muğni*. Salah Bilici Kitabevi. İstanbul, s.103.
- Nas, M. N. (2011). *Haşiyetu el'Akdin-Nami 'ala Şerhi Hallu'l-Me'akid*. Dar Nuru's-Sabah. Midyat, ss. 268-270.
- Osman A. ve İsmail, H. (2010). *Muhallemiler Kimlik, Tarih ve Dil*. Seyda Kitabevi, Diyarbakır, ss. 290-304.
- Oy, A. (1991). "Atasözü" md. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. IV, İstanbul, ss. 44-46.
- Özmen, A. (2006). *Tur Abdin Süryanileri Örneğinde Etno-Kültürel Sınırlar*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim (Etnoloji) Anabilim Dalı. Ankara, s.103.

- Parry, O.H. (1895). *Six Months in a Syrian Monastery*. Horace Cox. London. ss.169-218.
- Salih, S. (2009). *Dirasatun fi Fıkhı'l-Luğa*. 3. Baskı. Daru'l-İlm li'l- Melayin. Beyrut. s. 54.
- Salname-i Vilayet. (h. 1323). Diyarbekir Vilayet Matbaası. Diyarbekir, s.186.
- Sâmî, Ş. (1896). *Kâmusu'l A'lâm*. c.VI. Mehran Matbaası. İstanbul. s. 4244.
- Sehimî, Selman b. Salim b. Reca. (1995). *İbdal el Huruf fi'l-Lehcat el-Arabiyye*. 1.Baskı, Mektebetu'l- Ğureba el-Eseriyye, Medine, ss.126-127.
- Sem'anî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Mahmut. (1988). *el-Ensab*. (Thk. Abdullah Ömer el-Barudî). Daru'l Cinan, c.V. Beyrut, s. 215.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:21, Ankara, s.146.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman (1979). *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakatu'l Luğaviyyin ve'n-Nuhat*, 2.baskı. (thk: Muhammed Ebü'l Fadıl İbrahim) c. II, Daru'l-Fıkr, Beyrut, s. 333.
- , (2008). *el-Muzhir fi Ulum el-Luğa ve Enva'ihâ*. 3. Baskı, c. I, Mektebetu Daru't-Turas, Kahire. ss.211-222; c. II, ss. 229.
- Şumeysani, H. (1987). *Medinatu Mardin*. 1. Baskı. Alemu'l-Kutub. Beyrut. s. 13, 326.
- Tâberani, Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed. (t.s). *el-Mu'cemul-Kebir*. c. IXX. 2. Baskı. Mektebetu İbn Teymiyye. Kahire, s. 172.
- Tan, A. (2011). *Turabidin'den Berriye'ye Aşiretler, Dinler, Diller, Kültürler*. 1. Baskı. Nûbihar Yayınları, İstanbul, ss.18-423.
- Tanrıverdi, E. (1999). *İslam Öncesi Arap Lehçeleri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Konya*. s. 29.
- Taştemir, M. (2003). "Mardin" md. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVIII, Ankara, ss. 43-51.
- Théma Larousse, "Arapça" md. *Théma Larousse Tematik Ansiklopedi*, c. II, Milliyet Gazetecilik, İstanbul, s.524.
- Tuğlacı, P. (1971). *Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük*. c. II. Pars Yayınevi, İstanbul, s. 1107.
- Ulutürk, M. (2012). *Farklı Din ve Kültürlerin Bir Arada Yaşama Deneyimi Olarak Midyat Hapsinas (Mercimekli) Köyü*. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1. Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. s.784.
- Uygur, H.K. (2008). *Midyat Halk Kültürü Monografisi*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı Halk Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, s. 13.
- Vâkidi, Muhammed b. Ömer. (ts.). *Futuhu's-Şam*. c. II. Dar İbn Haldun, (yy.), s. 142.
- Yesu'i. L.Ş. (1924). *Şu'ara'n-Nasraniyye Ba'del İslam*. Matbaatu'l Kasolikiyye li'l Ebai'l-Yesu'iyin. Beyrut. s.189.
- Yıldız, H.D. (1991). "Arap" md. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. III, İstanbul, ss. 272-276.
- Yurt Ansiklopedisi. (1982). "Mardin" md. c. VIII, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, ss. 5760-5774.
- Zaza, H. (1990). *es-Samiyyun ve Luğatuhum*. 2. Baskı, Daru'l-Kalem, Beyrut, ss. 106-107.

Zebîdi, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtadâ. (1965-2001). *Tacu'l-Arus min Cevahiru'l-Kamus*. (thk. A.A.Ferac). Matbaatu Hükümetu'l-Küveyt. Kuveyt.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.haldeh.com/index.php/sozlu-edebiyat.html> (04.12.2013).

<http://www.hurriyet.com.tr/kultur-sanat/haber/20528718.asp> (20.02.2014)

<http://www.mahalleme.net/tr/mahalleme-kulturu/gelenek-gorenekler/165-dirimalakislik-et.html> (09.12.2013).

<http://www.mardinkulturturizm.gov.tr/TR,56489/midyat-tarihcesi.html> (26.09.2013).

<http://www.midyat.gov.tr/goster.php?yazilim=adnan&anid=161&board=7a614fd06c325499f1680b9896beedeb&msgn=256&kmen=2> (30.09.2013).

http://www.omerlim.com/index.php?option=com_content&view=article&id=33&Itemid=126 (09.12.2013).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52a0516858ae51.69706384 (04.12.2013).

<http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/statistics.html> (09.09.2013).

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Dil> (lisan) [10.09.2013].

<http://www.betmuhallam.com/> (25.09.2013).

<http://www.midyat.bel.tr/midyat-hakkinda-19s.htm> (30.09.2013).

<http://www.ethnologue.com> (10.11.2013).

<http://www.almuhallamia.com/vb/showthread.php?t=30> (09.12.2013).

EKLER

EK: 1. Çalışmada Referans Alınan Kişiler Tablosu

REF. NO	ADI	SOYADI	KÖYÜ	YAŞ	DERLEME YERİ
E-1	Abdulbaki	Orhan	Yolbaşı	50	Adana/Seyhan
E-2	Abdulahkim	Orhan	Yolbaşı	45	Adana/Seyhan
B-3	Alye	Bakır	Yolbaşı	35	Midyat/Yolbaşı
B-4	Ayşe	Özel	Yenice	65	Batman/Gercüş
B-5	Emine	Orhan	Yolbaşı	73	Adana/Seyhan
B-6	Fatma	Özel	Yenice	45	Adana/Seyhan
E-7	M. Nuri	Gezer	Erişti	53	Adana/Seyhan
E-8	Muhammed	Büyükkol	Çavuşlu	80	Midyat/Estel
E-9	Şeyhmus	Özel	Yenice	65	Batman/Gercüş
E-10	Şeyhmus	Ürünveren	Gelinkaya	59	Midyat/Gelinkaya
E-11	Yunus	Özel	Yenice	60	Batman/Merkez
B-12	Zekiye	Orhan	Yolbaşı	42	Adana/Seyhan
E-13	Şeyhmus	Ürünveren	Gelinkaya	59	Midyat/Gelinkaya
E-14	Mahmut	Ürünveren	Gelinkaya	53	Midyat/Gelinkaya
E-15	Abdulhalim	Esen	Gelinkaya	61	Midyat/Gelinkaya
E-16	Abdulhamit	Akan	Sarıköy	69	Midyat/Sarıköy
E-17	Ragip	Akan	Sarıköy	32	Midyat/Estel
E-18	Abdulvahap	Akbulut	Sarıköy	60	Midyat/Estel
E-19	Mustafa	Bakır	Yolbaşı	73	Midyat/Yolbaşı
E-20	Abdurrahman	Öztaş	Yolbaşı	54	Midyat/Yolbaşı
B-21	Hatice	Öztaş	Yolbaşı	60	Midyat/Yolbaşı
B-22	Ayşe	Ceylan	Yolbaşı	80	Midyat/Yolbaşı
E-23	Süleyman	Ataseven	Çavuşlu	90	Midyat/Çavuşlu
E-24	Mahmut	Arlı	Çavuşlu	77	Midyat/Çavuşlu
B-25	Meryem	Arlı	Çavuşlu	79	Midyat/Çavuşlu
E-26	Yasin	Çakmak	Yolbaşı	26	Ankara/Sincan
E-27	Bedi	Seven	Yenice	36	Midyat/Estel
E-28	M. Maruf	Bakır	Yolbaşı	25	Gaziantep
E-29	Kadri	Baysal	Çavuşlu	20	Gaziantep
E-30	Ömer	Özgün	Çavuşlu	15	Gaziantep

EK-2. Midyat ve Civarında Muhalleme Köyleri

IZYA'IL MIHALLEMİYE - MUHALLEMİLERİN KÖYLERİ		
ESKİ ADI	TRANSKRİPSİYON	YENİ ADI
دير الزبينة	Dêyrizbine	Acırlı
شورزباھ	Şorızbağ	Çavuşlu
زرنوقه	Zarnoqa	Düzgeçit
ريش	Riş	Düzova
طاڤو	Tafo	Erişti
كفر حوآر	Kefêrhuvar	Gelinkaya
كفر زوطى	Kefêrzota	Kayalar
عين كاف	'Aynkef	Kayapınar ³¹²
حبسناس	Habsines	Mercimekli
قصطلونة	Qastalunê	Ovabaşı
باربونس	Barbunus	Pelitli
حلده	Haldeh	Sarıkaya
ساد	Sed	Sarıköy
کنده ريب	Kındêrib	Söğütlü
أبشة	Epşê	Şenköy
قارطمین	Qartmin	Yayvantepe
أنخل	Enhıl	Yemişli
نونب	Numıb	Yenice ³¹³
كفرعلاب	Kefir'ıllab	Yolbaşı
الزيارة	Ziyara	Ziyaret ³¹⁴

³¹² Batman ili, Gercüş İlçesine bağlıdır.

³¹³ Batman ili, Gercüş İlçesine bağlıdır.

³¹⁴ 1966 Yılı Köy İşleri Bakanlığı Raporuna Göre Midyat'a Bağlı Köylerin Eski ve Yeni Adları. (bkz: Yıldız Deveci Bozkuş. (2012). *Sosyal ve Etnik Yapı Açısından Midyat'ta Ermeniler*. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1.Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. s.653.); Hatice Kübra Uygur. (2008). *Midyat Halk Kültürü Monografisi*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı Halk Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, s. 13; <http://www.haldeh.com/index.php/arap-koyleri.html>. (12.11.2013); Abdurrahman Acar.(2012). *Midyat Köy Adları Üzerine Bazı Düşünceler*. Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri. 1.Baskı. Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık. Mardin. s.447.

EK: 3. Muhalleme Anlama ve Konuşma Anket Formu

NO	SORULAR	ANLAMA DİZEYİ			CEVAPLAMA DİZEYİ		
		ANLADI	KISMEN	ÇOK AZ	CEVAPLADI	KIS-	ÇOK
1	Eğ eşmık ve eşm êmmık ve ebuk?						
	Adın ve anne ve babanın adı nedir?						
2	Mên engıs ent û eyn vè beytik?						
	Nereısın ve evin nerede dir?						
3	Êttık ıtıkul hamsêt kelimat bî'l-Mhallemıyyè?						
	Mhallemıce beş sözcük (fııl) söyleyebilir mısın?						
4	Êttık êt'ıd hams isımé (Mhallemıce) minêl fıyké?						
	Mhallemıce Beş tane meyve ismi sayabilir mısın?						
5	İza tı'rif hazzora âv hıkkoyè kul vèhdi mınmır?						
	Bılmece veya hikâye bılıyorsan bırıını söylemısın?						
6	Eğs es-semnavn el-ehul ve'l-akarıb?						
	Aile bıreylerıne verılen ısımler nelerdır?						
7	“Sıtara ” - “ Hebvè ” - “ Zırra ” bê't-Türki evşênê?						
	“Sıtara ” - “ Hebvè ” - “ Zırra ” sözcükleri Türkçe nedir?						
8	“Tencere” - “Cuvaldız” - “Damat” eysınê?						
	“Tencere” - “Cuvaldız” - “Damat” Mhallemıce nedir?						
9	Fı'l-beyt bî'l-Mhallemıyyè êthkevn?						
	Ev de Mhallemıce konuşuyor musunuz?						
10	Êtal İmnè ekbâr min seb'ısının yıhkan bî'l-Mhallemıyyè?						
	Yedi yaştan büyük olan çocuklar Mhallemi konuşabiliyor mu?						
11	Êtıvıkun êthkevn me'el-Arap İmnè min ğayr devlê?						
	Diğer ülkelerden olan Araplarla konuşabiliyor musunuz?						
12	Êrıhemun êl-ıkutıp û'r-radyo ve't-televızyon êl-Arabi?						
	Arapça kitap ve diğer kaynakları (tv-radyo) anlıyor musunuz?						

EK: 4. Yöreye İlişkin Görseller

FOTO 1: BIRĞIZZEYLİ

FOTO 5: METFUNİ

FOTO 2: KİTİLİ

FOTO 6: İLCOKÂT

FOTO 3: HİBLEB

FOTO 7: TER'UZİ

FOTO 4: GINGİRİS

FOTO 8: ŞENBUREK/SENBUSEK

FOTO 9: DIĦIN

FOTO 13: BEĶSU SEMÂ

FOTO 10: ĦIFRAF

FOTO 14: CUMĪ

FOTO 11: ĶABRAĠAYĪ

FOTO 15: CEYBU ĦÂTEN

FOTO 12: ĦÂRIYRÎ

FOTO 16: ĦIMMAYZÂ

EK: 5. Mardin / Midyat Fotoları

Foto:1. Mardin kalesinden bir bakış

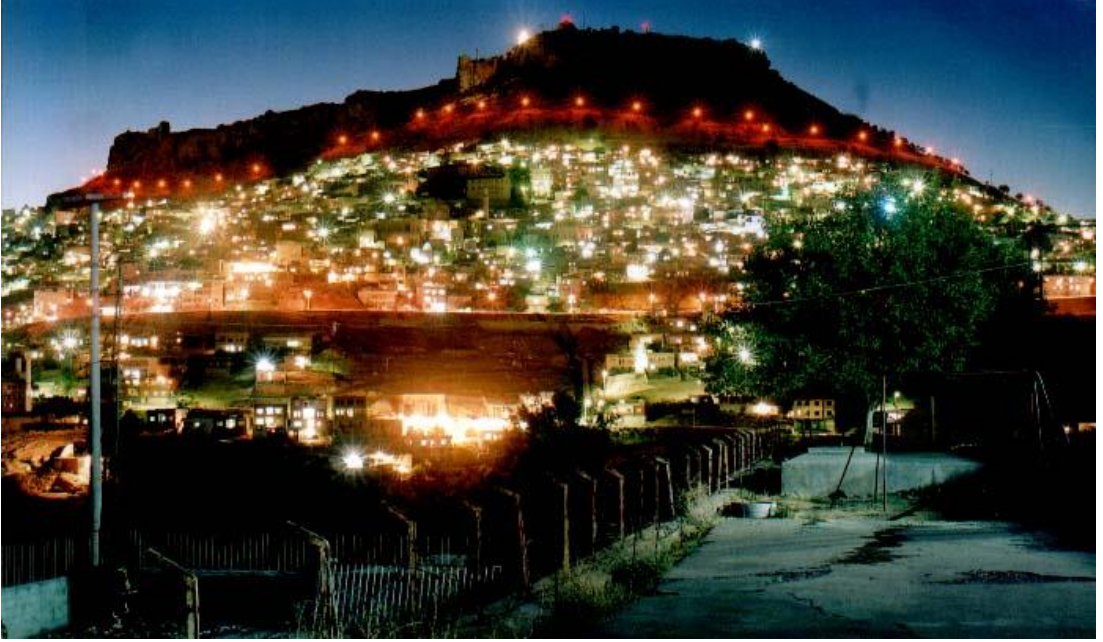

Foto: 2. Mardin'in gece görünümü

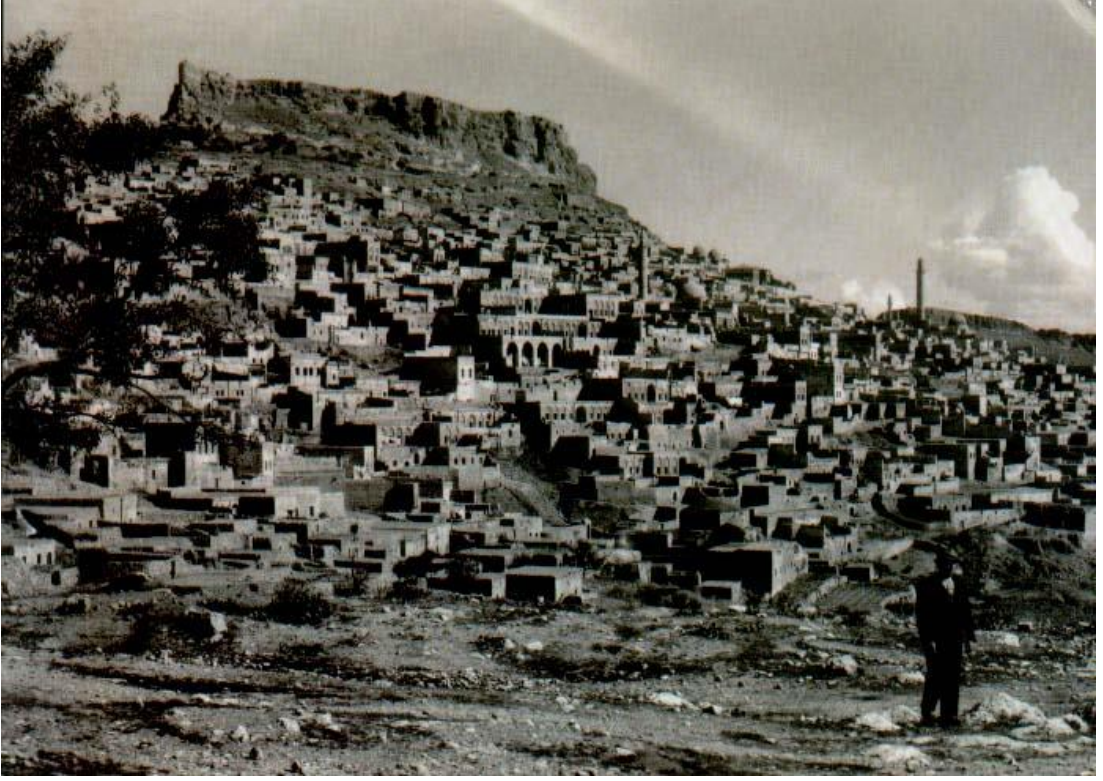

Foto: 3: Cumhuriyetin ilk yıllarında Mardin

Foto: 3. Midyat'tan bir görünüm

Foto: 4. Midyat / Estel

Foto: 5. Midyat'ta bir evin ön cephesi

EK: 6. Muhalleme Sözlüğü

FASİH ARAPÇA	MUHALLEMİ LEHÇESİ	TÜRKÇE
الضَّفَدَع	'Akroka	Kurbağa
راقب/ راسد	'Ayyeş - yı'ayyış	Gözetti/baktı
رکض / عدا	'Ede – yı'di	Koştı – koşuyor
العديل	'Edil	Bacanak
عدس	'Eds	Mercimek
العَمَّةُ	'Emmê	Hala
العنقود	'Enkud – 'ınıkîd	Salkım (üzüm)
العجل	'Icıl	Tosun/Dana
العام الماضي	'Imnevel	Geçen yıl
عُرْفُ الدَّيْكَ	'Irf	İbik
العُرْوَةُ	'Irvî	Düğme iliği
الوَكْنُ / عُثْنُ الطائر	'Iş'il 'asafir	Kuş yuvası
الزعرور البري	'Izran	Alıç
أحمر	Ahmar	Kırmızı
أرملة	Armali - ıramıl	Dul kadın
عروس	'Arus	Gelin
أصفر	Asfar	Sarı
عتيق	'Atik	Eski
بعوض	Bakqayi	Sivrisinek
ثمرة أو جوزة البلوط	Ballot	Palamut (Meşe Palamudu)
بطيخ اصفر	Battiḥ	Kavun
الألمنيوم	Befun	Alüminyum
البخيل	Beḥil	Cimri
بقدونس	Beḥdunıs	Maydanoz
بلى	Belî	Evet
بلا شيء	Bileş	Bedava
مسمار	Bısmar - bısimîr	Çivi
جبل	Cebel	Dağ
جبين	Cebleḥe	Alın
الجحش	Ceḥş	Sıpa
الجراد	Cıradi	Çekirge
الجمعة	Ci'di	Oğul otu
حب/بئر	Cıb -icub	Kuyu
الجُبْنُ	Cibni	Peynir
دجاجة	Cici - cicât	Tavuk

القَابِلَةُ	Ciddi	Ebe
الجل	Cil	Semer
الجار-الجيران	Cîran	Komşu
اللحية	Dağın	Sakal
درج	Darac	Sabit merdiven
دلو	Delû	Kuyu kovası
دم	Dem	Kan
مهد	Derguşi	Beşik
دوحة/شجرة	Devmi- devmât	Ağaç
الكنيسة/ الدَّيْر	Deyr	Manastır
سن . أسنان	Dırs – ıdras	Diş – dişler
دب	Dibbi	Ayı
دخان	Diğhen	Duman
ديك	Dik	Horoz
أمس	Ems	Dün
عنكبوت	'Enkebut	Örümcek
اليوم الذي قبل أمس	Evvelems	Önceki gün
عين	'Eyn	Göz/Pınar
أزرق	Ezraq	Mavi
فار/غلي/حاش	Far – yıfor	Taştı (su vb.)
طالب	Fekka	Din talebesi
فلت - يفلت	Fellet – yıfellıt	Bıraktı
فتق - يفتق	Fetek – yıftık	Söktü (elbise)
غطى - يغطي	Ġatta – yıgatti	Örttü
الكابوس	Gebûsilleyl	Karabasan
الغد	Ġedi	Yarın
غلي - يغلي	Ġela – yıgli	Kaynadı (su vb.)
عنز	Ġeleme	Keçi
غربل - يغربل	Ġerbel - yıgarbıl	Eledi
غيم/ سحب	Ġeym	Bulut
عض - يعض	Gez – yıgız	Isırdı
الغداء	Ġıde	Kahvaltı
المنخل	Ġırbil	Elek
الأغنية/ الغناء	Ġinnoyi	Türkü
حامض	Ĥamız	Ekşi
محلة	Ĥara	Mahalle
غائط/خرء	Ĥara	İnsan dışkısı

حطب	Ḥatap	Odun
خطوة	Ḥatvi	Adım
حوصل	Ḥavsali	Kursak (kuş)
حائط	Ḥayt – ḥıytan	Duvar
لغز	Ḥazzora	Bilmece
حبا - يحبو / زحف - يزحف	Ḥeba - yıḥbi	Emekledi (bebek)
ثلج	Hebvi	Kar
حديد	Ḥedit	Demir
خلق - يخلق	Ḥelek – yıḥlık	Tıraş oldu
حلزون	Ḥelezuni	Salyangoz
الخالة	Ḥeli	Teyze
حليب	Ḥelib	Süt
الحمامة	Ḥemi	Kaynana
خميرة	Ḥemiyri	Maya
حما/أبو الزوج أو الزوجة	Ḥemu	Kayınbaba
حشيش	Heşiş	Ot
الختن	Ḥeten	Damat
حية	Ḥeyyi	Yılan
خبازي	Ḥıbbez	Ebe gümece (bitki)
حكاية	Ḥıkkoyi	Hikâye
البراد	Ḥımsara	Dolu
الحنطة	Ḥınta	Buğday
الخنزير	Ḥınzir	Domuz
صوت / الحيس	Ḥıs	Ses
حصرم	Ḥısrım	Koruk
ضخم	Ḥışın	İri
خياط	Ḥıyyat	Terzi
حائي	Ḥifî	Yalınayak
الخلد	Ḥilt	Köstebek
حمام	Ḥimmem	Banyo
ختم	Ḥosa	Yüzük
الإبرة	Ibri	İğne
اللباس	Ijlil	Elbiseler
الجمدي/ الأجد	Imḥavvas	Kıvrıcık (saç)
ابريق	Imsini	Ağzı dar ibrik
رمادي	Irmadi	Kül
سفرجل	Isferceli	Ayva

عتبة الباب	Iskıffi	Kapı eşiği
عيد	‘İd	Bayram
جديد	İjdit	Yeni
مخدة	İmheddi - imhaddât	Yastık
الميسلة	İmselli	Çuvaldız
استخبر - يستخبر (استخبره سأله عن الخبر وطلب أن يجيره)	İsteḥber - yısteḥbir	Sordu
صغير	İzgeyyir	Küçük
قمر	Ḳamar	Ay
العُرُضُوف	Ḳarrot	Kıkırdak
قرصة	Ḳarsa	Çimdik
كبد	Ḳasabi	Ciğer
قطف - يقطف	Ḳataf – yıktıf	Kopardı (gül-üzüm)
القُدوم	Ḳeddum	Keser
القأس	Fes	Balta
كحة / سعال	Ḳeḥli	Öksürük
كلب	Kelb - iklîb	Köpek
قملة	Ḳemli	Bit
قلم - يقلم	Keseḥ - yıkseḥ	Budadı
قشرة الشع / وبع	Ḳeşef – yıkşıf	Kepek (saçta)
الزَاهِبُ	Keşşe	Papaz
كوكب	Kevkeb	Yıldız
الكومة	Kevmi - kevmât	Küme/Yığın
القَسْطَلَايِيَّةُ / قوس قزح	Ḳevsuḳedeḥ	Gökkuşağı
لماذا	Ḳey	Niye
الكحل	Kıḥıl	Sürme
الكنة	Kınni	Gelin
واكنة / حاضنة (دجاجة)	Ḳıppi	Anaç tavuk
زاوية	Ḳırniyi	Köşe
الكَشْنِيُّ / الكَرْسِيَّةُ (نوع من الحبوب)	Kışın	Burçak
قطّ	Ḳıt	Hiç
الكُزْبَارَة	Kızbara	Kışniş
الكلس	Kıls	Kireç
كلية	Kilvi	Böbrek
كرسي	Kursi – Kırısı	Sandalye
اللقب	Lebboḳe	Lakap
الشَّيْبَانُ / المذيقُ / عيران	Leben	Ayran

الرائب / الخائر	Ḥasır	Yoğurt
نملة	Limmeni	Karınca
ملعقة	Ma'laqe – ma'alıq	Kaşık
امرأة / النساء	Mara – maravat / nısvan	Kadın
مطر	Matar	Yağmur
حُبْلِي	Meḥmuli	Hamile
مِكْنَسَةٌ	Meknesi	Süpürge
مدرسة	Mektep	Okul
الممخضة	Meşki	Yayık
الغميضة / الغميمة	Mıhtıboyı	Saklambaç
مخطوبة	Mımlıki	Nişanlı (kız)
رؤية	Minem	Rüya
مِنْشَارٌ	Mınşar	Testere
المرأة	Miri	Ayna
المشط	Mışt	Tarak
ملح	Milḥ	Tuz
نار	Nar	Ateş
النبيء	Nebi	Peygamber
نعجة	Ne'ci – ne'cât	Koyun
المنطاد / البالون	Nefoḥe	Balon
البقلة الحمقاء (نوع نباتي)	Pirpari	Semizotu
تل صغير / رابية	Rabyi	Tepe
الرُقْشُ / المِخْرَفَةُ	Rafş	Kürek
راقيق	Raḳîḳ	İnce
رائح	Rayıḥ	Giden/Yolcu
رغوة	Reğvi	Köpük
رحى / طحونه	Reḥa	Değirmen
رَحْوٌ	Reḥu	Gevşek
اذهب	Roḥ	Git/Ruh
مَرْيُولٌ	Sadriyi	Önlük
رجل	Saḳ	Ayak
صلي - يصلي	Salla – yısalli	Namaz kıldı
الثور (الذكر من البقر)	Şavr	Öküz/Boğa
صيد	Sayd	Av
صائم	Sayım	Oruçlu
ثعلب	Se'leb	Tilki
السَّفُود	Seffüt - sıfıfit	Demir çubuk

حصّة/سهم	Sehim	Pay
تُوْلُوْل	Seluli -selulât	Siğil
سم	Sem	Zehir
سمك	Semek	Balık
سلفة) (زوجة أخ الزوج)	Silfi	Elti
سلم	Sillem	Merdiven
فم	Sım	Ağız
سكين	Sikkin - sıkıkîn	Bıçak
ثومة	Sumi	Sarımsak
شعر/ شَعْفَة	Şe'fi	Saç (kafa)
الشعر	Şa'r	Kıl
شحمة	Şehmi	İç yağ
الشامة	Şemi	Ben (vücuttaki)
نَافِذَة / شباك	Şıbbek – şıbibik	Pencere
الشمس	Şıms	Güneş
الشتاء	Şıti	Kış
شوارب	Şuverb	Bıyık
التوائم	Tevm	İkiz
طباخ	Tıbbah	1. Aşçı 2. Ağustos
تبين	Tıbin	Saman
تفاحة	Tıffehe	Elma
تين	Tîn	İncir
التوت / التوت	Tuş	Dut
أخذ - يأخذ	Vedde – yiveddi	Götürdü
وسخ - يوسخ	Vesseg – yivesig	Kirletti
أذان	Vızen	Ezan
وضؤ	Vuзу	Abdest
داس/ يَدُوسُ (داسَ الشيء برجله وَطَعَهُ)	Das -Yıdus	Bastı
فَدَغ - يَفْدَغُ (الْفَدَغُ الشَّدْحُ والشَّقُّ اليسير)	Fedeg - Yıfdeğ	Kafasını kanattı.
فَزَع - يَفْزَعُ (الرَّوْعُ)	Fızı' - Yıfze'	Korktu
فَزَع - يَفْزَعُ (فَزَعَهُ: أَحَافَهُ وَرَوَّعَهُ)	Fezze' yıfezzi'	Korkuttu – korkutuyor
سَأَلَ - يَسْأَلُ (السَّأَلُ)	Gedde -Yıgeddi	Dilendi
عَضَّ - يَعْضُ	'Az -yı'ız	Isırdı (dişleri ile)
لَدَعَتْ - تَلْدَغُ (عَضُّ الْحَيَّةِ والعقرب)	Ledeğit -tıldağ	Isırdı (yılan akreb vs.)
حَرَن - يَحْرُنُ	Haran-yıhrın	Diretti/Gitmedi (Eşek)

(حَزَنَتِ الدَابَّةُ إِذَا اسْتَدِرَّ جَرُّهَا وَقَفَّتْ)		
أَدخَلَ - يَدْخُلُ	Heşeke - yışışık	Girdirdi (çivi duvara)
أَرَى - يَرَى	Ƙıřı' - yıkşıa'	Gördü
سَتَمَ - يَسْتَمُ (السَّبُّ)	Şettem - yışettım	Sövdü
صَوَّصَ	Zağ	Civciv
ضَبَعَةٌ/قَرْيَةٌ	Zay'a- zıy'at	Köy
ضَبَفَ	Zayf- izyuf	Misafir
بَطِيخٌ أَحْمَرٌ	Zebeři	Karpuz
ذَهَبٌ	Zehab	Altın
السَّلْحَفَاءُ	Zelhefi	Kaplumbağa
ذَبَابٌ	Zıbbeni	Karasinek
ضِرَّةٌ	Zırra	Kuma
ذَيْبٌ	Zıb	Kurt

Muhalleme sözcüklerin fasih Arapçadaki karşılığının tesbitinde, el-Cevherî'nin (ö. 393/1002) *es-Sıhah*, İbn Manzur'un (ö. 711/1311) *Lisanu'l-Arap*, Fîrûzabadi'nin (ö. 817/1414) *el-Kamusu'l-Muhit*, ez-Zebîdi'nin (ö. 1205/1790) *Tacu'l-Arus* ve Luvîs Ma'luf'un (ö.1946) *el-Muncid* adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Davut Orhan 1983 yılında Mardin’de doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2012 yılında mezun oldu. Davut Orhan orta derecede Arapça bilmektedir. 2013 yılından beri Abant İzzet Baysal Üniversitesi Arap Dili ve Belağatı Ana Bilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

VITAE

Davut Orhan was born in Mardin in 1983. He graduated from Ankara University Theology Faculty in 2012. Davut Orhan speaks moderate Arabic. He has been working as research assistant in Abant Izzet Baysal University Arabic Language and Literature Department.